

ZOSTAVIL PETER JAŠEK

**INTERPRETÁCIA DOKUMENTOV
ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI**

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA

ÚSTAV
PAMÄTI
NÄRODA

Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti

Zborník z vedeckej konferencie
Bratislava 16. novembra 2010

Zostavil Peter Jašek

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA
BRATISLAVA 2011

Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti

Zborník z vedeckej konferencie

Bratislava 16. novembra 2010

Zostavil Peter Jašek

Vydal

Ústav pamäti národa

Námestie slobody 6

817 83 Bratislava 15

www.upn.sk

1. vydanie

Recenzenti

Doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc.

PhDr. Prokop Tomek

Zodpovedná redaktorka / Alžbeta Poparová

Jazyková redaktorka / Katarína Jošticová

Preklad textov z anglického jazyka / Milica Hrebíčková

Korektúra a úprava anglických textov / AJS Management Slovakia, s. r. o.

Grafická koncepcia obálok edície / Ján Pálffy

Grafická úprava / Gabriela Smolíková

Obálka / Pavel Kastl

Sadzba, tlač a knižárske spracovanie / Róbert Jurových, Nikara

Printed in Slovakia

© Ústav pamäti národa 2011

Všetky práva vyhradené

ISBN 978-80-89335-46-6

Obsah

Úvod	7
<i>The East German Stasi Files: What's special about them?</i> Georg HERBSTTRITT	11
<i>Spisy východonemeckej Stasi: Čo je na nich zvláštne?</i> Georg HERBSTTRITT	19
<i>W kręgu „teczek” (In the circle of “files”). Polish experience with documents of the Communist Special Services</i> Rafał LEŚKIEWICZ	27
<i>W kręgu „teczek” (V kruhu „spisov“). Poľská skúsenosť s dokumentmi komunistických špeciálnych služieb</i> Rafał LEŚKIEWICZ	41
<i>Rizika materiáľů Státní bezpečnosti. Několik bodů k práci s dokumenty v České republice</i> Jan KALOUS	55
<i>Contemporary History and the Research of the State Security Documents in Hungary</i> Tibor TAKÁCS	62
<i>Súčasné dejiny a výskum dokumentov štátnej bezpečnosti v Maďarsku</i> Tibor TAKÁCS	73
<i>Evaluation and Analysis of State Security Documents as a Source for Modern History</i> Valeri KATZOUNOV	84
<i>Hodnotenie a analýza dokumentov štátnej bezpečnosti ako zdroj modernej histórie</i> Valeri KATZOUNOV	88
<i>Recomposing the Dinosaur. The origins and structure of the Romanian political police's archives</i> Constantin BUCHET	92
<i>Znovuzrodenie dinosaura. Počiatky a štruktúra archívov rumunskej politickej polície</i> Constantin BUCHET	98

<i>Spisy bývalej ŠtB</i>	
Ján ČARNOGURSKÝ.....	105
<i>Otázky agendy ŠtB z pohľadu zákonov. Pohľad Ústavu pamäti národa</i>	
Michal HORELIČAN.....	111
<i>Pokusy o pozmeňovanie záznamov v registračných protokoloch</i> <i>KS ZNB Š-ŠtB Bratislava</i>	
Jerguš SIVOŠ	117
<i>Interpretácia agentúrnych a operatívnych zväzkov, ktoré vznikli</i> <i>z činnosti ŠtB v období tzv. normalizácie</i>	
Lubomír MORBACHER	134
<i>Výpovedná hodnota dokumentácie ŠtB</i>	
Igor CIBULA	141
<i>Evidencie bývalej Štátnej bezpečnosti</i>	
Ján MACO	147
O autoroch	179

Úvod

Otázka interpretácie dokumentov, ktoré po sebe zanechala bývalá Štátna bezpečnosť, priťahovala a priťahuje pozornosť odbornej i širokej verejnosti prakticky od pádu komunistického režimu v roku 1989. Ústav pamäti národa, ktorý po svojom vzniku v roku 2002 prevzal časť dokumentov bývalej ŠtB týkajúcich sa Slovenska, sa rozhodol pri príležitosti 21. výročia pádu komunistického režimu v Československu usporiadať vedeckú konferenciu, na ktorej dal priestor odborníkom venujúcim sa dlhodobo práci s materiálmi komunistických tajných služieb, aby prezentovali svoje poznatky v oblasti interpretácie týchto dokumentov. Vedecká konferencia s názvom *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti. Vznik dokumentácie (operatívnych zväzkov) a spôsob využitia získaných informácií* sa uskutočnila 16. novembra 2010 na pôde Právnickej fakulty Paneurópskej vysokej školy v Bratislave. Podujatia sa zúčastnili popri domácich aj zahraniční bádatelia z partnerských inštitúcií Ústavu pamäti národa, ktorí vo svojich vystúpeniach priblížili vývoj a diskusiu o tejto problematike v ich krajinách.

Zámerom usporiadateľov konferencie bolo zorganizovať fórum, na ktorom dostanú priestor na vyjadrenie odborníci z celého názorového spektra, teda nielen pracovníci Ústavu pamäti národa, ale aj ľudia, ktorí prinesú na tieto dokumenty a ich hodnotnosť konfrontačný pohľad. Išlo o pokus posunúť debatu na odborný stupeň, zbavený osobných invektív a subjektívnych hodnotení a založený na dlhodobom výskume týchto dokumentov.

Štátna bezpečnosť ako politická polícia používala pri svojej činnosti spravodajské formy a metódy práce. Produkovala rôzne typy dokumentácie. Od administratívno-evidenčnej cez operatívnu, analytickú až po vyšetrovaciu dokumentáciu.

Každý z týchto dokumentov vznikol v určitom čase, v určitom prostredí, v určitej atmosfére a za určitých okolností. V inom prostredí vznikali administratívno-evidenčné záznamy v spisovni príslušného útvaru ŠtB a v inom protokole z vypočúvania obvineného či svedka v trestnej veci vlastizrady a rozvracania štátu v 50. rokoch minulého storočia. Napríklad zákon č. 125/1996 Z. z. o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému vo svojej preambule konštatuje, že komunistický režim „*pri vyšetrowaní a v dobe žalárovania používal brutálne metódy vrátane fyzického a psychického mučenia*“. Takéto okolnosti sa nakoniec museli odraziť i v príslušných dokumentoch. Iným spôsobom vznikol záznam zo schôdzky s tajným spolupracovníkom, ktorý zapísal operatívny pracovník ŠtB po niekoľkých dňoch od jeho uskutočnenia, a iným spôsobom záznam z telefonického či priestorového odpočúvania, ktorý bol nahrávaný na magnetofón a do zväzku sa dostal ako dokument, prepis tohto záznamu.

Informácie, ktoré obsahujú dokumenty, majú rôzny charakter. Napríklad štatisticko-evidenčné dokumenty majú administratívny charakter. Oproti tomu operatívne a analytické majú charakter širokospektrálnejší – od administratívneho (ako prepisy odpočúvania či získavanie správ z otvorených zdrojov) až po spravodajský (získavanie správ od spolupracovníkov). Dokumenty z vyšetrowania majú politicko-policiajný charakter.

Už samotná Štátna bezpečnosť si postupne uvedomovala, že informácie, predovšetkým operatívne, je potrebné nielen zbierať, ale i hodnotiť (teda prisúdiť im hodnotu). Pre proces analýzy je veľmi užitočné, ak vieme, akú hodnotu má konkrétna informácia. Či už z hľadiska autenticity, hodnovernosti, pravdivosti, alebo (spravodajskej či inej) hodnoty obsahu dokumentu. A tak operatívny pracovník ŠtB ohodnotil získanú informáciu priamo pri jej získaní a zapisovaní. Nám sa zachovala vo forme dokumentu v konkrétnom zväzku. Zhromažďovaným operatívnym informáciám sa teda začal priradovať stupeň hodnovernosti zdroja informácie, ale i stupeň pravdivosti či spravodajskej hodnoty získanej informácie. Pri príprave, analýze a hodnotení akcií, tzv. spravodajských kombinácií, ale aj pri spracovávaní rôznych situačných správ pre náčelníkov, náčelníkov náčelníkov, ministrov a tajomníkov (vedúcich, ústredných alebo generálnych) sa ukázalo takéto hodnotenie informácie ako veľmi užitočné.

Pretože Ústav pamäti národa prevzal a má vo svojom archíve všetky typy dokumentov, nezostáva nám nič iné než položiť si otázku, ako tieto dokumenty čítať, interpretovať a hodnotiť. Názory na to nie sú jednotné. Niektorí tvrdia, že tieto dokumenty nemajú žiadnu informačnú hodnotu,

pretože ŠtB bola politická polícia, či dokonca zločinecká organizácia a vyrábala dokumenty podľa politického zadania komunistickej strany. Iní hovoria, že dokumenty spravodajskej služby (teda i ŠtB) sú pravdivé, hodnoverné a nespochybniteľné, pretože ich vytvárala pre svoju vlastnú potrebu, a predsa „nebude sama sebe klamať“. Ukazuje sa, a skúsenosť to čím ďalej, tým viac potvrdzuje, že ani jedna z krajností nie je pravdivá. Ako takmer vždy v ľudskom živote, pravda je niekde uprostred.

Iste je pravdivejší prepis záznamu z odpočúvania ako operatívny záznam zo schôdzky s tajným spolupracovníkom, aj keď z hľadiska spravodajskej hodnoty informácie to môže byť presne naopak.

Pri kritickom prístupe k týmto materiálom je potrebné neustále myslieť na to, že ich vyprodukovala Štátna bezpečnosť, pričom treba brať do úvahy nielen typ dokumentov a charakter informácií, ktoré obsahujú, ale i čas a okolnosti, za ktorých vznikli. Nesmieme zabúdať, že mnoho dokumentov obsahuje informácie spravodajského charakteru, ktoré sa spravidla analyzovali, porovnávali a konsolidovali a až po vyhodnotení poznatkov využívali k ďalším opatreniam. Súčasne je potrebné zohľadniť skutočnosti kto, ako a s akým cieľom informácie zhromažďoval a využíval.

S otázkou, čo obsahujú dokumenty, si zároveň musíme klásť otázku, čo sa môžeme dozvedieť z informácií, ktoré sú obsiahnuté v dokumentoch. Ide nám teda o epistemológiu týchto informácií.

V ostatnom období sa diskusia okolo pravdivosti a hodnovernosti materiálov z produkcie ŠtB značne rozvinula a je potrebné začať sa zaoberať touto témou hlbšie - na vedeckej úrovni. Preto usporiadanie vedeckej konferencie na túto tému bolo veľmi potrebné, hoci, ako sa ukázalo, konferencia tému nevyčerpala. Práve naopak. Mala sa stať a stala sa úvodom do rozsiahlej a plodnej diskusie. Ústav pamäti národa chápe túto konferenciu ako otvorenie a posunutie diskusií občanov na túto tému o úroveň vyššie, do vedeckej oblasti, kde by k tomuto problému mohli prezentovať odborné názory ako historici a archívári, tak i právnici, informatici, spravodajskí dôstojníci a ďalší odborníci.

Zborník, ktorý je výstupom z konferencie, obsahuje 12 príspevkov, ktoré odzneli počas konferencie. Príspevky sú rozdelené do troch tematických celkov, z ktorých prvý poskytuje priestor zahraničným účastníkom, druhý je obsahovo zameraný na právny pohľad a na súdne spory vedené v súvislosti so zverejnením niektorých dokumentov bývalej ŠtB, a v poslednom bloku nájdeme príspevky analyzujúce jednotlivé typy dokumentov, ako aj ich výpovednú hodnotu. Vzhľadom na skutočnosť, že Ústav pamäti národa má záujem priblížiť najširšej verejnosti aj výstupy zahraničných

autorov k problematike interpretácie dokumentov komunistických tajných služieb, rozhodli sme sa preložiť anglické príspevky do slovenského jazyka a publikovať ich nielen v anglickom origináli, ale aj v slovenskom preklade. Usporiadanie príspevkov kopíruje ich poradie tak, ako odzneli na konferencii.

Veríme, že zborník pomôže čitateľom lepšie sa zorientovať v mimoriadne komplikovanej problematike interpretácie týchto dokumentov, ktorá v minulosti (či už priamo alebo nepriamo) vyvolala azda až príliš veľa vášnivých diskusií, politických káz a dodnes nevyriešených sporov. Sme si pritom vedomí, že predkladaný zborník nezodpovie všetky otázky súvisiace s predmetnou témou. Veríme však, že príspevky v ňom zahrnuté preveria a prípadne zrevidujú v minulosti všeobecne platné axiómy, uplatňované najmä širokou verejnosťou a novinárskou obcou v pohľade na hodnovernosť dokumentov bývalej ŠtB. V neposlednom rade by mal zborník poskytnúť v súvislosti s predmetnou témou aj nové podnety, ktoré v budúcnosti prispejú k odbornému prehĺbeniu a k ďalšej fundovanej diskusii o dokumentoch bývalej ŠtB.

Na záver by sme chceli vysloviť vďaka spoluorganizátorom konferencie, Právnickej fakulte Paneurópskej vysokej školy a Asociácii bývalých spravodajských dôstojníkov, za ich pomoc a podporu. V neposlednom rade ďakujeme kolegom z Ústavu pamäti národa, vďaka ktorých práci a schopnostiam sa podarilo zabezpečiť úspešný priebeh konferencie.

Peter Jašek, Marian Gula

The East German Stasi Files: What's special about them?

Georg HERBSTTRITT

This contribution is divided into three chapters: First, it outlines the contrary positions which can be found in public debates in Germany referring to the interpretation and reliability of Stasi documents. It then presents two short case studies about the reliability of Stasi files.

1. Contrary opinions about the interpretation and reliability of Stasi documents

After the peaceful revolution in East Germany, citizens had high expectations on the opening of the archive of the former communist secret service, the so-called “Ministry for State Security,” known simply as the “Stasi.” Already in summer 1990, before German unification, the East German parliament adopted a law which allowed the public to make use of the Stasi files.¹ For example, victims of the secret police could see their files; historians could undertake research, and prosecutors could prosecute Stasi crimes with the help of the released files.

This law was renewed and modified after unification. It came into effect on 29th December 1991, and it is still in force today. It is also the legal basis

1 The law was adopted on 24th August 1990. It was called: “Gesetz über die Sicherung und Nutzung der personenbezogenen Daten des ehemaligen Ministeriums für Staatssicherheit/Amtes für Nationale Sicherheit“. It is published and explained in: SCHUMANN, S.: *Vernichten oder offenlegen? Zur Entstehung des Stasi-Unterlagen-Gesetzes*. Edited by BStU (Bundesbeauftragter für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR). Berlin 1995, pp. 17 – 20, 197 – 206.

for the functioning of the institution of the “Federal Commissioner for the Records of the State Security of the former German Democratic Republic”.²

The demand of the people to open the Stasi archive is understandable, because the communist secret police were seen rightly as the most important, the most influential and the most clandestine instrument of repression. However, the public debate showed two contrary arguments:

On the one hand, there were people, especially Stasi victims, who expected to find the final truth in the Stasi files. That’s why the first federal commissioner for the Stasi records, Mr. Joachim Gauck, once said as a warning: “*In our Stasi archive we do not administer the truth, we just administer files.*”

On the other hand, there were people, like unofficial Stasi informants, saying that the Stasi produced so many lies and did not act in accordance with the rule of law, that the Stasi files lack credibility. In 1992, even the Federal German Court of Justice, which is the highest appellate court in Germany for civil and criminal cases, used such an argument in a famous court decision. The Federal Court of Justice argued that information from Stasi files has to be verified rigourously and, even then, is still not fully reliable because the Stasi did not conform to the requirements of the rule of law.³

This court decision is still quoted today despite containing a flawed argument. Of course it is true that the Stasi did not conform to the requirements of the rule of law. But this has nothing to do with the question of whether or not the Stasi files are reliable. The reliability of a police or a secret police investigation does not depend primarily on the question of whether or not we have a rule of law.

The fact that there are such diverse positions on the validity of these files: one expecting too much from them, others underestimating them, is a clear indication that there must be something special about these files.

2 For English and German versions of the Stasi Records Act see the website of the Federal Commissioner (“Bundesbeauftragte/r für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR”): www.bstu.bund.de.

3 Bundesgerichtshof (Federal Court of Justice), 3. Strafsenat, 5th May 1992, reference numbers StB 9/92, 2 BJs 15/92 – 5 – StB 9/92, about “*Verwendbarkeit von Akten und Erkenntnissen des Ministeriums für Staatssicherheit der DDR im Strafverfahren.*” Published in: *Neue Juristische Wochenschrift*, 1992, pp. 1975 – 1976. A critical comment on the court decision was published in the German news magazine *Der Spiegel*, no. 20, 11th May 1992, pp. 34 – 35: *Mittleres Beben. Ein höchstgerichtlicher Beschluss hat den Streit um den Wert der Stasi-Hinterlassenschaft weiter angeheizt.* Also see the conference volume by UNVERHAU, D. (ed.): *Das Stasi-Unterlagen-Gesetz im Lichte von Datenschutz und Archivgesetzgebung.* 2nd edition, Münster 2003.

But what is, indeed, special about the Stasi files? The following aspects should be highlighted:

1. Special was the institution which created these files: a communist secret police and secret service with unlimited power. Since the Stasi felt responsible for huge parts of public and private life, its files contain information about a number of aspects of East German history (as well as information about other countries). The Stasi also had the duty to inform the communist party about the real mood of the people. So it functioned as a substitute for non-existing public opinion polls, effectively a reliable barometer of what people were thinking.
2. Special was the fact that the files were handed over to an independent administration as early as 1990, while in the other post-communist countries the files remained in the hands of the post communist secret services for a number of years after the collapse of communism.
3. Special were the expectations the public placed on these files.
4. Special was – and is – the fact that these files are used for very specific purposes: they are used for supporting the political transition in the post communist countries.
5. Special are the readers: for example, victims of the former secret service, who normally are not used to reading historical files. This can lead to misunderstandings and misinterpretations. On the other hand, these people find parts of their lives in the files and because of this they have some special advantage when reading them.

These aspects lead to the thesis that the background of the Stasi files and the use of these files are indeed something special. But the files themselves are not so special.

This conclusion is made from the perspective of a historian. The point is that when one is working with these files, one simply has to apply the normal rules of historical analysis. So one cannot generally speak of “the Stasi files,” because in the Stasi archive so many different types of files exist: Notes of unofficial informants, records of interrogations, detailed

plans of Stasi officers against dissidents, Stasi reports to the party officials, records of phone tapping, internal orders, and so on. For every single document one has to ask: Who produced it? For whom was this document produced? When and in which political context was it produced? What knowledge could the informant have? To what extent is the information distorted or influenced by the ideological perspective of the Stasi officer? If one handles the Stasi files like that, they can be used like every other archival document.⁴

2. Two case studies on the interpretation of state security documents

2.1. Parallel documents: Talks between a bishop and a Stasi officer in the records of the church archive and the Stasi archive

A good way to check whether a written record is reliable is to compare and cross-check it with other sources. This can happen, for example, by researching in other archives or by interviewing contemporary witnesses.

In the case of the Stasi files there is a problem. It is hard to find archival documents about Stasi activities outside the archives of the Stasi and the communist party. However, in East Germany there are at least two other groups of archives which can be consulted:

In a few cases, former East German dissidents and members of opposition groups founded special archives after 1990, where they collected documents about political opposition and resistance. Such archives exist for example in Berlin, Jena, and Leipzig.⁵

A long and independent archival tradition was cultivated by the churches. It is important to know that the churches in East Germany remained independent from the communist state. They always had their own archives

4 Still very useful is the introductory study about structure, character and relevance of Stasi files by ENGELMANN, R.: *Zu Struktur, Charakter und Bedeutung der Unterlagen des Ministeriums für Staatssicherheit*. Edited by BstU, Berlin 1994.

5 In Berlin: Havemann-Gesellschaft, <http://www.havemann-gesellschaft.de>. In Jena: Thüringer Archiv für Zeitgeschichte, <http://www.thueraz.de/>. In Leipzig: <http://www.archiv-buergerbewegung.de>. Also see BELEITES, J.: Überflüssige Parallelüberlieferung oder sinnvolle Ergänzung? Der Zugang zu Unterlagen über Opposition und Widerstand in der DDR. In: *Deutschland Archiv*, J. 38, 2005, no. 3, pp. 523 – 529.

where one can find all kinds of documents about political repression against the churches. Again, these are documents from the victims' perspective.

Below is an example of an important and unique set of documentation, which was published in 1996. Its title is "Meister.' Die MfS-Vorlaufakte des Thüringer Landesbischofs Werner Leich im Spiegel seiner Vermerke" (which roughly translated is "Master.' The Stasi file about the candidate for unofficial cooperation, Bishop Werner Leich, reflected in his minutes/records"). It was published by two church officials, Uwe-Peter Heidingsfeld and Ulrich Schröter, and it compares documents from church and Stasi archives which deal with the same topic: Talks between a bishop and a Stasi officer.⁶

Werner Leich was elected bishop of the Protestant church in Thuringia in the southeast of east Germany in 1978.⁷ Soon after the Stasi opened a file on him. The Stasi's aim was to win him over as an unofficial informant. Actually, between 1978 and 1985 the bishop and the Stasi officer Klaus Roßberg from Stasi main department XX/4 had eighteen meetings, but the Stasi never managed to win the Bishop over as an unofficial informant.

Regarding the question of interpretation of Stasi files, the interesting point is the following: Both the bishop and the Stasi officer were always writing minutes/reports about their meetings and talks. The bishop presented his minutes to the consistory. So the church administration was always informed about his talks. On the other hand, the Stasi officer had to write the reports for the purposes of the secret police.

Now this documentation from 1996 compares both sources, and the results are interesting.

On the one hand, we can see what is similar in both sources. Actually, most of the subjects of their talks were fixed in both sources. However, the Bishop used his words, while the Stasi officer was using the generic Stasi language. In general we can show that these Stasi reports are credible and reliable, even if they are subjective in several respects.

On the other hand, the documentation shows the differences between the reports of the Bishop and the Stasi officer. A striking and important difference is the fact that the Bishop always noticed the names of the participants of the talks. This information is missing in the reports of the Stasi officer. This means, if we rely only on the Stasi files, we get the impression

6 HEIDINGSFELD, U.-P. – SCHRÖTER, U.: „Meister“. *Die MfS-Vorlaufakte des Thüringer Landesbischofs Werner Leich im Spiegel seiner Vermerke*. (= idea-Dokumentation 15/96). Wetzlar 1996.

7 See his autobiography LEICH, W.: *Wechselnde Horizonte. Mein Leben in vier politischen Systemen*. Wuppertal; Zürich 1992.

that the talks between the Stasi officer and the Bishop were intimate and based on trust. And in some of the Stasi reports they do not even mention the meeting place.

In reality, these talks normally took place in the office of the Bishop, and the Bishop was always accompanied by a church official. Sometimes the Stasi officer tried to persuade the Bishop to meet somewhere else, but the Bishop refused. The Bishop, and this is an important point, consciously avoided conspiracy. However, if one has only the Stasi files, one could easily get the impression that the Stasi officer was the dominant person and the atmosphere of the talks tended towards the conspiratorial. For example, the Stasi report never used the real name of the Bishop. Instead the report always speaks about the so called “contact person” and used a code name for the Bishop, which was “Meister” (“Master”). Another example: the Stasi officer always called his minutes “report on the appointment/meeting.” This term “report on the appointment” was normally the technical Stasi term reserved for reports on secret meetings with unofficial informants. But since we have both sources, we are able to understand how strong the Bishop’s position was and that he was far from becoming a Stasi collaborator. Still, the Stasi reports are correct in so far as they never name the Bishop an unofficial informant. But they impart a different atmosphere and tendency of these talks than the minutes of the Bishop. This documentation is a useful and valuable example of material to learn about the character and interpretation of state security documents.

2.2. Foreign espionage and the different ways to define the term “unofficial informant”

This short section starts with a thesis, which is as follows: The researcher’s definition of “unofficial informant” can be different than that of the Stasi’s definition. And this might cause problems for the interpretation of State Security Documents.

The following example, including its historical background, will help to explain this thesis:

An important research field of the BStU’s researchers is the question “to what extent was the Stasi’s foreign espionage department undermining West German society, politics, and different institutions during the Cold War?” It is known that at least 12 000 West Germans worked as unofficial Stasi informants between 1949 and 1989. At the end of the 1980s there were at least 3 000 West Germans working for the East German

secret service as spies, agents, or their assistants. That's a lot. However, the Stasi's intelligence service, the so called "Main Administration A" ("Hauptverwaltung A," also "Hauptverwaltung Aufklärung," HV A) deleted almost all of its files in 1990.

Fortunately, the American CIA managed to acquire a card index of the Stasi's intelligence department, which is today open for researchers and is known as the "Rosenholz" files. Furthermore, a BStU archivist managed to reconstruct an electronic database of the Stasi's intelligence department, called "SIRA." Combining these archival records, it is at least possible to find out in many cases who were the West German citizens from whom the Stasi received information.⁸

But now a problem arises: Nowadays people want to know whether a West German was spying for the East. Or, to express it with the words of the Stasi records act: People want to know who were the citizens who "agreed to supply the State Security Service with information." This phrase from the Stasi records act is the legal definition of "Stasi informant." This means, according to the law, the main criterion for an unofficial informant is that he (or she) *knew* that s/he was collaborating with the secret service. However, for the Stasi's intelligence department this was not the main aspect. Their main aspect was whether a person delivered reliable information regularly. If a continuous connection between the secret service in East Germany and a source in West Germany existed, that source could be registered in the card index as an unofficial informant and respectively as an agent. In several cases – and this is the usual practice in this

8 About "Rosenholz" see MÜLLER-ENBERGS, H. et al.: "Rosenholz". *Eine Quellenkritik*. Edited by BStU, Berlin 2007. Online available under: http://www.bstu.bund.de/cln_028/nn_712564/DE/Publikationen/BF-Publikationen/rosenholzbericht2007__pdf;templateId=raw,property=publicationFile.pdf/rosenholzbericht2007__pdf; About „SIRA“ see http://www.bstu.bund.de/cln_028/nn_713332/DE/MfS-DDR-Geschichte/Aktenfunde/HVA-Sira/hva-sira__node.html__nnn=true. For general outlines on East German intelligence against the West see: GIESEKE, J. – HUBERT, D.: *The GDR State Security. Shield and Sword of the Party*. Edited by BStU, Berlin 2002, pp. 25 – 27, 56 – 76; FRIIS, T. W. – MACRAKIS, K. – MÜLLER-ENBERGS, H.: *East German Foreign Intelligence: Myth, reality and controversy*. London 2010. It has to be mentioned that not only the "Main Administration A" acted in West Germany, but many other Stasi departments as well. Their files still exist in the archive of the BStU, so that the West Germans working as unofficial informants for these Stasi departments could be identified clearly in most cases.

9 Act regarding the records of the State Security Service of the former German Democratic Republic (Stasi records act), section 6, clause 4, number 2. Online: www.bstu.bund.de. (http://www.bstu.bund.de/cln_028/nn_1137410/EN/Office/Legal__Bases/legal__basis__node.html__nnn=true).

branch – the secret service recruited agents under a so called “false flag.”¹⁰ So a West German citizen might be sure that he collaborated with a French business company and didn't recognize that in reality he collaborated with the East German Stasi. There is also evidence that in some cases the Stasi's intelligence department employed agents in the West without knowing for sure whether or not that agent knew about the real background of his contact partners.¹¹ This means that in some cases the Stasi officers themselves were unsure about the real status of an agent. However, since most of the files of the Stasi's intelligence department are no longer available, it will remain difficult in many cases to decide whether a person was a spy according to the current legal definition or to the Stasi's definition.

3. Conclusion

Summing up, the interpretation of State Security files can be likened to the job of a translator. One has to reconstruct the Stasi's intentions and to decode the generic and specific language of the secret service. These are methods used in similar ways in other fields of historical research as well. Therefore, in this respect the Stasi files are not so special. However, as this short chapter has shown, these files are likely to remain a very important, intriguing and interesting historical source for some time to come.

10 The general rules for “false flags” can be exemplarily found in the 3rd commentary to guideline no. 2/79 regarding the recruiting of unofficial informants by departments for intelligence. This guideline was signed by the Minister for State Security in May 1980. The original German title is “3. Kommentar zur Richtlinie 2/79. Die Werbung Inoffizieller Mitarbeiter durch die Dienstseinheiten der Aufklärung des MfS“. Published by MÜLLER-ENBERGS, H. (ed.): *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit. Teil 2: Anleitungen für die Arbeit mit Agenten, Kundschaftern und Spionen in der Bundesrepublik Deutschland*. 2nd edition, Berlin 1998, pp. 585 – 632; about “false flags” pp. 626 – 628.

11 See the internal memorandum of a Stasi officer from department XV (intelligence department) of the Stasi District Administration Office in Dresden about a West German unofficial informant, dated from 2nd October 1989; call number BStU, MfS, 17533/91, pp. 7 – 15.

Spisy východonemeckej Stasi: Čo je na nich zvláštne?

Georg HERBSTTRITT

Tento príspevok sa delí na tri kapitoly: Prvá načrtáva protichodné názory, s ktorými sa môžeme stretnúť vo verejných debatách v Nemecku ohľadom interpretácie a dôveryhodnosti dokumentov Stasi. Potom nasledujú dve problémové štúdie o dôveryhodnosti spisov Stasi.

1. Protichodné názory na interpretáciu a dôveryhodnosť dokumentov Stasi

Po pokojnej revolúcii vo Východnom Nemecku mali občania veľké očakávania ohľadom otvorenia archívu bývalej komunistickej tajnej služby, tzv. Ministerstva pre štátnu bezpečnosť, ktoré je známe ako Stasi. Už v lete roku 1990, pred zjednotením Nemecka, prijal východonemecký parlament zákon, ktorý umožňoval verejnosti prístup k spisom Stasi.¹ Napríklad, obeť tajnej polície mohli vidieť svoje spisy, historici sa mohli pustiť do výskumu a prokurátori mohli s pomocou sprístupnených spisov viesť stíhanie za zločiny Stasi. Tento zákon bol obnovený a následne zmenený po zjednutí Nemecka. Do platnosti vstúpil 29. decembra 1991 a dodnes stále platí. Je tiež právnym základom pre fungovanie úradu Spolkového

1 Zákon bol prijatý 24. augusta 1990. Nazýva sa „Gesetz über die Sicherung und Nutzung der personenbezogenen Daten des ehemaligen Ministeriums für Staatssicherheit/Amtes für Nationale Sicherheit“. Je zverejnený a vysvetlený v publikácii SCHUMANN, S.: Vernichten oder offenlegen? Zur Entstehung des Stasi-Unterlagen-besetzes. BStU: Berlin 1995, s. 17 – 20, 197 – 206.

splnomocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej Nemeckej demokratickej republiky (BStU).²

Požiadavka ľudí otvoriť archív Stasi je pochopiteľná, pretože komunistická tajná polícia bola oprávnená vnímaná ako najdôležitejší, najvplyvnejší a najpokútnejší nástroj represie. Verejná diskusia však ukázala dva protichodné argumenty: na jednej strane boli ľudia, predovšetkým obeť Stasi, ktorí čakali, že v spisoch Stasi nájdu konečnú pravdu. Preto prvý spolkový splnomocnenec pre dokumenty Stasi, Joachim Gauck, vyslovil jedno varovanie: „*V našom archíve Stasi neposkytujeme pravdu, poskytujeme len spisy Stasi.*“

Na druhej strane boli ľudia, ako tajní agenti Stasi, ktorí vraveli, že Stasi vyprodukovala tak veľa lží a nekonala v súlade so zákonom, že jej spisom chýba dôveryhodnosť. V roku 1992 dokonca Nemecký spolkový súdny dvor, ktorý je najvyšším odvolacím súdom v Nemecku pre občianske a trestné prípady, použil takýto argument v jednom slávnom súdnom rozhodnutí. Spolkový súdny dvor argumentoval, že informácie zo spisov Stasi musia byť dôkladne overené a ani potom ešte nie sú úplne spoľahlivé, pretože Stasi sa nepodriaďovala požiadavkám zákona.³

Toto súdne rozhodnutie sa dodnes stále cituje aj napriek tomu, že obsahuje chybné odôvodnenie. Samozrejme, je pravdou, že Stasi nespĺňala požiadavky právnych princípov. Ale to nemá nič spoločné s otázkou, či sú alebo nie sú spisy Stasi dôveryhodné. Spoľahlivosť vyšetrovania polície alebo tajnej polície nie je primárne závislá od otázky, či sa držíme alebo nedržíme právnych princípov.

Skutočnosť, že existujú natoľko rôzne postoje k platnosti týchto zväzkov – jeden od nich očakáva príliš veľa, ďalší ich podceňuje –, je jasným indikátorom, že na týchto zväzkoch musí byť niečo zvláštne. Ale čo je vlastne zvláštne na zväzkoch Stasi? Treba zdôrazniť nasledovné aspekty:

-
- 2 Bundesgerichtshof, 3. Strafsenat, 5. mája 1992, referenčné čísla StB 9/92, 2 BJs 15/92 – 5 – StB 9/92, ohľadom „*Verwendbarkeit von Akten und Erkenntnissen des Ministeriums für Staatssicherheit der DDR im Strafverfahren*“. In: *Neue Juristische Wochenschrift*, 1992, s. 1975 – 1976. Kritický komentár na rozhodnutie súdu vyšiel v nemeckom magazíne *Der Spiegel*, č. 20, 11. mája 1992, s. 34 – 35: *Mittleres Beben. Ein höchstrichterlicher Beschluss hat den Streit um den Wert der Stasi-Hinterlassenschaft weiter angeheizt*. Tiež pozri UNVERHAU, D. (ed.): *Das Stasi-Unterlagen-Gesetz im Lichte von Datenschutz und Archivgesetzgebung*. 2. vydanie, Münster 2003.
 - 3 Anglická a nemecká verzia zákona o záznamoch Stasi sa nachádza na webovej stránke Spolkového splnomocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej Nemeckej demokratickej republiky: www.bstu.bund.de. BStU = Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik.

1. Zvláštnou bola inštitúcia, ktorá tieto spisy vytvorila: komunistická tajná polícia a tajná služba s neobmedzenou mocou. Keďže Stasi sa cítila zodpovedná za veľkú časť verejného a súkromného života, jej zväzky obsahujú informácie o množstve aspektov východonemeckej histórie (ako aj informácie o iných krajinách). Stasi mala tiež povinnosť informovať komunistickú stranu o skutočnej nálade ľudí. Takže fungovala ako náhrada za neexistujúce prieskumy verejnej mienky, ako skutočný dôveryhodný barometer toho, čo si ľudia myslia.
2. Zvláštnou bola skutočnosť, že spisy boli odovzdané nezávislej správe už v roku 1990, zatiaľ čo v iných postkomunistických krajinách zväzky zostali v rukách postkomunistických tajných služieb mnoho rokov po páde komunizmu.
3. Zvláštne boli očakávania verejnosti kladené na tieto spisy.
4. Zvláštnosťou bolo – a je –, že tieto zväzky sa používajú na veľmi špecifické účely: používajú sa na podporu politickej zmeny v postkomunistických krajinách.
5. Zvláštni sú ich čitatelia: napríklad obeť bývalej tajnej služby, ktorí normálne nezvyknú čítať historické spisy. To môže viesť k nedorozumeniam a chybným interpretáciám. Na druhej strane, títo ľudia nachádzajú v spisoch časti svojich životov a tým majú pri ich čítaní akúsi zvláštnu výhodu.

Tieto aspekty vedú k téze, že pozadie zväzkov Stasi a použitie týchto zväzkov sú skutočne niečím zvláštnym. Ale samotné spisy nie sú také zvláštne. Tento záver vznikol z perspektívy historika. Podstatou je, že ak niekto s týmito spismi pracuje, musí jednoducho použiť normálne pravidlá historickej analýzy. Takže sa nedá hovoriť vo všeobecnosti o „zväzkoch Stasi“, pretože v archíve Stasi existuje veľké množstvo rôznych druhov spisov: poznámky agentov, záznamy z vypočúvaní, detailné plány dôstojníkov Stasi proti disidentom, správy Stasi pre predstaviteľov strany, záznamy z odpočúvania telefónov, interné príkazy a podobne. Pri každom dokumente si musíte položiť otázku: Kto ho vytvoril? Pre koho bol tento dokument vytvorený? Kedy a v akom politickom kontexte bol vytvorený? Aké poznatky mohol mať informátor? Do akej miery sú informácie deformované alebo ovplyvnené

ideologickou perspektívou funkcionára Stasi? Ak pracujete so zväzkami Stasi takto, môžu sa použiť ako každý iný archívny dokument.⁴

2. Dve problémové štúdie k interpretácii dokumentov štátnej bezpečnosti

2.1. Paralelné dokumenty: Rozhovory medzi biskupom a dôstojníkom Stasi v záznamoch cirkevného archívu a archívu Stasi

Dobry spôsob, ako si overiť, či je písomný záznam spoľahlivý, je porovnanie a krížová kontrola s inými zdrojmi. Môže sa to urobiť napríklad výskumom v iných archívoch alebo rozhovorom so svedkami vtedajších udalostí.

V prípade zväzkov Stasi tu je jeden problém. Je ťažké nájsť archívne dokumenty o aktivitách Stasi mimo archívov Stasi a komunistickej strany. Avšak, vo Východnom Nemecku existujú aspoň dve ďalšie skupiny archívov, v ktorých sa dá konzultovať.

Bývalí východonemeckí disidenti a členovia opozičných skupín založili v niekoľkých prípadoch po roku 1990 špeciálne archívy, kde zhromaždili dokumenty o politickej opozícii a odboji. Takéto archívy existujú napríklad v Berlíne, Jene a Lipsku.⁵

Dlhá a nezávislá archívárska tradícia bola pestovaná v cirkvách. Je dôležité vedieť, že cirkvi vo Východnom Nemecku zostali nezávislé od komunistického štátu. Vždy mali svoje vlastné archívy, kde sa dajú nájsť všetky druhy dokumentov o politickej represii voči cirkvám. Tieto dokumenty vznikli zasa z perspektívy obetí.

Nasleduje príklad dôležitej a jedinečnej skupiny dokumentov, ktorá bola uverejnená v roku 1996 pod titulom „Meister“. *Die MfS-Vorlaufakte des Thüringer Landesbischofs Werner Leich im Spiegel seiner Vermerke*. Dokumenty vydali dvaja predstavitelia cirkvi, Uwe-Peter Heidingsfeld

4 Veľmi užitočnou je úvodná štúdia o štruktúre, charaktere a relevantnosti zväzkov Stasi od ENGELMANN, R.: *Zu Struktur, Charakter und Bedeutung der Unterlagen des Ministeriums für Staatssicherheit*. Vydal BStU, Berlín 1994.

5 V Berlíne Havemann-Gesellschaft, <http://www.havemann-gesellschaft.de>; v Jene Thüringer Archiv für Zeitgeschichte, <http://www.thueraz.de/>; v Lipsku <http://www.archiv-buergerbewegung.de>. Tiež pozri BELEITES, J.: *Überflüssige Parallelüberlieferung oder sinnvolle Ergänzung? Der Zugang zu Unterlagen über Opposition und Widerstand in der DDR*. In: *Deutschland Archiv*, roč. 38, 2005, č. 3, s. 523 – 529.

a Ulrich Schröter, a porovnávajú dokumenty cirkevného archívu a archívu Stasi, ktoré sa zaoberajú rovnakou témou: Rozhovory medzi biskupom a dôstojníkom Stasi.⁶

Werner Leich bol zvolený za biskupa protestantskej cirkvi v Durínsku na juhovýchode Východného Nemecka v roku 1978.⁷ Čoskoro na to Stasi naňho vytvorila spis. Cieľom Stasi bolo získať ho ako neoficiálneho informátora. Medzi rokmi 1978 a 1985 sa biskup a dôstojník Stasi Klaus Roßberg z hlavného oddelenia Stasi XX/4 skutočne stretli, a to osemnásťkrát, ale Stasi sa nikdy nepodarilo biskupa získať ako neoficiálneho informátora.

Ohľadom otázky interpretácie spisov Stasi je zaujímavý nasledujúci bod: Tak biskup, ako aj dôstojník Stasi si stále písali poznámky o svojich stretnutiach a rozhovoroch. Biskup predložil svoje poznámky zhromaždeniu. Tak bolo vedenie cirkvi stále informované o jeho rozhovoroch. Na druhej strane, dôstojník Stasi musel písať správy na účely tajnej polície. Táto dokumentácia z roku 1996 teraz porovnáva obidva zdroje a výsledky sú zaujímavé.

Na jednej strane môžeme vidieť, čo je v obidvoch zdrojoch podobné. V skutočnosti, väčšina predmetov ich rozhovorov bola zaznamenaná v obidvoch zdrojoch. Avšak, biskup použil svoje slová, zatiaľ čo dôstojník Stasi používal všeobecný jazyk Stasi. Vo všeobecnosti môžeme ukázať, že tieto záznamy Stasi sú dôveryhodné a spoľahlivé, aj keď sú v mnohých ohľadoch subjektívne.

Na druhej strane, táto dokumentácia poukazuje na rozdiely v správach biskupa a dôstojníka Stasi. Pozoruhodným a dôležitým rozdielom je skutočnosť, že biskup si vždy poznačil mená ľudí, o ktorých sa rozprávali. Tieto informácie chýbajú v správach dôstojníka Stasi. To znamená, že ak sa spoľahneme na spisy Stasi, vytvoríme si dojem, že rozhovory medzi dôstojníkom Stasi a biskupom boli osobné a založené na dôvere. A v niektorých správach Stasi sa dokonca nespomína ani miesto stretnutia.

V skutočnosti sa tieto rozhovory väčšinou odohrávali v biskupovej kancelárii a biskupa vždy sprevádzal niektorý z predstaviteľov cirkvi. Niekedy sa dôstojník Stasi snažil presvedčiť biskupa, aby sa stretli niekde inde, ale biskup to odmietol. Biskup sa, a to je dôležitý bod, vedome vyhýbal konšpirácii. Ak by mal však niekto iba spis Stasi, ľahko by mohol nadobudnúť

6 HEIDINGSFELD, U.-P. – SCHRÖTER, U.: „Meister“. *Die MfS-Vorlaufakte des Thüringer Landesbischofs Werner Leich im Spiegel seiner Vermerke*. Wetzlar 1996.

7 Pozri jeho autobiografiu LEICH, W.: *Wechselnde Horizonte. Mein Leben in vier politischen Systemen*. Wuppertal; Zürich 1992.

dojem, že dôstojník Stasi bol dominantný človek a atmosféra rozhovorov sa blížila ku konšpiračným. Napríklad, správy Stasi nikdy nepoužili skutočné meno biskupa. Namiesto toho sa v správach stále hovorí o tzv. kontaktnej osobe a používa sa krycie meno biskupa „Majster“. Ďalší príklad: dôstojník Stasi vždy nazýval svoje poznámky „správou o stretnutí“. Termín „správa o stretnutí“ bol bežný technický výraz používaný v Stasi špeciálne pre správy o tajných stretnutiach s neoficiálnymi informátormi. Ale keďže máme obidva zdroje, vieme pochopiť, aká silná bola pozícia biskupa a že bol ďaleko od toho, aby sa stal spolupracovníkom Stasi. Predsa len sú správy Stasi správne do tej miery, že nikdy nemenujú biskupa ako neoficiálneho informátora. Vytvárajú však odlišnú atmosféru a smerovanie rozhovorov ako biskupove poznámky. Tieto dokumenty sú užitočným a cenným príkladom materiálu, ktorý poukazuje na charakter a interpretáciu dokumentov štátnej bezpečnosti.

2.2. Zahraničná špionáž a rôzne spôsoby na definovanie pojmu „neoficiálny informátor“

Túto krátku časť začnem nasledujúcou tézou: definícia „neoficiálnych informátorov“, ktorú používajú bádatelia, sa môže líšiť od definície Stasi. A to môže spôsobiť problémy pri interpretácii dokumentov štátnej bezpečnosti. Nasledujúci príklad, vrátane jeho historického pozadia, pomôže túto tézu vysvetliť.

Jednou z dôležitých oblastí bádania výskumníkov z BStU je otázka: do akej miery podkopávalo počas studenej vojny oddelenie Stasi pre zahraničnú špionáž západonemeckú spoločnosť, politiku a rôzne inštitúcie? Je známe, že v rokoch 1949 – 1989 pracovalo najmenej 12 000 západných Nemcov ako neoficiálni informátori Stasi. Na konci 80. rokov najmenej 3 000 západných Nemcov pracovalo pre východonemeckú tajnú službu ako špióni, agenti alebo ich asistenti. Je to veľa. Avšak spravodajská služba Stasi, takzvaná Hlavná správa A,⁸ zničila v roku 1990 takmer všetky svoje spisy.

Našťastie, americkej CIA sa podarilo získať kartotéku spravodajského oddelenia Stasi, ktorá je dnes prístupná pre bádateľov a je známa ako Rosenholzove spisy. Navyše, jednému archivárovi z BStU sa podarilo zrekonštruovať elektronickú databázu spravodajského oddelenia Stasi, nazývaného SIRA. Kombinovaním týchto archívnych záznamov je pri-

8 Hauptverwaltung A, tiež Hauptverwaltung Aufklärung, HV A.

najmenšom možné v mnohých prípadoch zistiť, kto boli tí západonemeckí občania, od ktorých dostávala Stasi informácie.⁹

Tu však vzniká problém. V súčasnosti chcú ľudia vedieť, či západný Nemeck robil špionáž pre východného. Alebo, aby sme to vyjadrili slovami zákona o záznamoch Stasi: ľudia chcú vedieť, kto boli tí občania, čo „súhlasili s poskytovaním informácií Štátnej bezpečnostnej službe“.¹⁰ Táto veta zo zákona o záznamoch Stasi je právnou definíciou „informátora Stasi“. To znamená, podľa zákona, že hlavným kritériom pre neoficiálneho informátora bolo, že vedel, že spolupracuje s tajnou službou. Avšak, pre spravodajské oddelenie Stasi to nebol hlavný aspekt. Ich hlavným aspektom bolo, či daná osoba poskytovala spoľahlivé informácie pravidelne. Ak existovalo nepretržité spojenie medzi tajnou službou vo Východnom Nemecku a zdrojom v Západnom Nemecku, zdroj sa mohol zaregistrovať do kartotéky ako neoficiálny informátor a prípadne ako agent. V niektorých prípadoch – a to je bežná prax v tejto sfére – tajná služba naverbovala agentov pod tzv. falošnou zástavou.¹¹ Tak si západonemecký občan mohol byť istý, že spolupracoval s francúzskou obchodnou spoločnosťou

9 O Rosenholzových spisoch pozri MÜLLER-ENBERGS, H. et al.: „Rosenholz“. *Eine Quellenkritik*. Berlín 2007. Online dostupné na: http://www.bstu.bund.de/DE/Wissen/Publikationen/Publikationen/E_mueller-enbergs_rosenholz.pdf?__blob=publicationFile. O „SIRA“ pozri http://www.bstu.bund.de/cln_028/nn_713332/DE/MfS-DDR-Geschichte/Aktenfunde/HVA-Sira/hva-sira__node.html__nnn=true. Ohľadom všeobecných náčrtov o východonemeckej spravodajskej činnosti voči Západu pozri: GIESEKE, J. – HUBERT, D.: *The GDR State Security. Shield and sword of the Party*. Berlín 2002, s. 25 – 27, 56 – 76; FRIIS, T. W. – MACRAKIS, K. – MÜLLER-ENBERGS, H.: *East German Foreign Intelligence: Myth, reality and controversy*. Londýn 2010. Treba spomenúť, že nie len Hlavná správa A pôsobila v Západnom Nemecku, ale tiež mnoho ďalších oddelení Stasi. Ich spisy stále existujú v archíve BStU, takže západní Nemci pracujúci ako neoficiálni informátori pre tieto oddelenia Stasi môžu byť vo väčšine prípadov jasne identifikovaní.

10 Zákon týkajúci sa Štátnej bezpečnostnej služby bývalej Nemeckej demokratickej republiky (zákon o záznamoch Stasi), časť 6, odsek 4, číslo 2. Online: www.bstu.bund.de/ (http://www.bstu.bund.de/cln_028/nn_1137410/EN/Office/Legal__Bases/legal__basis__node.html__nnn=true)

11 Všeobecné pravidlá pre „falošné zástavy“ sa dajú príkladne nájsť v treťom komentári k pokynom č. 2/79 ohľadom naboru neoficiálnych informátorov, ktoré robili oddelenia pre spravodajskú činnosť. Tieto pokyny boli podpísané ministrom pre štátnu bezpečnosť v máji 1980. Originálny nemecký názov je 3. Kommentar zur Richtlinie 2/79. Die Werbung Inoffizieller Mitarbeiter durch die Dienstleistungen der Aufklärung des MfS“. Vydal MÜLLER-ENBERGS, H. (ed.): *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit. Teil 2: Anleitungen für die Arbeit mit Agenten, Kundschaftern und Spionen in der Bundesrepublik Deutschland*. Berlín 1998, s. 585 – 632; ohľadom „falošných vlajok“ s. 626 – 628.

a nevšimol si, že v skutočnosti spolupracoval s východonemeckou Stasi. Sú tiež dôkazy, že v niektorých prípadoch spravodajské oddelenie Stasi zamestnalo agentov na Západe bez toho, aby s istotou vedeli, či agent poznal alebo nepoznal skutočné pozadie svojich kontaktných partnerov.¹² To znamená, že v niektorých prípadoch si o skutočnom stave agenta neboli istí ani samotní dôstojníci Stasi. Keďže väčšina spisov spravodajského oddelenia Stasi už nie je dostupná, v mnohých prípadoch bude ťažké rozhodnúť, či daná osoba bola špiónom podľa súčasnej právnej definície, alebo podľa definície Stasi.

3. Záver

Aby sme to zhrnuli, interpretácia spisov štátnej bezpečnosti sa dá porovnať s prácou prekladateľa. Človek musí rekonštruovať zámery Stasi a dekodovať všeobecný a špecifický jazyk tajnej služby. Tieto metódy sa rovnako využívajú v iných oblastiach historického bádania. Preto, z tohto hľadiska, spisy Stasi nie sú také zvláštne. Avšak, ako ukázala táto krátka kapitola, tieto spisy v najbližšej dobe pravdepodobne zostanú veľmi dôležitým, neobvyklým a zaujímavým zdrojom.

Summary

This article first outlines the contrary positions which can be found in public debates in Germany referring to the interpretation and reliability of Stasi documents: some people expecting the final truth in the files, others attesting the files only little credibility. Then the article presents two case studies. One is about the Stasi's fight against the Protestant Church in East Germany, one is about the Stasi's foreign intelligence activities. Assuming from these case studies, the author argues that Stasi files can be used like every other type of historical file. One simply has to apply the normal rules of historical analysis. The Stasi files are special only insofar the Stasi itself was a very special institution with almost unlimited power.

12 Pozri interné memorandum dôstojníka Stasi z XV. oddelenia (spravodajské oddelenie) z okresnej správy Stasi v Drážďanoch o západonemeckých neoficiálnych informátoroch z 2. októbra 1989, spisové číslo BStU, MfS, 17533/91, s. 7 – 15.

W kręgu „teczek” (In the circle of “files”). Polish experience with documents of the Communist Special Services

Rafał LEŚKIEWICZ

Introduction

A number of questions concerning the processes of handling the documents of the former security services appeared after the fall of the Communist system in Poland. There also appeared opinions which wished to destroy all these documents and thereby dissociate from the previous period. Ultimately, the files of the Communist secret police were stored in the period from 1990 to 2000 in the archives of the special services, which were established in democratic Poland, i.e. in the State Security Office and the Military Information Services. Apart from sporadic cases, they were not made available to researchers; they were also not available for people whom these documents concerned, the so-called “people under surveillance”. Only since 1997, that is from the moment of the establishment of the office of the Commissioner of Public Interest, the files of the Communist secret police started to be used in the examination of the authenticity of the vetting declarations submitted by public figures.¹ In the 1990s, the files or information from the documents of the Security Service, especially those concerning secret collaboration of well-known people such as politicians, journalists, artists, appeared in the form of the so-called press leaks in

1 The Act of 11th April 1997 on disclosing the employment or service in the state security agencies or collaboration with these agencies in the years between 1944 to 1990 of persons holding public offices. In: *Journal of Laws*, 1999, No. 42, Item 428, as amended.

the public space, evoking sharp disputes and discussions. The victory of the party representing the right-wing views (Akcja Wyborcza Solidarność (Solidarity Election Action)) in the parliamentary elections in 1997 made it possible to appoint under the Act of 18th December 1998 the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation.² As a result of political compromise, the Sejm of the Republic of Poland elected prof. Dr. hab. Leon Kieres the President of the Institute of National Remembrance, in June 2000.

Polish experience with the documents of Communist security authorities should be examined from the angle of the Institute of National Remembrance (Instytut Pamięci Narodowej, further only IPN), as the main intention of the legislature, at the time of its appointment, was to create an institution that would, in a professional manner, see to the legacy left by the Communist system and use it skilfully in scientific research and investigations conducted against Nazi and Communist criminals.

This presentation focuses on discussing several aspects of Polish experience connected with the documents produced by the regime's political police. First of all, the issues related to the evolution of the work of archivists and historians seeking the necessary information among the kilometres of files were described. The remaining part of this work characterizes the problem of the classified documents and the evolution of Polish law, due to which the vast majority of the documents of the Communist political police are unclassified and widely available. At the end, the issues concerning granting the access to the files and the legislative changes in this regard are presented and clarified.

In 2010, the IPN is celebrating its 10th anniversary.³ Within the last few years, the approach to the documents collected and produced by the former authorities of the state security has fundamentally changed. As a result of establishing the IPN, many documents, that were hitherto virtually unknown to researchers and journalists, have come to light and are now permanently entered into the research circulation. The admission of such a huge number of source materials, produced by the security authorities, to the scientific discourse has made studies on the newest history of Poland develop a new quality. No other Polish archive has such a diverse documentation evidencing the policy of terror and oppression. The documents,

2 *Journal of Laws*, 1998, No. 155, Item 1016.

3 See KOCZWAŃSKA-KALITA, D. (ed.): *The Institute of National Remembrance. Kronika 10 lat (The Chronicle of ten years)*. Warsaw 2010.

gathered in a single network of archives, are a unique source material providing almost boundless research possibilities. First of all, archival records from the Institutes's resources serve the studies devoted to the scale and scope of the Communist authorities' repressions against citizens.⁴ Undertaking research on the armed independence conspiracy movement after 1945 would not be possible without reaching for files created by the Security Office or the courts martial. One cannot thoroughly examine the history of the independence opposition in the 1970s and 1980s of the 20th century without confronting the facts or witness accounts with the content of documents produced by the secret police. On one hand, the IPN archives include documents that are a testimony to heroism and patriotism, on the other hand, they record human meanness, disgrace and betrayal.

"The documents collected by the Institute of National Remembrance" have been present in the public debate for a few years. Their content is quoted by columnists, journalists and politicians. The archives of the Institute arouse emotions, although it has been twenty years since the fall of Communism. The opponents of opening the archives have repeatedly imputed that the files created by the repression bodies in the People's Republic of Poland are unreliable and exaggerate reality. In the opinion of some people, the mere fact that they were created by the political police disqualifies them as a reliable source of knowledge; they indicate that these are solely "fakes," especially in the context of the documents concerning the cooperation with the security bodies. In view of the above argumentation, it has to be categorically stated that the documents gathered in the archives of the IPN are original and authentic. They were produced in real time, by the living people in relation to particular events. This does not mean, however, that they contain only truthful information. The role of scholars, journalists, as well as other users of the archive is to confront the described facts.

One also can not forget that the documents gathered in the archives of the IPN are of great significance in the prosecution of, among others, Communist crimes. The archival materials generated by the secret police are also the primary source material used in the vetting proceedings. The Vetting Office checks whether the vetting declarations submitted by public figures, for example Members of Parliament, senators, representatives of

4 The scholarly achievements of the Institute of National Remembrance, see SULEJA, W.: Miejsce Instytutu Pamięci Narodowej w badaniach nad dziejami PRL. In: *Dzieje Najnowsze*, 2010, no. 3, pp. 81 – 111.

the judicature and prosecutor's offices, in which they inform whether they were the employees or collaborators of the state security bodies, are true. The vetting prosecutors check the authenticity of the vetting declarations through the criminal procedure. The proof material in these cases consists primarily of archival documents produced by state security authorities.

Methods of work with the documents of the secret police

Talking about experience in dealing with documents of the state security authorities, one should start with presenting the most important issue, which is the evolution of ideas that results in the useful arrangement and description of the documents. At the moment of acquisition of the files of the former Security Service, basically none of the employees of the Institute of National Remembrance knew what their size was. In addition, only a few of them knew, and only to a general extent, the structure of the acquired collections. For this reason, the files were initially taken over on the basis of typical delivery and acceptance inventories, and every file was given a new archival signature. It seemed that this solution was the most optimal and useful. In the course of practical work, already in the archives of the IPN, it appeared that this method blurred the structure of the collections, and thus it became difficult to search for the linked documents such as personal cards with, for example, operational files. Giving the new symbols to the archival materials made it difficult to carry out queries and resulted in a situation where the employees of the archives had to compare the signatures given by the Security Service with those assigned by the IPN. With the years, when the collections of the Communist security authorities were becoming organized and developed in a better way, the work on the computerization of the archives were begun so as to change the existing situation. Uniform archive information policy began to emerge at the beginning of 2004.⁵ The intensification of the work in this area has been going on since 2006.⁶ As it turned out, after several years the work produced surprisingly good results.

5 “The working group for developing the concept of the use of IT tools in the management of the archival resources of the Institute of National Remembrance” was appointed at that time. The working group was appointed on 10th December 2003 by the Decision no. 66/03 of the General Director of the Institute of National Remembrance

6 Then, with the Decision no. 7/06 of the General Director of the Institute of National Remembrance of 1st April 2006, another Working Group for developing the concept of the use of IT tools in the management of archival resources of the Institute of National

Developing and the complete recording of the collections has from the beginning been a priority as far as the activities of the archive are concerned.⁷ The archive search aids are primarily produced as a result of work that is successively being carried out in connection with the development of the archival resources. The archivists, who at the same time are the architects of the system, cooperate with the IT specialists. Thanks to this, it is possible to practically use the prolific achievements in the field of archival methodology, which are supported by the current solutions present in the IT business.

Among the archive search aids, which are the original proposals of the IPN, as far as the cataloguing and elaborating of archival resources are concerned, undoubtedly, the Archival Information System “NEXUS”⁸ is the most important one. The system describes the archival resources of the IPN at the level of archival units, giving, at the same time, the information on the document’s creator, the history of the creation of the files and their preservation. It also records the person appearing in the described documents through the built-in index of persons. The application contains over 16 million records.

Furthermore, extensive works in order to prepare the application under the working title “KARTOTEKI” (RECORDS) are being carried out. The application includes the digitized copies of the cards from the so-called General Information Files of the Security Service. These were the largest and most complete files created by the Communist secret police, which included the information on the citizens of the People’s Republic of Poland and foreigners who were in the interest of the state security authorities. The files are arranged alphabetically by names (arranged phonetically) and include both the repressed people and the collaborators of the secret police. On the basis of the synthetic information contained in the cards, it is possible to reach the archival materials concerning the particular person. A draft version of the application with the search engine, which includes

Remembrance was appointed. The works of the group initiated the activities of the archival division, which resulted in the creation of many database applications of archival record character.

- 7 Among the recently published articles devoted to this subject, worth mentioning are PERZYNA, P.: Problematyka rozpoznania struktury zasobu i zespołowości akt cywilnych organów bezpieczeństwa oraz ich informatycznego opisu. In: *Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej*, 2009, No. 2, pp. 13 – 52.
- 8 See NEXUS, prepared by A. Pieczunko, Warsaw 2009 (informational brochure available in the reading rooms of the Institute of National Remembrance).

basic personal information such as the name, surname, father's name and date of birth, is already ready. The result of the preliminary research are the images of cards concerning the person sought. The Application "KARTOTEKI" (RECORDS) is currently being tested. Following the completion of the tests, the application will be available for the users in the Institute's reading rooms across the country.

At the end of this brief review, it is worth mentioning that "Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej (stan na dzień 31 grudnia 2008 r.)" (Archive information guide of the Institute of National Remembrance (as at 31st December 2008)),⁹ which is a synthetic and comprehensive archival aid that includes all records regardless of the stage of their development, was developed in the form of a book.

The amendment to the Act on the Institute of National Remembrance of 18th March 2010 imposed a new obligation on the Institute.¹⁰ The legislature ordered the President of the Institute of National Remembrance to publish the archival inventory which would provide the description of the archival units. It was also determined that this task should be completed before 31st December 2012. Thereby, the works to complement the above-mentioned applications will, undoubtedly, be continued.

Disclosure of documents

Immediately after taking over the first part of the documents in 2001, the action in order to declassify them had to be taken immediately, so that the documents could be properly developed and made available. The process of declassification of the documents of the former state security authorities had to be accompanied by changing the existing rules and with a precise definition of what is a state secret, and what is not. The matter was important, as knowledge about the archives of the former regime was concealed behind a curtain of the Communist State and Official Secrets Protection Act of 1982,¹¹ which successfully blocked the process of sharing information.

9 Eds. J. BEDNAREK, R. LEŚKIEWICZ, Warsaw 2009, pp. 1247 (+illustrative insert).

10 The Act of 18th March 2010 concerning the change of the Act on the Institute of National Remembrance - Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation and the Act on the disclosure of information on documents of state security agencies from the period between the years 1944-1990 and the content of such documents. In: *Journal of Laws*, 2010, No. 79, Item 522.

11 *Journal of Laws*, 1982, No. 40, Item 271, as amended.

Significant qualitative changes have been introduced after the entry into force of the Act of 22nd January 1999 on the protection of classified data.¹² The Act came into effect almost simultaneously with the establishment of the IPN.

The solutions adopted in the Act significantly determined the process of the declassification and dissemination of the documents from the archives of the IPN. The Act on protection of classified information of 1999 kept the existing clause of confidentiality for documents produced till 10th May 1990 (date of establishment of the State Security Office) for 36 months after its entry into force. During this period, all the offices and institutions that stored the documentation were required to verify the status of information and adjust it to the guidelines contained in the new act. As far as the information from the documents of the former repressive apparatus was concerned, these criteria proved to be very important. The act determined that, regardless of the passing time, the only data which were to be protected as “top secret” were the data that identified the persons who had been providing the information regarding the operational and investigative actions to the bodies, institutions and services operating under the act. The problem is that the first act on special services after the war was the Communist Act of 14th July 1983 on the office of the Minister of Internal Affairs and the actions by subordinated bodies, which entered into force on 19th July that year.¹³ Hence, the data concerning the agents of the Communist secret service, present in the documents produced after that date, were subjected to protection. This was causing serious complications, as before the release of each file, it had to be thoroughly reviewed and the appropriate clause of confidentiality or marking of openness had to be placed on the jacket of each file.

This, however, did not prevent individual citizens from gaining access to the files produced on them by the authorities of the state security. Pursuant to provisions of the Act on the Institute of Public Remembrance, it was possible to access the materials created by the apparatus of repression, even when the nature of the information was classified. These materials, however, were not available, for example, for researchers.

In conclusion, in the period 2000 – 2005 the possibility to disseminate and make the information about the activities of the former repressive apparatus public was limited due to the year 1983. Dissemination of

¹² *Journal of Laws*, 1999, No. 11, Item 95.

¹³ *Journal of Laws*, 1983, No. 38, Item 172.

information produced after that date was only possible in cases which did not include the agents of the Communist security authorities. Major changes in the regulations concerning the classification of the documents were introduced in June 2005, as a result of the change of the provisions of the aforementioned act on the protection of classified data.¹⁴ At that time, the artificial barrier of 1983 disappeared.

Further legal changes, as far as the dissemination of previously classified information about the activities of the Communist repressive apparatus is concerned, were introduced by the amendment to the Act on the Institute of National Remembrance.¹⁵ Along with the act, another, completely new act entered into force, which changed the current regulations concerning the dissemination of information about the documents of the Communist secret police.¹⁶ This Act applies to the disclosure of information about documents of the state security authorities from the period 1944 – 1990 and the content of these documents, however, the word “dissemination” included in the title can be safely replaced by the words “making public” or “making publicly available.” This Act imposed an obligation on the Institute of National Remembrance to create public internet catalogues. The Institute is obliged to publish on the Internet the information about all the documents preserved in the archives concerning persons holding public offices, members of the Communist party and officers of the repressive apparatus. In addition to the electronic access, every citizen has access to paper documents present in the archives of the Institute and concerning these categories of persons.

It is also worth noting that the process of disclosure of documents is, on the one hand, a technical activity, on the other hand however, it is a substantive activity that carries serious legal consequences. Therefore, the legislature, when appointing the IPN, assumed that the documents from the Communist period, the disclosure of which would be dangerous to the currently functioning state, would also go to the archives of the Institute. That is why the so-called “separate collection” was created in the archives of the Institute of National Remembrance. It includes the selected

14 *Journal of Laws*, 2005, No. 196, Item 1631.

15 The Act of 18th December 1998 on the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation In: *Journal of Laws*, 2007, No. 63, Item. 424, as amended.

16 The Act of 18th October 2006, on the disclosure of information about documents of the state security authorities from the period 1944 – 1990 and the content of these documents. In: *Journal of Laws*, 2007, No. 63, Item. 425, as amended.

files of the communist secret service, which are available to no one but for the appointed employees of the Institute of National Remembrance and the current special services. This restriction does not apply, however, to the prosecutors who conduct investigations into Communist crimes, prosecutors conducting vetting proceedings concerning persons holding public offices as well as courts. Every three years, a review of these documents is carried out regarding the further need to maintain their special status. In the situation, when the President of the Institute of National Remembrance and the special services state that there are no reasons justifying the maintenance of the clauses, the particular files become public. Thanks to such a solution, potentially all the documents of the former Communist services are kept in one archive; on the other hand, there is no risk that the documents which are essential for national security would be disclosed. Within ten years of the existence of the Institute of National Remembrance, the number of classified documents contained in the so-called “restricted collection” has decreased from several kilometres to several hundred linear metres.

The Institute of National Remembrance has several years experience in the declassification of the documents of the Communist security services. The experience to date has shown that the condition for the success in the field of declassification is primarily the establishment of solid and the least questionable legislation. Secondly, one needs to overcome the natural defiance of the declassification of documents, as in fact, besides a few exceptions, what is the current value of the secrets of the Communist political police from before twenty years?

Dissemination of the documents

Before the establishment of the Institute of National Remembrance, access to documents produced by the secret police was strictly regulated. During the Communist period, they were almost exclusively used by the “departmental” historians, who mostly wrote the works on the history of secret police for official use. In the 1990s, on the other hand, the people who had access to the files were the people who obtained the consent of the democratic special services as a result of a long and tedious procedure, and even then the available records reflected only a small range of the activities of the security apparatus.

Currently, dissemination of the documentation collected in the archives of the Institute of National Remembrance is based on the Act on the

Institute of National Remembrance - Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation, as well as the Act on disclosing information about documents of the state security authorities originating in the years 1944 – 1990 and the content of these documents.

Throughout the entire time of the existence of the Institute of National Remembrance, several stages in the process of dissemination of documents connected with the legislative changes can be distinguished.¹⁷ The evolution of the provisions was going in the direction of universal access to the files as a result of the expectations of political groups descending from the *Solidarity* movement, for whom it became obvious (though not immediately), that the files of the secret police, despite revealing sometimes inconvenient information, should be accessible to everyone. In the opinion of society, it was to be an element of full transparency of public life.

Generally, it has to be assumed that as far as the dissemination of documents in the Institute of National Remembrance is concerned, two legally binding conditions were applied: the first – in the period from June 2000 to March 2007 and the second – in the period from March 2007 to the present time.

In addition, during the functioning of the Institute of National Remembrance, two judicial decisions of the Polish Constitutional Tribunal have had a decisive influence on the principles and procedures for the dissemination of documents. The first is that of 26th October 2005 with a signature K 4.31 (*Journal of Laws* 2005, No. 222, Item 1914) and the second with a signature K 2 / 07 of 11th May 2007 (*Journal of Laws* 2007, No. 85, Item 571). It also cannot be forgotten that the amendments to the Act on the Institute of National Remembrance of 4th March 2005 introduced much confusion following the disclosure of the catalogue list containing the data concerning the agents, officers and persons who were worked out by Bronisław Wildstein, the journalist of *Rzeczpospolita*. The scale of the social and political impact of the disclosed list is reflected by the mere fact that due to this situation Polish Parliament changed the Act on the Institute of National Remembrance. Pursuant to provisions added to the

17 Further information concerning the dissemination of the documents in the archives of the Institute of National Remembrance, see GAŁUSZKA, J.: *Zasady udostępniania archiwaliów IPN*. In: GRONEK, B. (ed.): *Z archiwum IPN*, vol. 1, Warsaw 2005, pp. 21 – 24; PERZYNA, P. – POLAŃSKA-BERGMAN, M.: *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – aspekty prawne funkcjonowania i udostępniania materiałów archiwalnych w latach 2000 – 2007*. In: *Przegląd Archiwalny IPN 2008*, vol. 1, Warsaw 2008, pp. 13 – 34; BEDNAREK, J. – LEŚKIEWICZ, R. (eds.): *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej as at 31st December 2008*. Warsaw 2009, pp. 19 – 23.

Act Article 29a, every citizen has obtained the right to petition the Institute for a certificate stating whether their personal data are consistent with data published in the cited catalogue. The amendment to the Act, however, did not grant petitioners the right to apply for access to documents in the case when their data were consistent with the data in the catalogue.

At first, the documents were made available only to persons who acquired the so called status of the aggrieved (or those persons closest to them). The status of the aggrieved could not be obtained by a secret collaborator of the Security Service. The aggrieved, in addition to having the right to access the documents that concerned them, could get copies of these documents; they had the right to attach to the collection of documents their own corrections, additions, comments, documents or their copies, and could request the issuance of the objects which were in the archives of the Institute of National Remembrance, which at the moment of being lost constituted their property or were in their possession. They could request making their personal data anonymous and not available for research purposes for a period of time not longer than 90 years from the moment of the production of the document, including personal data.

People who appeared in the files of the state security authorities as secret informants, regardless of the category of cooperation, remained with no right to access the documents.

The documents collected by the Institute of National Remembrance were from the beginning being made available to public authorities, institutions, organizations and other persons in order to accomplish the task specified in the Act of 24th January 1991 on combatants and certain persons who were the victims of wartime and post-war repression;¹⁸ in order to accomplish the tasks specified in the Act of 11th April 1997 on disclosing the employment or service in the state security agencies or collaboration with these agencies in the years between 1944 to 1990 of persons holding public offices;¹⁹ in order to prosecute the Communist, Nazi and other crimes against peace and humanity or war crimes committed on Polish citizens between 1st September 1939 and 31st December 1989 and conducive to scientific research.

The archival documents of the Institute of National Remembrance were also made available, to a limited extent, to the employees and officers of state security bodies. The Institute was obliged to issue a copy of the

18 *Journal of Laws*, 1997, No. 142, Item 950, as amended.

19 *Journal of Laws*, 1999, No. 42, Item. 428, as amended.

certificate of service or work and copies of opinions about the service or the work of these officers.

Major changes in the regulations concerning the dissemination of documents were introduced, however, following the publication of the judicial decision of the Polish Constitutional Tribunal in the Journal of Laws on 4th November 2005. The Tribunal made a ruling that, in accordance with the Polish Constitution, everyone has the right to familiarize themselves with the official documents and data produced about them, regardless of whether they acquire a status of the aggrieved. This, however, only concerned those documents in which the person was present as an object of interest of the state security authorities. Thus, collaborators, employees or officers of the communist secret service were not granted the right to access the documents they produced in connection with their cooperation, work or service in the security agencies.

Major changes in the regulations concerning the dissemination of documents were introduced after the entry into force of the amendments to the Act on the IPN of 15th March 2007 and the entry into force of the Act of 18th October 2006 on the disclosure of information about the documents of the state security authorities from the years 1944 – 1990 and the contents of these documents. The right to access the documents gathered in the archives of the Institute became *de facto* a common right. Under the law of both acts, the circle of persons who received the right to access the documents was extended. First of all, the status of the aggrieved was abolished. Since then, everyone has had the right to access the anonymous copies of the documents that concern them. In addition, everyone has been granted the right to access the files of the employees and officers of the State security authorities, the files of public figures and the files concerning vetting cases that were legally closed by the final court decision. The amended Act on the IPN also confirmed the right to access the archival materials for public authorities and other institutions, organizations and individuals for the purposes of carrying out the tasks specified by the law, scientific research and journalistic activities.

Certain provisions of both acts were referred to the Constitutional Tribunal as inconsistent with the Constitution. As a result, the Constitutional Tribunal with its judicial decision 11th May 2007 decided that the regulations regarding access to documents in order to conduct research and journalistic activities were inconsistent with the Constitution. The Constitutional Tribunal pointed out that the Act of the Institute of National Remembrance lacks the criteria for approval by the President of

the Institute to grant access to the files. As a result of this verdict, amendments to the Act were prepared – the Act of 29th June 2007 amending the Act on the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation²⁰, which entered into force on 2th August 2007. It specified the regulations concerning the dissemination of the archive records of the Institute of National Remembrance for researchers and journalists.

Another important amendment to the Act on the Institute of National Remembrance came into force by the Act of 18th March 2010 concerning the change of the Act on the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation and the Act on the disclosure of information on documents of state security agencies from the period between the years 1944 – 1990 and the content of these documents.²¹ According to the Act, the applicants can access the originals or copies of documents, without the prior anonymization. Persons, in relation to which the documents of their work, service or collaboration with the state security agencies are preserved, receive read-only copies of documents.

In addition, researchers and journalists were granted the right to receive – if requested – information from the data files, records and files of state security agencies, including the identity of undercover informants or assistants in the process of collecting the information. For scientific and journalistic applications, in which the signatures of the documents are given, the Institute is obliged to make them available within 7 days of the request.

The scale of interest in the files of the Communist security authorities can be illustrated by means of statistical data. Within ten years of the existence of the Institute of National Remembrance, more than seven hundred thousand files of fifty seven thousand people have been disseminated only in the reading rooms of the Institute of National Remembrance. The Institute has also issued nearly ten thousand certificates confirming the status of the aggrieved on the basis of the analysis of the documents stating that certain persons were subjected to repressions by the Communist secret police. Furthermore, the Institute of National Remembrance has disseminated hundreds of thousands of files to the state administration offices, law enforcement and prosecuting authorities, etc.

20 *Journal of Laws*, 2007, No. 140, Item 983.

21 *Journal of Laws*, 2010, No. 79, Item 522.

At the end of this section, it is worth pointing out one of the most spectacular initiatives of the Polish Parliament, which is the expression of becoming accustomed to the legacy of the Security Service and a desire to honestly and critically review the previous epoch. In 2009, the Act which deprived the former officers of the Communist political police of retirement rights entered into force.²² Based on data taken from the Institute of National Remembrance, the retirement authorities lowered to the minimum the benefits for the period of service in the secret police. During 2009 and 2010, over forty three thousand pieces of information of this type were issued.

Conclusion

Polish experience with the Communist political police documents date back twenty years, when the legacy of files of the previous regime was put in the possession of the new special services, appointed by the democratic authorities. Before the appointment of the Institute of National Remembrance, these files were becoming the source of larger or smaller political tensions. The most famous was the recall of the government of the Prime Minister Jan Olszewski in June 1992, when he decided to publicly announce the information preserved in the archive concerning the cooperation of Polish deputies, senators and the representatives of the government with the communist security services.

Within two decades of Polish independence we have become accustomed to the legacy of the files of the Communist political police. Researchers and journalists are more efficiently using the documents, describing the facts in a better way. Currently, information revealing that someone well-known collaborated with the Security Service is less and less often raising political and social emotions. The documents of the secret police are still present in public life, as they, despite everything or against anything, constitute a national treasure. They are a kind of a bridge between the past and the present, which are simultaneously building foundations for future generations.

22 The Act of 23th January 2009 on the amending of the act on retirement benefits for professional soldiers and their families and the act on retirement benefits for the officers of the Police, the Internal Security Agency, the Military Counter-intelligence Service, the Military Intelligence Service, the Central Anticorruption Bureau, the Border Guard, the Government Protection Bureau, the State Fire Service, the Prison Service and their families. In: *Journal of Laws*, 2009, No. 24, Item 145.

W kręgu „teczek“ (V kruhu „spisov“). Poľská skúsenosť s dokumentmi komunistických špeciálnych služieb

Rafał LEŚKIEWICZ

Úvod

Po páde komunistického režimu v Poľsku sa objavil veľký počet otázok týkajúcich sa procesov pri narábaní s dokumentmi bývalých bezpečnostných služieb. Objavili sa aj názory, že všetky tieto dokumenty by mali byť zničené, a to by bol spôsob, ako sa odlúčiť od predchádzajúceho obdobia. Napokon boli spisy komunistickej tajnej polície v rokoch 1990 až 2000 uložené v archívoch špeciálnych služieb, ktoré boli založené v demokratickom Poľsku, teda v Národnom bezpečnostnom úrade a Vojenskej informačnej službe. Až na niekoľko sporadických prípadov neboli dostupné pre vedcov, neboli dostupné ani pre ľudí, ktorých sa tieto dokumenty týkali, čiže pre tzv. sledovaných ľudí. Iba od roku 1997, teda odvtedy, čo bol zriadený úrad Splnomocnenca pre verejné záujmy, sa spisy komunistickej tajnej polície začali používať pri skúmaní autenticity previerkových dokumentov, ktoré podali verejne pôsobiace osoby.¹ V 90. rokoch sa občas dostali na verejnosť spisy alebo informácie z dokumentov Bezpečnostnej služby, hlavne informácie týkajúce sa tajnej spolupráce známych ľudí ako politikov, novinárov, umelcov, vo forme tzv. informačných únikov, a vyvolali ostré debaty a diskusie. Víťazstvo strany predstavujúcej pravicový pohľad

1 Zákon z 11. apríla 1997 o zverejnení zamestnania alebo služby v orgánoch štátnej bezpečnosti alebo spolupráce s týmito orgánmi v rokoch 1944 až 1990 osôb zastávajúcich verejnú funkciu (*Zbierka zákonov*, 1999, č. 42, odsek 428, v znení neskorších predpisov).

Akcja Wyborcza Solidarność (Volebná akcia Solidarita) v parlamentných voľbách v roku 1997 malo za následok, že zákonom z 18. decembra 1998 vznikla možnosť založiť Ústav národnej pamäti – Komisiu pre stíhanie zločinov proti poľskému národu.² Výsledkom politického kompromisu bolo, že v roku 2000 Sejm Poľskej republiky zvolil prof. Dr. hab. Leona Kieresa za predsedu Ústavu národnej pamäti (Instytut Pamięci narodowej, ďalej len ako IPN).

Poľská skúsenosť s dokumentmi komunistických bezpečnostných inštitúcií by mala byť skúmaná zo zorného uhla IPN, keďže hlavným úmyslom zákonodarcu v čase založenia ústavu bolo vytvoriť inštitúciu, ktorá by sa na profesionálnej úrovni pozrela na dedičstvo zanechané komunistickým systémom a umne ho použila vo vedeckom výskume a vyšetrovaniach vedených proti nacistickým a komunistickým zločincom.

Táto prezentácia sa zameriava na prebratie viacerých aspektov poľskej skúsenosti spojenej s dokumentmi vytvorenými politickou políciou režimu. Predovšetkým popisuje problémy týkajúce sa vývoja práce archivárov a historikov hľadajúcich potrebné informácie v množstve spisov. Zvyšná časť tejto práce charakterizuje problém tajných dokumentov a vývoja poľských zákonov, vďaka ktorým je prevažná väčšina dokumentov komunistickej politickej polície neutajených a prístupných širokej verejnosti. Na záver sa predstavujú a objasňujú problémy týkajúce sa udeľovania prístupu k dokumentom a legislatívne zmeny v tomto smere.

V roku 2010 IPN oslavuje 10. výročie svojho založenia.³ Počas niekoľkých posledných rokov sa postoj k dokumentom, ktoré nahromadili a vytvorili predchádzajúce orgány štátnej bezpečnosti, podstatne zmenil. Dôsledkom založenia IPN sa dostalo na svetlo mnoho dokumentov, ktoré boli dosiaľ pre výskumníkov a novinárov prakticky neznáme, a teraz neustále vstupujú do výskumného obehu. Pripustenie takého obrovského množstva zdrojového materiálu, vytvoreného bezpečnostnými orgánmi do vedeckej debaty spôsobilo, že štúdie o najnovších dejinách Poľska získavajú novú kvalitu. Žiaden iný archív nemá takú rôznorodú dokumentáciu svedčiacu o politike teroru a útlaku. Dokumenty zhromaždené v jednoduchých sieťach archívov sú jedinečným autentickým materiálom poskytujúcim takmer nekonečné možnosti výskumu. Predovšetkým, archívne záznamy zo zdrojov ústavu slúžia na štúdie sústredené na mieru a na zameranie

2 *Zbierka zákonov*, 1998, č. 155, odsek 1016.

3 Pozri KOCZWAŃSKA-KALITA, D. (ed.): *The Institute of National Remembrance. Kronika 10 lat*. Varšava 2010.

represii komunistických úradov proti občanom.⁴ Výskum o ozbrojenom sprisahaneckom hnutí za slobodu po roku 1945 by nebol uskutočniteľný bez dostupnosti spisov vytvorených Bezpečnostným úradom alebo materiálov zo súdov. História nezávislej opozície v 70. a 80. rokoch 20. storočia sa nedá dôkladne preskúmať bez konfrontácie faktov alebo svedeckých výpovedí s obsahom dokumentov, ktoré vytvorila tajná polícia. Archívy IPN na jednej strane obsahujú dokumenty, ktoré sú svedectvom o hrdinstve a vlastenectve, na druhej strane zaznamenávajú ľudskú podlosť, hanbu a zradu.

Dokumenty zhromaždené Ústavom národnej pamäti sú prítomné vo verejnej diskusii už niekoľko rokov. Ich obsah citujú publicisti, novinári a politici. Archívy ústavu burcujú emócie, aj keď je od pádu komunizmu už dvadsať rokov. Oponenti sprístupnenia archívov opakovane tvrdia, že spisy vytvorené represívnymi orgánmi Poľskej ľudovej republiky sú nespoľahlivé a zveličujú realitu. Podľa niektorých ľudí už len samotný fakt, že boli vytvorené politickou políciou, spôsobuje, že sa považujú za nespoľahlivý zdroj poznania, stávajú sa iba „podvrhom“, predovšetkým v kontexte s dokumentmi, ktoré sa týkajú spolupráce s bezpečnostnými orgánmi. Vzhľadom k vyššie spomenutej argumentácii treba kategoricky vyhlásiť, že dokumenty zhromaždené v archívoch IPN sú originálne a autentické. Boli vytvorené v reálnom čase, živými ľuďmi vo vzťahu k špecifickým udalostiam. To však neznamená, že dokumenty obsahujú iba pravdivé informácie. Úlohou vedcov, novinárov, ako aj ostatných ľudí používajúcich archív je tieto načrtnuté skutočnosti konfrontovať.

Nemôžeme zabudnúť ani na to, že dokumenty zhromaždené v archívoch IPN majú veľký význam pri stíhaní, okrem iných, komunistických zločinov. Archívne materiály vytvorené tajnou políciou sú taktiež primárnym zdrojovým materiálom, ktorý sa používa pri previerkach. Úrad pre preverovanie kontroluje, či previerkové vyhlásenia podané verejne činnými osobami, napríklad poslancami parlamentu, senátormi, predstaviteľmi súdnictva a prokuratúry, v ktorých informujú, či boli zamestnancami, alebo spolupracovníkmi štátnych bezpečnostných orgánov, sú pravdivé. Preverovací úrad overí autentickosť previerkových vyhlásení prostredníctvom trestného konania. Dôkazový materiál v týchto prípadoch spočíva predovšetkým v archívnych dokumentoch vytvorených štátnymi bezpečnostnými inštitúciami.

4 Dosiagnuté vedecké výsledky Ústavu národnej pamäti pozri v SULEJA, W.: Miejsce Instytutu Pamięci Narodowej w badaniach nad dziejami PRL. In: *Dzieje Najnowsze*, 2010, č. 3, s. 81 – 111.

Metódy práce s dokumentmi tajnej polície

Ak hovoríme o skúsenosti so spracovávaním dokumentov štátnobezpečnostných inštitúcií, musíme začať s predstavením najdôležitejšieho problému, ktorým je vývoj ideí vedúcich k praktickému usporiadaniu a popisu týchto dokumentov. V momente získania spisov bývalej Bezpečnostnej služby v podstate nikto zo zamestnancov IPN nevedel, aké je ich množstvo. Navyše, iba niekoľkí z nich, a aj to len na všeobecnej úrovni, poznali štruktúru získaných súborov. Z tohto dôvodu boli spisy zo začiatku preberané na základe typického inventára založeného na doručení a prevzatí a každému spisu bola pridelená nová archívna signatúra. Zdalo sa, že toto riešenie bolo optimálne a najužitočnejšie. V priebehu praktickej práce, už v archívoch IPN, sa javilo, že táto metóda zastrela štruktúru súborov, a tak sa stalo náročným vyhľadávanie súvisiacich dokumentov ako napríklad osobných kariet s operačnými spismi. Priradenie nových symbolov archívnym materiálom skomplikovalo vyhľadávanie a vyústilo do situácie, kde zamestnanci archívov museli porovnávať signatúry pridelené Bezpečnostnou službou so signatúrami pridelenými IPN. Po rokoch, keď sa súbory komunistických bezpečnostných inštitúcií stávali lepšie organizovanými a rozvinutými, začali sa práce na digitalizácii archívov, aby sa zmenila existujúca situácia. Jednotný postup pre archívne informácie sa začal objavovať na začiatku roku 2004.⁵ Zintenzívnenie prác v tejto oblasti sa uskutočnilo v roku 2006.⁶ Ako sa po niekoľkých rokoch ukázalo, toto úsilie prinieslo prekvapujúco dobré výsledky.

Čo sa týka činnosti archívu, od začiatku boli prioritou vývoj a kompletné registrovanie súborov.⁷ Archívne vyhľadávacie pomôcky sa primárne vytvárajú ako výsledok prác, ktoré sa postupne vykonávajú v spojitosti s rozvojom archívnych zdrojov. Archivári, ktorí sú zároveň architektmi

5 V tom čase bola vytvorená pracovná skupina pre rozvinutie konceptu používania IT nástrojov pri správe archívnych zdrojov Ústavu národnej pamäti. Pracovná skupina bola vytvorená 10. decembra 2003 rozhodnutím č. 66/03 Generálneho riaditeľa IPN.

6 Potom bola rozhodnutím č. 7/06 Generálneho riaditeľa IPN z 1. apríla 2006 vytvorená ďalšia pracovná skupina pre rozvinutie konceptu používania IT nástrojov pri správe archívnych zdrojov IPN. Úsilie tejto skupiny iniciovalo aktivity divízie archívov, ktoré rezultovali do vytvorenia mnohých databázových aplikácií s povahou archívnych záznamov.

7 Spomedzi nedávno publikovaných článkov venujúcich sa tejto téme stojí za zmienku PERZYNA, P.: Problematyka rozpoznania struktury zasobu i zespolowości akt cywilnych organów bezpieczeństwa oraz ich informatycznego opisu. In: *Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej*, 2009, č. 2, s. 13 – 52.

systemu, spolupracujú s IT špecialistami. Vďaka tomu je možné prakticky použiť plodné výsledky na poli archívnej metodológie, ktoré sú podporované modernými riešeniami z IT sféry.

Spomedzi vyhľadávacích archívnych pomôcok, ktoré sú originálnymi návrhmi IPN, čo sa týka katalogizácie a vytvárania archívnych zdrojov, je bezpochyby najdôležitejšou NEXUS,⁸ archívny informačný systém. Tento systém popisuje archívne zdroje IPN na úrovni archívnych jednotiek a súčasne poskytuje informácie o tvorcovi dokumentu, histórii vytvorenia spisov a ich zachovania. Tiež zaznamenáva objavenie sa osoby v opísaných dokumentoch prostredníctvom zabudovaného indexu osôb. Táto aplikácia obsahuje viac ako 16 miliónov záznamov.

Navyše sa vyvíja veľké úsilie na prípravu aplikácie pod pracovným názvom *KARTOTEKI*. Táto aplikácia obsahuje digitálne kópie kartoték z takzvaných všeobecných informačných spisov Bezpečnostnej služby. Ide o najväčšie a najkompletnejšie spisy, ktoré boli vytvorené komunistickou tajnou políciou. Obsahovali informácie o občanoch Poľskej ľudovej republiky a cudzích štátnych príslušníkoch, ktorí boli pre orgány štátnej bezpečnosti zaujímaví. Spisy sú usporiadané v abecednom poradí podľa mien (usporiadané foneticky) a obsahujú tak utláčaných ľudí, ako aj spolupracovníkov tajnej polície. Na základe syntetických informácií nachádzajúcich sa v kartotékach je možné dostať sa k archívnym materiálom týkajúcim sa konkrétnej osoby. Skúšobná verzia tejto aplikácie s vyhľadávačom, ktorý obsahuje základné osobné informácie ako meno, priezvisko, meno otca a dátum narodenia, je už pripravená. Výsledkom predbežného vyhľadávania sú znázornenia záznamov týkajúcich sa hľadanej osoby. Aplikácia *KARTOTEKI* sa v súčasnosti testuje. Po ukončení testovania bude dostupná pre užívateľov v čítárňach ústavu po celej krajine.

Na koniec tohto krátkeho prehľadu by bolo dobré spomenúť *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej (stan na dzień 31 grudnia 2008 r.)*,⁹ čo je syntetická a komplexná archívna pomôcka, ktorá obsahuje všetky záznamy bez ohľadu na stav ich vývoja, bola vyvinutá vo forme knihy.

8 Pozri *NEXUS*, pripravil A. Pieczunko, Varšava 2009 (informačná brožúra dostupná v čítárňach IPN).

9 Eds. J. BEDNAREK, R. LEŚKIEWICZ, Varšava 2009, 1247 s. (+ilustračná vsuvka).

Novelizácia zákona o IPN z 18. marca 2010 nariadila ústavu novú povinnosť.¹⁰ Zákonomdarcovia nariadili predsedovi IPN publikovať archívny inventár, čo by poskytlo opis archívnych jednotiek. Rovnako bolo stanovené, že táto úloha má byť splnená do 31. decembra 2012. Je preto nepochybné, že práce na doplnenie vyššie spomenutých aplikácií budú pokračovať.

Sprístupnenie dokumentov

Bezprostredne po prebratí prvej časti dokumentov v roku 2001 sa museli vykonať kroky na ich odtajnenie, aby sa mohli správne spracovať a sprístupniť. Proces odtajnenia dokumentov bývalých štátnych bezpečnostných orgánov musel byť sprevádzaný zmenou existujúcich pravidiel a presnou definíciou toho, čo je štátne tajomstvo a čo nie je. Táto záležitosť bola dôležitá, keďže poznatky o archívoch bývalého režimu boli ukryté za zákonom o ochrane úradných tajomstiev a tajomstiev komunistického štátu z roku 1982,¹¹ ktorý úspešne blokoval proces zverejňovania informácií.

Výrazné kvalitatívne zmeny boli zavedené po tom, čo vstúpil do platnosti zákon z 22. januára 1999 o ochrane utajených údajov.¹² Tento zákon vstúpil do platnosti takmer súčasne so založením IPN.

Riešenia prijaté v tomto zákone výrazne ovplyvnili proces odtajňovania a zverejňovania dokumentov z archívov IPN. Zákon o ochrane utajených informácií z roku 1999 zachoval existujúci stav utajenosti pre dokumenty vytvorené do 10. mája 1990 (dátum založenia Štátneho bezpečnostného úradu) na 36 mesiacov od začiatku jeho účinnosti. Počas tohto obdobia boli všetky úrady a inštitúcie, ktoré uskladňovali takúto dokumentáciu, povinné overiť status informácií a prispôbiť ho podľa inštrukcií, ktoré obsahoval nový zákon. Čo sa týka informácií z dokumentov bývalých represívnych zložiek, tieto kritériá sa ukázali ako veľmi dôležité. Zákon stanovil, že bez ohľadu na plynúci čas, jediné údaje, ktoré mali byť chránené ako prísne tajné, mali byť tie, ktoré identifikovali osoby, ktoré poskytovali informácie ohľadom operačných a pátracích akcií úradom, inštitúciám a službám vykonávajúcim činnosť podľa tohto zákona. Problémom je fakt,

10 Zákon z 18. marca 2010 týkajúci sa zmeny zákona o Inštitúte národnej pamäti – Komisii pre stíhanie zločinov proti poľskému národu a zákona o sprístupnení informácií z dokumentov štátnych bezpečnostných služieb z obdobia 1944 – 1990 a obsahu takýchto dokumentov (*Zbierka zákonov*, 2010, č 79, odsek 522).

11 *Zbierka zákonov*, 1982, č, 40, odsek 271, v znení neskorších predpisov.

12 *Zbierka zákonov*, 1999, č, 11, odsek 95.

že prvý zákon o zvláštnych službách po vojne bol komunistický zákon zo 14. júla 1983 o úrade ministra pre vnútorné záležitosti a činnosti podriadených orgánov, ktorý vstúpil do platnosti 19. júla toho roku.¹³ Takže údaje týkajúce sa agentov komunistickej tajnej služby a nachádzajúce sa v dokumentoch vytvorených po tomto dátume, sa stali chránenými. Spôsobovalo to vážne komplikácie, keďže každý zväzok sa pred vydaním musel dôkladne preskúmať a na obal každého spisu sa musela priložiť príslušná doložka o utajenosti alebo označenie otvorenosti.

To však nebránilo jednotlivým občanom, aby získali prístup k spisom, ktoré na nich vytvorili úrady štátnej bezpečnosti. Na základe ustanovení zákona o IPN bolo možné dostať sa k materiálom vytvoreným represívnymi orgánmi, aj keď povaha informácií bola utajená. Avšak tieto materiály neboli dostupné napríklad pre výskumníkov.

Nakoniec teda v období medzi rokmi 2000 a 2005 bola možnosť rozširovať a zverejňovať informácie o aktivitách bývalých represívnych orgánov obmedzená kvôli roku 1983. Šírenie informácií vytvorených po tomto dátume bolo možné iba v prípadoch, ktoré sa netýkali agentov komunistických bezpečnostných orgánov. V júni 2005 boli zavedené značné zmeny v predpisoch týkajúcich sa utajenia dokumentov. Boli výsledkom zmeny v opatreniach predtým spomenutého zákona o ochrane utajených údajov.¹⁴ Vtedy sa umelá prekážka z roku 1983 odstránila.

Ďalšie právne zmeny, čo sa týka zverejnenia pôvodne utajených informácií o aktivitách komunistických represívnych orgánov, boli zavedené novelizáciou zákona o IPN.¹⁵ Spolu s týmto zákonom vstúpil do platnosti ďalší, úplne nový zákon, ktorý zmenil vtedajšie nariadenia ohľadom zverejňovania informácií o dokumentoch komunistickej tajnej polície.¹⁶ Tento zákon sa týka sprístupnenia informácií o dokumentoch štátnych bezpečnostných orgánov z obdobia rokov 1944 – 1990 a obsahu týchto dokumentov, avšak slovo „sprístupnenie“, zahrnuté v názve, sa dá ľahko nahradiť slovami „zverejňovanie“ alebo „šírenie“. Tento zákon IPN nariadil vytvoriť verejné internetové katalógy. Ústav je povinný zverejňovať

13 *Zbierka zákonov*, 1983, č. 38, odsek 172.

14 *Zbierka zákonov*, 2005, č. 196, odsek 1631.

15 Zákon z 18. decembra 1998 o Ústave národnej pamäti – Komisii pre stíhanie zločinov proti poľskému národu (*Zbierka zákonov*, 2007, č. 63, odsek 424, v znení neskorších predpisov).

16 Zákon z 18. októbra 2006 o sprístupnení informácií o dokumentoch štátnych bezpečnostných orgánov z obdobia rokov 1944 – 1990 a obsahu týchto dokumentov (*Zbierka zákonov*, 2007, č. 63, odsek 425, v znení neskorších predpisov).

na internete informácie o všetkých v archívoch zachovaných dokumentoch týkajúcich sa osôb, ktoré zastávali verejné funkcie, členoch komunistickej strany a dôstojníkoch represívnych zložiek. Každý občan má okrem elektronického prístupu aj prístup k papierovým dokumentom nachádzajúcim sa v archívoch ústavu a týkajúcim sa spomenutých kategórií osôb.

Rovnako stojí za zmienku, že proces sprístupňovania dokumentov je na jednej strane technická činnosť, ale na druhej strane je to aj činnosť, ktorá so sebou prináša vážne právne konzekvencie. Preto keď zákonodarcovia vytvorili IPN, predpokladali, že dokumenty z obdobia komunizmu, ktorých sprístupnenie by bolo pre štát fungujúci v súčasnosti nebezpečné, mali ísť tiež do archívov Ústavu. Z toho dôvodu boli v archívoch IPN vytvorené takzvané „separátne zbierky“. Nachádzajú sa v nich vybrané spisy komunistickej tajnej služby, ktoré sú dostupné výhradne pre vybraných zamestnancov IPN a súčasných špeciálnych služieb. Toto obmedzenie sa však netýka prokurátorov, ktorí vedú vyšetrovania komunistických zločinov, prokurátorov, ktorí vedú previerkové konania týkajúce sa osôb zastávajúcich verejné funkcie, ako aj súdov. Každé tri roky sa vykonáva prehodnotenie týchto dokumentov, či je potrebné zachovať ich špeciálne klauzuly. V situácii, že predseda IPN a zvláštne služby vyhlásia, že neexistujú dôvody odôvodňujúce zachovanie klauzúl, dotknuté spisy sa stanú verejne dostupnými. Vďaka takémuto riešeniu sa potenciálne všetky dokumenty bývalých komunistických služieb nachádzajú v jednom archíve a na druhej strane nie je riziko, že dokumenty dôležité pre národnú bezpečnosť budú sprístupnené. Za desať rokov existencie IPN sa počet utajených dokumentov, ktoré sa nachádzajú v takzvanej „zakázanej zbierke“, znížil z niekoľkých kilometrov na niekoľko sto lineárnych metrov.

IPN má niekoľkoročné skúsenosti s odtajňovaním dokumentov komunistických bezpečnostných služieb. Doterajšie skúsenosti ukázali, že podmienkou pre úspech na poli odtajňovania je predovšetkým vytvorenie pevnej a čo najmenej spornej legislatívy. A potom, človek musí prekonať prirodzený odpor k odtajneniu dokumentov, pretože, až na niekoľko výnimiek, aká je v skutočnosti hodnota tajomstiev komunistickej politickej polície pred dvadsiatich rokov?

Zverejňovanie dokumentov

Pred založením IPN bol prístup k dokumentom, ktoré vytvorila tajná polícia, prísne regulovaný. V období komunizmu ich takmer výhradne používali historici z „oddelení“, ktorí väčšinou písali práce o dejinách tajnej

polície pre oficiálne použitie. Na druhej strane, v 90. rokoch 20. storočia tí, čo mali prístup k spisom, boli ľudia, ktorí dostali súhlas od demokratických zvláštnych služieb, ale až po dlhej a únavnej procedúre odzrkadľovali dostupné materiály iba malý rozsah aktivít bezpečnostného aparátu.

V súčasnosti je zverejňovanie dokumentácie zhromaždenej v archívoch IPN založené na zákone o IPN – Komisii pre stíhanie zločinov proti poľskému národu, ako aj na zákone o sprístupnení informácií o dokumentoch štátnych bezpečnostných orgánov, ktoré boli vytvorené v rokoch 1944 – 1990, a obsahu týchto dokumentov.

Počas celého obdobia existencie IPN sa dá rozlíšiť v procese zverejňovania dokumentov niekoľko etáp, ktoré sú spojené s legislatívnymi zmenami.¹⁷ Vývoj opatrení smeroval k všeobecnému prístupu k spisom a mal svoj dôvod v očakávaníach politických skupín vychádzajúcich z hnutia *Solidarita*, pre ktorých sa stalo samozrejým (aj keď nie hneď), že spisy tajnej polície, aj napriek tomu, že niekedy odhaľujú neprijemné informácie, by mali byť prístupné pre každého. Podľa názoru spoločnosti to mal byť element úplnej transparentnosti verejného života.

Vo všeobecnosti treba povedať, že pokiaľ ide o zverejňovanie dokumentov v IPN, boli použité dve právne záväzné podmienky: prvá v období od júna 2000 do marca 2007 a druhá v období od marca 2007 do súčasnosti.

Navyše, počas pôsobenia IPN boli vydané dve súdne rozhodnutia Ústavného súdu, ktoré mali rozhodujúci vplyv na princípy a procedúry pri zverejňovaní dokumentov. Prvým je rozhodnutie z 26. októbra 2005 so signatúrou K 4.31 (*Zbierka zákonov* 2005, č. 222, odsek 1914) a druhým je rozhodnutie so signatúrou K 2 / 07 z 11. mája 2007 (*Zbierka zákonov* 2007, č. 85, odsek 571). Rovnako nemôžeme zabudnúť, že novelizácia zákona o IPN zo 4. marca 2005 priniesla veľa zmätku, ktorý nasledoval po sprístupnení zoznamu obsahujúceho údaje týkajúce sa agentov, dôstojníkov a osôb, ktorý bol vypracovaný Bronisławom Wildsteinom, novinárom z *Rzeczpospolita*. Rozsah spoločenských a politických následkov sprístupneného zoznamu sa odzrkadľuje už len v samotnej skutočnosti, že

17 Ďalšie informácie týkajúce sa zverejňovania dokumentov v archívoch IPN pozri v GAŁUSZKA, J.: *Zasady udostępniania archiwaliów IPN*. In: GRONEK, B. (ed.): *Z archiwum IPN*, č. 1, Varšava 2005, s. 21 – 24; PERZYNA, P. – POLAŃSKA-BERGMAN, M.: *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – aspekty prawne funkcjonowania i udostępniania materiałów archiwalnych w latach 2000 – 2007*. In: *Przegląd Archiwalny IPN*, 2008, č. 1, Varšava 2008, s. 13 – 34; BEDNAREK, J. – LEŚKIEWICZ, R. (eds.): *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej (k 31. decembru 2008)*. Varšava 2009, s. 19 – 23.

kvôli tejto situácii zmenil poľský parlament zákon o IPN. Podľa nariadení pridaných do zákona v článku 29a, každý občan dostal právo požiadať ústav o certifikát potvrdzujúci, či sa jeho osobné údaje zhodujú s údajmi zverejnenými v spomínanom zozname. Novelizácia zákona však nedala žiadateľom právo vyžiadať si prístup k dokumentom v prípade, že sa ich údaje zhodovali s údajmi v zozname.

Dokumenty boli najprv sprístupnené iba osobám, ktoré získali takzvaný status poškodených (alebo ich najbližším osobám). Status poškodeného nemohol získať tajný spolupracovník Bezpečnostnej služby. Okrem práva na prístup k dokumentom, ktoré sa ich týkali, poškodení mohli dostať kópie týchto dokumentov; mali právo pripojiť k zväzkom dokumentov svoje vlastné opravy, prídavky, poznámky, dokumenty alebo ich kópie, mohli požiadať o vydanie predmetov, ktoré boli v archívoch IPN a ktoré v okamihu straty tvorili ich vlastníctvo alebo boli v ich vlastníctve. Mohli požiadať, aby sa ich osobné údaje stali anonymnými a aby neboli dostupné pre výskumné účely na dobu nie dlhšiu ako 90 rokov od doby vytvorenia dokumentu, ktorý obsahuje ich osobné údaje.

Ludia, ktorí sa objavili v spisoch štátnych bezpečnostných orgánov ako tajní spolupracovníci, bez ohľadu na druh a typ spolupráce, zostali bez práva na prístup k dokumentom.

Dokumenty zhromaždené IPN boli od začiatku nápomocné vedeckému výskumu a sprístupňované verejným úradom, inštitúciám, organizáciám a ďalším osobám, aby splnili úlohu špecifikovanú v zákone z 24. januára 1991 o bojovníkoch a určitých osobách, ktoré boli obeťami vojnových a povojnových represí;¹⁸ aby splnili úlohy špecifikované v zákone z 11. apríla 1997 o zverejnení zamestnania, alebo služby v štátnych bezpečnostných službách, alebo spolupráce s týmito službami v rokoch 1944 – 1990 u ľudí zastávajúcich verejnú funkciu;¹⁹ aby sa stíhali komunistické, nacistické a iné zločiny proti mieru a ľudskosti alebo vojnové zločiny spáchané na poľských občanoch v období od 1. septembra 1939 do 31. decembra 1989.

Archívne dokumenty IPN boli sprístupnené do istej miery aj zamestnancom a dôstojníkom štátnych bezpečnostných orgánov. Ústav mal za povinnosť vydať kópiu certifikátu o službe alebo práci a kópie názorov na službu alebo prácu týchto dôstojníkov.

Väčšie zmeny v nariadeniach týkajúcich sa zverejňovania dokumentov však boli zavedené po zverejnení súdneho rozhodnutia poľského Ústavného

18 *Zbierka zákonov*, 1997, č. 142, odsek 950, v znení neskorších predpisov.

19 *Zbierka zákonov*, 1999, č. 42, odsek 428, v znení neskorších predpisov.

súdu v Zbierke zákonov zo 4. novembra 2005. Súd rozhodol, že podľa poľskej ústavy má každý právo oboznámiť sa s oficiálnymi dokumentmi a údajmi, ktoré boli o danej osobe vytvorené, bez ohľadu na to, či získala status poškodených. To sa však týkalo iba tých dokumentov, v ktorých bola daná osoba prítomná ako predmet záujmu štátnych bezpečnostných orgánov. Spolupracovníci, zamestnanci a dôstojníci komunistických tajných služieb teda nedostali právo na sprístupnenie dokumentov, ktoré boli vytvorené v spojitosti s ich spolupracou, prácou alebo službou v bezpečnostných službách.

Väčšie zmeny v nariadeniach týkajúcich sa zverejňovania dokumentov boli zavedené po tom, čo vstúpila do platnosti novela zákona o IPN z 15. marca 2007 a zákon z 18. októbra 2006 o sprístupnení informácií o dokumentoch štátnych bezpečnostných orgánov, ktoré boli vytvorené v rokoch 1944 – 1990, a obsahu týchto dokumentov. Právo na prístup k dokumentom zhromaždeným v archívoch ústavu sa *de facto* stalo všeobecným právom. Okruh ľudí, ktorí získali právo na prístup k dokumentom, sa na základe oboch zákonov rozšíril. Predovšetkým sa zrušil status poškodených. Odvtedy má každý právo na prístup k anonymným kópiám dokumentov, ktoré sa ho týkajú. Navyše, každý dostal právo prístupu k spisom zamestnancov a dôstojníkov štátnych bezpečnostných orgánov, k spisom osôb s verejnou funkciou a k spisom týkajúcim sa prípadov previerok, ktoré boli právne uzatvorené konečným súdnym rozhodnutím. Novelizovaný zákon o IPN tiež potvrdil právo na prístup k archívnym materiálom pre verejné úrady a iné inštitúcie, organizácie a jednotlivcov na účely vykonávania úloh špecifikovaných zákonom, pre vedecký výskum a žurnalistické aktivity.

Určité nariadenia obidvoch zákonov boli napadnuté na Ústavnom súde ako protiústavné. Výsledkom bolo, že Ústavný súd vo svojom súdnom rozhodnutí z 11. mája 2007 rozhodol, že nariadenia ohľadom prístupu k dokumentom kvôli vedeniu výskumu a žurnalistickej činnosti boli protiústavné. Ústavný súd zdôraznil, že zákon o IPN neobsahoval kritériá na schválenie prístupu k spisom, ktoré mal poskytovať predseda ústavu. V dôsledku tohto verdiktu boli pripravené novely zákona – zákon z 29. júna 2007 pozmeňujúci zákon o Ústave národnej pamäti – Komisii pre stíhanie zločinov proti poľskému národu,²⁰ ktorý vstúpil do platnosti 2. augusta 2007. Špecifikoval nariadenia týkajúce sa sprístupnenia archívnych záznamov IPN pre vedcov a novinárov.

20 Zbierka zákonov, 2007, č. 140, odsek 983.

Ďalšia dôležitá novela zákona o IPN vstúpila do platnosti 18. marca 2010 zmenou zákona o Ústave národnej pamäti – Komisii pre stíhanie zločinov proti poľskému národu a zákona o sprístupnení informácií o dokumentoch štátnych bezpečnostných orgánov, z obdobia rokov 1944 – 1990, a obsahu týchto dokumentov.²¹ Podľa tohto zákona majú žiadatelia prístup k originálom alebo kópiám dokumentov bez predchádzajúcej anonymizácie. Osoby, ku ktorým sa zachovali dokumenty týkajúce sa ich práce, služby alebo spolupráce so štátnymi bezpečnostnými službami, dostanú iba kópie dokumentov na čítanie.

Navyše, výskumníci a novinári získali právo dostať – na požiadanie – informácie z dátových súborov, záznamov a spisov štátnych bezpečnostných služieb vrátane identity dôverníkov alebo spolupracovníkov v procese zhromažďovania informácií. Na žiadosti vedcov a novinárov, v ktorých sú uvedené signatúry dokumentov, je ústav povinný informácie sprístupniť do 7 dní od podania žiadosti.

Miera záujmu o spisy komunistických bezpečnostných orgánov sa dá znázorniť pomocou štatistických údajov. Počas desiatich rokov existencie IPN bolo len v čítárňach IPN sprístupnených viac ako 700 000 spisov pre 57 000 ľudí. Ústav tiež vydal takmer 10 000 certifikátov potvrdzujúcich status poškodeného na základe analýzy dokumentov stanovujúcich, že niektoré osoby boli predmetom represii zo strany komunistickej tajnej polície. Navyše IPN sprístupnil tisíce spisov pre úrady štátnej správy, súdne orgány a prokuratúru atď.

Na konci tejto časti stojí za spomenutie jedna z najväčkolepejších iniciatív poľského parlamentu, ktorá je prejavom zžitia sa s dedičstvom Bezpečnostnej služby a túžby čestne a kriticky prehodnotiť predchádzajúcu epochu. V roku 2009 vstúpil do platnosti zákon, ktorý odobral bývalým dôstojníkom komunistickej politickej polície práva na dôchodok.²² Na základe údajov poskytnutých IPN sociálna poisťovňa znížila na minimum dávky za obdobie služby v tajnej polícii. Počas rokov 2009 a 2010 bolo vydaných viac ako 43 000 tisíc informácií tohto druhu.

21 *Zbierka zákonov*, 2010, č. 79, odsek 522.

22 Zákon z 23. januára 2009 pozmeňujúci zákon o dôchodkových výhodách pre profesionálnych vojakov a ich rodiny a zákon o dôchodkových výhodách pre členov Polície, Úradu pre vnútornú bezpečnosť, Vojenskej kontrarozvedky, Vojenskej výzvednej služby, Ústredného protikorupčného úradu, Úradu na ochranu vládných činiteľov, Štátnej hasičskej služby, Väzenskej služby a ich rodiny (*Zbierka zákonov*, 2009, č. 24, odsek 145).

Záver

Poľská skúsenosť s dokumentmi komunistickej politickej polície sa datuje dvadsať rokov späť, keď bolo dedičstvo po predchádzajúcom režime prevedené do vlastníctva nových zvláštnych služieb, vytvorených demokratickou vládou. Pred vytvorením IPN sa tieto spisy z času na čas stávali zdrojom väčších či menších politických napätí. Najznámejším prípadom bolo odvolanie vlády premiéra Jana Olszewského v júni 1992 po tom, čo sa rozhodol zverejniť informácie o údajoch zachovaných v archíve, týkajúcich sa spolupráce poľských poslancov, senátorov a predstaviteľov vlády s komunistickými tajnými službami.

Za dve desaťročia poľskej nezávislosti sme si zvykli na dedičstvo spisov komunistickej politickej polície. Výskumníci a novinári využívajú dokumenty účinnejšie, lepšie opisujú fakty. Informácie odhaľujúce, že niekto známy spolupracoval s Bezpečnostnou službou, v súčasnosti čoraz zriedkavejšie zvyšujú politické a spoločenské emócie. Dokumenty tajnej polície sú stále prítomné vo verejnom živote, keďže aj napriek všetkému predstavujú národné bohatstvo. Sú akýmsi mostom medzi minulosťou a prítomnosťou, ktorý zároveň stavia základy pre budúce generácie.

Summary

Polish experience with the Communist political police documents date back twenty years, when the legacy of files of the previous regime was put in the possession of the new special services, appointed by the democratic authorities. Now all those documents are in Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation.

This presentation focuses on discussing several aspects of Polish experience connected with the documents produced by the regime political police. First of all, the issues related to the evolution of the work of archivists and historians seeking the necessary information among the kilometres of files were described. The remaining part of this work characterizes the problem of the classified documents and the evolution of Polish law, due to which the vast majority of the documents of the Communist political police are unclassified and widely available. At the end, the issues concerning granting the access to the files and the legislative changes in this regard are presented and clarified.

Within two decades of Polish independence we have gotten accustomed to the legacy of the files of the Communist political police. Researchers and journalists are more efficiently using the documents, describing the facts in a better way. Currently, the information revealing that someone well-known collaborated with the Security Service less and less often raises political and social emotions. The documents of the secret police are still present in public life, as they, despite everything or against anything, constitute a national treasure. They are a kind of a bridge between the past and the present, which simultaneously build foundations for future generations.

Rizika materiálů Státní bezpečnosti. Několik bodů k práci s dokumenty v České republice

Jan KALOUS

Ve svém příspěvku se pokusím o určitý nadhled, který mě napadl v souvislosti s tématem konference a zkušenostmi, které v uplynulém dvacetiletí učinila Česká republika. Nutně půjde o pohled subjektivní a v jistém ohledu i selektivní. Souhlasím však s tím, co napsal v úvodníku ke třetímu číslu ročníku 2005 časopisu *Památ národa* Marián Gula. Vystihl totiž velmi přesně podstatu problému: „*Poznávání a překonávání totalitní minulosti je mnohovrstevnatý proces, který se liší od jiných historických procesů tím, že se ho zúčastňují všechny generace a názorové proudy, mimo jiné ovlivněné svým vlastním osobním vztahem ke komunistickému režimu. Při jeho interpretaci, ospravedlnění nebo naopak přehnané kritice je samozřejmě důležitá osoba hodnotícího.*“¹

Vyplývají ze studia dokumentů z provenience Státní bezpečnosti² nějaká rizika? Pokud ano, jaká a proč? Je evidentní, že studium těchto dokumentů klade vysoké odborné nároky na zpracovatele, kterými nutně nemusí být pouze školení historici, ale také dokumentaristé, novináři či nejširší veřejnost. Historik by měl z historických proseminářů a seminářů vycházet dostatečně odborně a metodologicky vyškolen, aby posléze naplňoval to, co se skrývá pod označením kritika pramene.

1 GULA, M.: Na úvod. In: *Památ národa*, roč. I., 2005, č. 3, s. 2.

2 Je jistě zajímavé, že debata se vede o hodnověrnosti materiálů StB. Vůbec nebo naprosto minimálně se zpochybňují dokumenty z provenience aparátu Komunistické strany Československa (dále KSČ). Sám o takovém zpochybnění nevím. Naopak dokumenty Ústředního výboru KSČ (dislokované v Národním archivu České republiky) jsou považovány za klíčové v poznávání komunistické minulosti.

Příznejme, že zde v praxi stojíme před specifickými materiály. Dokumenty byly vytvořeny složkou, která měla mimořádnou pozici v období komunistického totalitního režimu; složkou, která v sobě spojovala větev zpravodajskou a větev státně bezpečnostní, navíc umocněnou administrativním dohledem nejvyšších představitelů komunistické strany; složkou, která nebyla podřízena žádné jiné (parlamentní) kontrole. Také proto je nezbytné k nim přistupovat s větší pozorností. Je třeba si například klást otázky: Kdo a proč je – zkoumané dokumenty – vytvořil? Za jakých podmínek vznikly? Jaký byl jejich účel? Obsahují pravdivé a objektivní poznatky, které jsou využitelné pro rekonstrukci dějinných událostí?

Musíme vycházet ze skutečnosti, že Státní bezpečnost měla výsadní postavení v represivním aparátu komunistického Československa. Jistě to byla složka administrativně velmi výkonná.³ Určitě to také byla složka schopná konstruovat politické procesy, vytvářet různorodé provokace, získávat rozmanité informace ze všech oblastí života, organizovat únosy lidí, páchat atentáty v zahraničí, sledovat objekty či subjekty, propagandisticky vystupovat a ovlivňovat veřejnost a podobně. Důležitým je přitom podle mého soudu právě aspekt jakési paralelní struktury uvnitř státu (vedle klasického aparátu Komunistické strany Československa), který má v rukou důležitá data o fungování systému. Není náhodou, že právě osobnosti ze státně bezpečnostního aparátu se například v Sovětském svazu dostávají až na vrchol mocenské pyramidy; mám tím na mysli například Beriju a Andropova.

V České republice byl a je v některých skupinách historiků rozšířen názor, že s agenturně operativními materiály Státní bezpečnosti pracovat nelze, protože obsahují pouze lži a fabulace, vynucené či získané nelegální cestou. Zdůrazňují však, že na historikovi nebo jiném badateli zůstává, aby informace z dokumentů verifikoval a konfrontoval.

Hovoříme-li dnes o míře pravdivosti či relevantnosti zachovaných dokumentů, pak musíme brát v úvahu kontext jejich vzniku. Myslím tím

3 Na samém počátku výsadního postavení Státní bezpečnosti v letech 1948 – 1953 však systém fungoval trochu jinak. I podle výpovědí příslušníků StB se zbytečně nepapírovalo a některé věci se administrovaly až dodatečně. Šlo o etapu jakési revoluční spravedlnosti. K systémové změně dochází po spojení ministerstva národní bezpečnosti s ministerstvem vnitra v září 1953 v souvislosti s nástupem nového ministra Rudolfa Baráka. Ten také následně vydává k 1. květnu 1954 Směrnici o agenturní práci, která stojí na počátku registratur na úrovni centrály i v jednotlivých krajích. Více viz např. TOMEK, P.: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Praha 2009; KAPLAN, K.: *Nebezpečná bezpečnost*. Brno 1999; KALOUS, J. a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989. Ministři a jejich náměstci*. Praha 2009.

zejména skutečnost, že při nasazení agentů na objekt nebo subjekt šlo o paralelní „práci“, tzn. že StB měla posláze k dispozici informace z více zdrojů a mohla je nejen mezi sebou srovnávat, ale také na jejich základě získat komplexní představu o popisované události. Často se nám dnes můžou jevit některé agenturní zprávy jako nesmyslné či absurdní (popisují např. běžné nuance života, banality apod.). Nicméně závažnost agenturní sítě vyplývá až z celkového posouzení případu.

Podotýkám, že i obyčejná informace mohla v kontextu dění působit zdrcujícím dojmem. Kdysi mi totiž jeden ze sledovaných lidí vyprávěl, že si ho příslušníci StB předvolali k výslechu a předestřeli mu, že ví o schůzce, které se účastnil. Pro podpoření dojmu mu sdělili, co měl dotýčný ten den na sobě. Předvolaný si kladl otázky: Do jaké míry jsou informováni? Co já sám můžu sdělit, abych nikomu dalšímu neublížil? Vždyť oni znají i takové detaily. Teprve při zpřístupnění svazku po roce 1990 se mohl přesvědčit, kdo na něj údaj o módní vizáži ten den poskytl.

Otázka pravdivosti je dnes v České republice znovu vznášena v souvislosti s veřejnou debatou o protikomunistickém (třetím) odboji.⁴ Při výzkumu se totiž poměrně často vychází z vyšetřovacích spisů, v nichž vyslychané osoby více či méně plasticky líčí své protistátní aktivity. Jistě stojí za úvahu, co se asi odehrávalo při výslechu, který byl zahájen v 9 hodin ráno, skončil v 18 hodin a má rozsah 2 tiskových stran. Leccos lze například vyčíst z porovnání podpisů osob na počátku výslechu a na konci vyšetřování. Přináší tedy líčení plánu „protistátních aktivit“ reálné děje nebo je to vynucená konstrukce Státní bezpečnosti? Myslím si, že je nutné k těmto faktům přistupovat velmi opatrně a kriticky. Především je nutné vyhodnotit celkový Státní bezpečností vytvořený obraz a konfrontovat ho s tehdejšími realitami, pozdějšími vyjádřeními aktérů apod. Netvrdím tím, že protikomunistický odboj neexistoval – naopak, ale je třeba předkládat veřejnosti skutečné hrdiny, nikoliv fabulace nebo formu jakési alternativní historie.

Často je dnes rovněž populární dělat z agentů Státní bezpečnosti oběti režimu. Co asi tito „chudáci“ měli dělat, když je StB jako součást soukolí totalitní mašinérie pohltila? Takové pohledy jsou velmi zjednodušující. Agenturní spolupráce měla svá úskalí. Jistě nelze uplatňovat šablonovité vnímání; je nutné posuzovat každý případ individuálně. Nepochybně např. motivy k zahájení spolupráce byly různorodé: Od využití jakýchsi

4 K problematice protikomunistického odboje viz např. *Securitas imperii 16 (1/2010)*, Praha 2010 (zde hlavně studie NEDVĚDICKÝ, K.: *Právní pohled na III. odboj*, s. 30 – 50); *Odboj a odpor proti komunistickému režimu v Československu a ve střední Evropě*. Sborník k mezinárodní konferenci. Praha 2010.

kompromitujících materiálů po osobní zájem zúčastněného. Jistě jde o vážný morální problém, o osobní selhání. Nicméně, nepředstavovala spolupráce se Státní bezpečností také souhrn jistých výhod? Nejedná se jen o finance, ale také například o profesní růst, možnosti cestování a podobně. Lze se ptát ještě kritičtěji: Proč neodmítli spolupráci? Proč nešli cestou, která znamenala úskalí a ústrky ze strany režimu, cestou odporu nebo vzdoru? Vždyť i takoví lidé existovali a nepochybně si zasluhují hluboký obdiv a úctu.

Další úskalí představuje zveřejnění registračních protokolů Státní bezpečnosti. Veřejnost totiž nedokáže rozlišit mezi jednotlivými kategoriemi svazků. Z hlediska většinové populace všichni zde uvedení byli agenti. Nerozlišují tedy mezi kandidáty tajné spolupráce, důvěrníky nebo mezi sledovanými osobami a nepřátelskými osobami. Snad je to společná chyba historiků a archivářů v kombinaci s povrchností některých médií.

Myslím si, že nelze uplatňovat model, který v jistých intencích proběhl v České republice. Stávalo se, že některá média pod palcovými titulky zveřejňovala hanopisy na populární či veřejně známé osoby s odvoláním na zdroje z historické nebo badatelské obce. Tento přístup totiž nic nového nepřináší, vytrhává fakta, nevysvětluje kontext, ani neobjasňuje základní momenty a parametry spolupráce. Veřejnost pak samozřejmě registruje snahu osočených nebo jejich příbuzných očistit pošpiněné jméno a případné soudní spory o oprávněnost evidence v databázích Státní bezpečnosti.

Další problém v diskusi o vyrovnávání se s komunistickou minulostí tvoří téma příslušníků Státní bezpečnosti. Veřejnost má dojem, že se o konkrétních jménech nehovoří; že příslušníci StB někam zmizeli a na pranýři zůstávají tajní spolupracovníci. Je to tak trochu iluze. Dnes již existují studie nebo webové vyhledávače personálního složení represivního aparátu. Řada úkolů však v tomto směru zůstává; mj. také vysvětlovat systém a strukturu fungování bezpečnostních sborů komunistického režimu.

Další mýtus představují lustrace.⁵ Část veřejnosti je vnímá jako zbytečné, jako nadbytečný hon na čarodějnice. Připomínám, že lustrační zákon stanovil podmínky pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích, přičemž z výkonu funkcí vyloučil bývalé spolupracovníky a příslušníky Státní bezpečnosti, příslušníky Lidových milicí, Vojenské

5 O prosazení lustračního zákona viz např. ŽÁČEK, P.: *Boje o minulost. Deset let vyrovnávání se s komunistickou minulostí – pokus o předběžnou bilanci*. Brno 2000.

kontrarozvědky a funkcionáře předlistopadové KSČ. Lustrace v České republice prokázaly oprávněnost a užitečnost své existence.⁶

Na závěr mi dovoluje přiblížit případ, který v letech 2008 – 2009 vyvolal výrazný mediální ohlas v České republice i v zahraničí, a který je spojován se jménem významného českého spisovatele žijícího v Paříži Milana Kundery. Tento příklad uvádím také proto, že je spojován s Ústavem pro studium totalitních režimů (dále ÚSTR) a jasně odráží současnou úroveň debaty o vyrovnání se s minulostí v České republice.

Případ propukl poté, co týdeník *Respekt* v roce 2008 zveřejnil s odvoláním na ÚSTR informaci, že za zatčením „agenta-chodce“ Miroslava Dvořáčka v březnu 1950 stál Milan Kundera. Zvedla se vlna pochybností jednak o věrohodnosti dochovaného archivního záznamu, jednak o metodologickém zpracování Dvořáčkovy případu. Připusťme hned, že kontaktování Milana Kundery přes fax rozhodně nepředstavuje opakování hodný příklad. Nicméně je otázkou, zda by i s dostatečným předstihem vyjádření z Paříže přišlo.

Kdo byl Miroslav Dvořáček? *„Miroslav Dvořáček se narodil v roce 1928. V devatenácti letech nastoupil do Letecké vojenské akademie v Hradci Králové, ze které byl po únoru roku 1948 vyloučen. Po odchodu do exilu vstoupil do služeb exilové zpravodajské služby v čele s brigádním generálem Františkem Moravcem. Jako zpravodajský kurýr byl během své druhé mise do Československa za známých okolností v březnu 1950 zatčen a poté odsouzen na 22 let vězení. V roce 1964 byl podmíněčně propuštěn a o čtyři roky později emigroval do Kanady. V současnosti žije ve Švédsku.“*⁷

Druhá rovina problému je pro nás dnes závažnější. Skutečně lze šmahem odmítnout zachovaný archivní materiál jako nevěrohodný? Tato debata byla ukončena rozbořem dochovaného svazku, který v časopisu *Paměť a dějiny* učinili Ivana Koutská a Pavel Žáček. Zabývali se nejen zkoumáním autentičnosti dokumentů, ale také dobovým kontextem, fungováním stanic Sboru národní bezpečnosti (dále SNB) v příslušném období, včetně ověření toho, zda uvedení příslušníci skutečně u příslušné části SNB sloužili. Posléze dospěli k tomuto závěru: *„Závěrem je možné konstatovat, že zachované dokumenty obsažené ve svazku a podsvazku a uložené v Archivu*

6 Podle údajů Bezpečnostního odboru Ministerstva vnitra České republiky se od začátku platnosti lustračního zákona (zákon č. 451/1991 Sb., zákon č. 279/1992 Sb.) vyřídilo od roku 1991 do konce října 2010 celkem 480 227 žádostí, z toho vydalo 10 447 pozitivních osvědčení a 469 750 negativních osvědčení.

7 Tento stručný životopis dostupný na URL <http://www.ustrcr.cz/cs/ustav-oceni-bojovniky-za-demokracii-a-svobodu>.

bezpečnostních složek ve fondu vyšetřovacích svazků pod arch. č. V-2015 MV odpovídají spisové agendě a vedení státně bezpečnostní administrativy z roku 1950 a obsahují relevantní a dostatečné údaje umožňující rekonstrukci případu kurýra Miroslava Dvořáčka.“⁸

Celá záležitosť na rok utíchla. V říjnu 2009 se rozpoutalo druhé kolo debaty. Souviselo se zveřejněním informace, že byl nalezen druhý důkaz o participaci Kundery ve Dvořáčkově kauze.⁹ Náměstek ministra národní bezpečnosti v letech 1951 – 1952 Jaroslav Jerman potvrdil teze o účasti Milana Kundery v celé kauze na veřejné přednášce nazvané „O obraně země proti vnitřním i vnějším nepřátelům“, přednesené v Poradně a studovně marxismu-leninismu v Praze v roce 1952. Jerman byl jako náměstek odpovědný za řízení stranické práce na Ministerstvu národní bezpečnosti (sem mj. spadalo i vzdělávání příslušníků SNB). Když tedy Jerman hovořil o tom, že existují hmatatelné důkazy dobré spolupráce občanů s příslušníky SNB, nezapomněl svůj výrok dokumentovat tzv. nezpochybnitelnými příklady: „Uvedu některé případy dobré spolupráce, kdy zásluhou našich občanů došlo k odhalení našich nepřátel a tak mohlo být zabráněno jejich zločinné činnosti. Dne 14. III. 1950 dostavil se na okresní oddělení VB v Praze 6 studující M. K. a oznámil, že studentka M. E. sdělila jeho kolegovi, že se sešla na Klárově se svým známým Miroslavem Dvořáčkem a tento prý ji požádal o uschování kufru, pro který si prý přijde během dopoledne. Na základě tohoto hlášení odešli dva příslušníci SNB do bytu studentky a udělali prohlídku kufru, jehož obsah byl však bez závad. Během prohlídky však jmenovaná prohlásila, že Dvořáček zběhl z vojny a uprchl do Německa. Po této výpovědi orgánové čekali v uvedeném bytě na Dvořáčka a po jeho příchodu tohoto zatkli. Při osobní prohlídce byla u jmenovaného nalezena falešná občanská legitimace na jméno Miroslav Petr. Při podrobném výslechu na krajské správě StB Praha pak bylo zjištěno, že Dvořáček prodělal zpravodajský výcvik v Mnichově a byl poslán do ČSR jako agent CIC za účelem získávání zpráv o vojenských, hlavně leteckých objektech, neboť Dvořáček byl propuštěn z letecké akademie.“¹⁰

8 KOUTSKÁ, I. – ŽÁČEK, P.: Rozbor dokumentů o zatčení „agenta-chodce“ Miroslava Dvořáčka. In: *Paměť a dějiny*, roč. II, 2008, č. 4, s. 70.

9 KALOUS, J.: K obsahu jedné přednášky. Jaroslav Jerman o Dvořáčkově případu. In: *Paměť a dějiny*, roč. III, 2009, č. 4, s. 48 – 51.

10 JERMAN, J.: *O obraně země proti vnitřním i vnějším nepřátelům*. Těsnopisný záznam přednášky pronesené v Poradně a studovně marxismu-leninismu v Praze. Praha 1952, s. 12.

Jen těžko si dokážu představit situaci, že by náměstek ministra národní bezpečnosti veřejně používal indicie případů, u nichž by existovaly jakékoliv byt i jen dílčí pochybnosti.

Summary

The contribution deals, on a general level, with some aspects of coping with the Communist past in the Czech Republic. It calls attention to a debate concerning the relevance of preserved State Security materials in the archives and asks how credible these documents are. It is important to set the facts described in the documents within the historical context and to try to confront them with other types of materials (including oral history). The study also gives notice about a discussion on the existence of the 3rd resistance and on the lustration acts. In its final part substantial facts are presented regarding the case of Miroslav Dvořáček in relation to the personality of Milan Kundera.

Contemporary History and the Research of the State Security Documents in Hungary

Tibor TAKÁCS

The state-centred political history has been defining the mainstream of the Hungarian historiography after 1989, and it definitely has become more and more emphatic compared to the 1970s and 1980s. It has personal reasons (the leading positions in the professional area and in the institutions are held by political historians), and the business considerations of the publishers play an important role as well. (This means the fashion of writing summaries of country history.) However, the most important fact could have been the desire to change the discredited narratives of the former political system. After getting free from Soviet dependence, it became possible to express the national self-identity, and the possibility of political life was created again among the national sovereignty and at the same time it became possible to rewrite the national past. The function of historical studies in the rewriting of the national canon is similar in many ways to the 19th century when history as a scientific discipline was formed. It also means that the language of the Hungarian historical writing used the hardened language inherited from the 19th century. Its theoretical background is from the “naive realistic” positivism of the scientific practice of that time.¹

The dominance of nation-centred history is far more conspicuous in contemporary history. The reasons for it can be searched for in the above

1 GYÁNI, G.: A rendszerváltástól a jövő „várható hatásáig”. In: *Magyar Tudomány*, 2004, No. 11, pp. 1193 – 1201; GYÁNI, G.: Trends in contemporary Hungarian historical scholarship. In: *Social History*, Vol. 34, 2009, No. 2, pp. 250 – 260.

mentioned facts: in the point of view of the national identity the events of the 20th century are the most important and there was growing pressure to rewrite the past in connection with this period. In addition, and mainly in connection with the post-war period, it is not only rewriting, but the actual the writing of it became necessary. Before 1989 there were hardly any historical summaries about the Rákosi era (i.e. “the 1950s”) and there was none at all about the Kádár era (after 1956). Most of all, writing of the history (or histories) of the 1956 revolution was a pressing task, since the Kádár era prohibited the mentioning of this event even as a counter-revolution. It was no accident that after 1989 the contemporary history researches focused on 1956, as the 1950s can be reported as the antecedent of the revolution, and the 1960s, 1970s and the 1980s can be reported as the revenge and the struggle with the reminiscence of the revolution.²

The role of 1956 in Hungarian contemporary history is related to the dominance of the totalitarian narrative. This is manifested in two ways. On the one hand, the majority of the historians used the fact as a starting point that the arrangements of the totalitarian system defined the days of the whole society into the smallest details, and therefore only the decisions of the upper political system are worth examining. Consequently, the research concentrated basically on the Communist Party leadership. The representative examples of this era are the political biographies,³ and the records of the leading body of the re-organised state-party or János Kádár’s government.⁴ (These, by the way, continue the practice of

2 HORVÁTH, S.: A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásához. In: *Századvég*, Ú. f. 40, pp. 13 – 20.

3 The most valuable example: RAINER, M. J.: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet. 1896 – 1953.* Budapest 1996; RAINER, M. J.: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Második kötet. 1953 – 1958.* Budapest 1999. I have to mention György Kövér’s book intending to exceed the normative frames of the political biography: KÖVÉR G.: *Losonczy Géza. 1917 – 1957.* Budapest 1998.

4 NÉMETHNÉ VÁGYI, K. – SIPOS, L. (eds.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11 – 1957. január 14.* Budapest 1993; NÉMETHNÉ VÁGYI, K. – URBÁN, K. (eds.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II. kötet. 1957. január 25 – 1957. április 2.* Budapest 1993; BARÁTH, M. – FEITL, I. (eds.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. III. kötet. 1957. április 5 – 1957. május 17.* Budapest 1993; BARÁTH, M. – RIPP, Z. (eds.): *A Magyar Szaocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. IV. kötet. 1957. május 21 – 1957. június 24.* Budapest 1994; BARÁTH, M. – FEITL, I. – NÉMETHNÉ VÁGYI, K. – RIPP, Z. (eds.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. V. kötet. 1956. november 14 – 1957. június 26.* Budapest 1998; HORVÁTH, J. – RIPP, Z. (eds.): *Ötvenhat októbere és a hatalom.* Budapest 1997; KOLTAI, G. – RÁCZ, A. (eds.): A

source publication which is typical for the archivist-minded traditions of Hungarian historiography.) On the other hand – similar to the vulgar-Marxist party history – a certain black-and-white attitude can be traced in the majority of the works: the post-war period is presented as a battle of “good” and “bad”, the “communists” and the “rebels” (or in 1956 the “revolutionists”), the “oppressors” and the “oppressed”. It is understandable from the political and social point of view, though it raises many problems from the scientific aspect. I would draw your attention only to one of them: the totalitarian approach contributed to the fact that the contemporary historians construct historical events from the same past acts like the party historians did before 1989.⁵

The above mentioned facts are true of the research of the state security documents too. After the access to the documents, the research of the system and the functioning of the communist secret police became urgent, which implicitly required an approach of political history. The gratification of “hunger for information” is the task of the institution which handles the state security documents. (First of all, to structure the so far unknown type, unknown structured etc. documents, we had to create a system of archives which is transparent, has the principles of the archives, and takes into consideration the features of the documents). That’s why the organisation history and the state security leaders’ biography are in the centre of that research which has been taking place in the Historical Archives of the Hungarian State Security. The main task of the institution is studying of the state security and, within this, mainly the functioning of its central organisation. Besides these, the research of the relationship, the cooperation of the state security, the party and the state are among the main tasks. We can mention the series of records of the Advisory Board of the Ministry of the Interior between 1953 and 1956,⁶ the source publication

Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 8 – 1957. március 26. Budapest 2008; KOLTAI, G. – RÁCZ, A. (eds.): A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II. kötet. 1957. április 1–1957. május 27. Budapest 2008; BARÁTH, M. (ed.): Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei 1956. november 7. – 1958. január 25. Budapest 2009.

- 5 See e.g. EÖRSI, L.: *Köztársaság tér 1956*. Budapest 2006, 320p; For the criticism of this book SZAKOLCZAI, A.: *Népköztársaság tér*, 2006. In: *Élet és Irodalom*, (51.) 20. 22; Cp. TAKÁCS, T.: *A források tere*. In: *Élet és Irodalom*, (51.) 24. 16.
- 6 GYARMATI, G. – S. VARGA, K. (eds.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953 – 1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések*. Budapest 2001; GYARMATI, G. – S. VARGA, K. (eds.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának*

of the organising and the first phase of the operation of the political police,⁷ or the biographies of the leaders of the state security organs between 1962 and 1990.⁸

The main reason for the survival of the institutional and political historical approach is that the research of the structure of the state security have not been finished at all. The reason for this is, on the one hand, that the researcher capacity of the Historical Archives is quite restricted. While the Act of LXVII of 1996 (modifying the Act XXIII of 1994) which created the predecessor in title, Historical Office, assigned the task of historical research of the documents, meanwhile the Act III of 2003 which created the Historical Archives of the Hungarian State Security did not mention this task at all. The leaders of the institution insisted on continuing research – even though in restricted circumstances. The bigger problem is that the necessary sources were not available for a long time or they were not available at all. Though the state security documents have been able to be researched from 1997, at the beginning only the documents of the Directorate III/III⁹ fighting against the inner enemies were taken to the Historical Office (and in addition it was a small and incomplete amount). The transport of the documents of the other organisational parts to the Historical Archives started in 2003, which is why the regular and comprehensive organisational historical and biographical research was only able to begin a couple of years ago. However, the documents which are available for the researchers are incomplete and uneven, and hardly any operational documents are available before the 1956 period. It makes it necessary to broaden the research of the state security to the documents of the Communist Party and the Ministry of the Interior kept by other archives. (The documents dealing with the formation of the political police and the first phase of its functioning can be found in other archives. The

ülései 1953 – 1956. Második kötet. Az 1954. július 13. és 1955. december 9. közötti ülések. Budapest 2005; GYARMATI, G. – S. VARGA, K. (eds.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet. Az 1956. január 18. és 1956. október 15. közötti ülések.* Budapest 2006.

7 KRAHULCSÁN, Z. – MÜLLER, R. (eds.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946.* Budapest 2009.

8 www.abtl.hu/archontologia.

9 The 3rd Directorate of the 3rd Chief Directorate of the Ministry of the Interior. The 3rd Chief Directorate was the state security service itself.

volumes which published these documents contain hardly any materials from the Historical Archives.)¹⁰

The research of the state security documents are not exclusively carried out by the staff of the Historical Archives. From the transformation (from the Historical Office to the Historical Archives) in 2003, approximately 1,200 people received a permit to conduct research. There are about 250 – 300 researchers in the Archives in a year. The circulation of the researchers' room is increasing continuously: while in 2004, in the first whole year of their existence, the researchers attended the Historical Archives 1 600 times; in 2009, this number was close to 3 200. According to this, the institution is in the 2nd or 3rd place among the Hungarian archives, meanwhile it is in the 1st place if take into consideration the amount of documents kept here.

I have to mention that there were criticisms against the Historical Archives and mainly its predecessor in title, because of its practice of anonymising and handling the documents. The researchers should take into consideration that the institution is forced to do this by the laws – e. g.: keeping strict data protection. The biggest debate about the laws concerning the research is that, although from 2003 all of the state security documents can be searched, by the law accepted in 1996 only those collaborators can be regarded as secret agents who were employed by the internal security service, i.e. the Directorate III/III. So if somebody, a historian actually, declares a person to have been an agent, who actually worked for the intelligence or the counter-intelligence, then he has a good chance of going to court and has a bigger chance of losing the legal claim.

The above mentioned numbers show the increasing interest of the researchers, and accordingly there's a huge amount of works (books, studies, source publications, and even films and multimedia products), which were published on the basis of these documents. Those who come to the Archives are solely private researchers, and they do not work in a team. On the one hand, the result is a big thematic diversity, and from these works we got a lot of information on the functioning of the state security. On the other hand, although the researchers put huge amounts of energy into different fields, there were not any real attempts at a thorough investigation of the main functional mechanisms of the state security and its main characteristics.

10 KRAHULCSÁN, Z. – MÜLLER, R. (eds.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből I. A politikai rendészeti osztályok 1945 – 1946*. Budapest 2009.

The works almost completely lack epistemological and methodological problem addressing. One of the few exceptions is János Rainer, for whom a basic question is what we can get to know from the state security documents at all, first of all from the agents' reports. He points out the fact that we have to take into consideration the dialogical position in which these documents were created: the agent had to consider the expectations of his "principal," the state security or the expectations of the officer, which basically defined the logic, the structure and the language of the documents which were created among certain circumstances. This is not just an informal question, but really relevant, a problem which is important in the point of view of historical cognition, so much so that Rainer considers the officers the co-authors of these documents.¹¹ By examining the historical value of the files of the police and judicial proceedings, Gyöngyi Farkas came to the conclusion that these reports are the common products of the interrogated person and the officer who put down their words. In other words, the testimonies are the products of recollection and community communication, and, as such, they can be interpreted as constructions rather than bare reproductions.¹² In connection with the historical value of the state security documents György Gyarmati says that – after eliminating the state security "disinformation" – they carry information on that segment of the past about which we have hardly any written documents. In connection with, this he emphasises the social historical use of the documents.¹³

The lack of debates, and even the lack of raising issues in general concerning the interpretations, can be blamed for the fact that the majority of the historians searching for the state security documents approach these documents with naive realist epistemology rooted in positivism. This means that they do not reflect the fact that these texts were formed by a certain state security way of thinking, therefore by accepting their

11 RAINER, M. J.: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957 – 1989*. Budapest 2008, pp. 16 – 19 and p. 158.

12 FARKAS, G.: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. (A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai.) In: *Aetas*, Vol. 21., 2006, No. 4, pp. 146 – 171; FARKAS, G.: "A moziban sok szépet láttam a termelőszövetkezeti csoportokról, és mégis a II. r. vádlottnak hittem". Egy "kulák-per" és szereplői 1950-ből. In: HORVÁTH, S. (ed.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest 2008, pp. 94 – 115.

13 GYARMATI, G.: Nem mind arany, ami... A szocialista rendszer állambiztonsági iratainak történeti forrásértéke. In: MAJTÉNYI, G. – SZABÓ, C. (eds.): *Rendszerváltás és Kádár-korszak*. Budapest 2008, pp. 127 – 139.

language without criticism they accept the way of thinking and logic of the world of the state security. This kind of method results in reproducing the enemy picture of the state security without any criticism. For example, if somebody was presented in the 1950s as the enemy of the state by the State Defence Authority, then the documents in the present prove the active resistance of this person.¹⁴

The works dealing with the state security documents mostly use the tools of top-down models of the ideologically oriented communist practice of power. Most of the works regard it as a starting point that the secret activities of the state security influenced all the important fields of the state and the society. The totalitarianism gives the starting point of the thesis, which is a classic tool for examining the activities of the secret police of the ideological dictatorships. However, the works based on state security documents show that the regime could be totalitarian regarding its aims, although it was not omniscient, and consequently it could not be omnipotent. Usually the writers who use the totalitarian paradigm in their works give the example that there was some space for the free will of the “dependents”, the people were not only passive participants of the system, but they formed their circumstances themselves as well. However there are only a few researchers’ programs which definitely aim to show the connection of the state security and “the society” not according to the theory of totalitarianism.

Because of his modern approach, his usage of historical anthropology and micro-historical methods, I have to draw your attention to János Rainer’s book on József Antall, who was the first prime minister in Hungary after the first free elections in 1990. Rainer did not write a biography, and he did not intend to compare the picture of that Antall whom we could know from the state security documents with the “real” Antall. The book actually is about *a* József Antall: the target person who was created by the state security, and neither is it about a representative of the Christian middle class of the 1920s and 1930s, nor about the prime minister. The book is not only about how the state security observed and checked the target person, but how the target person influenced and formed the functioning of the state security unit as well. This relationship is not unilateral: from the moment the target person is realised (and the historian “meets” this status), the observer and the observed presume each other. The observed person

14 See TAKÁCS, T.: Szövegek, tények, stratégiák. A történelem és forrásai. In: *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 2008, No. 4, pp. 353 – 362.

forms the activities of the observers; his actions influence their actions, and his behaviour influences their behaviour, the nature and intensity of their work, and – as it can be seen in József Antall's case in concrete forms – the observing organisation too. Namely, the building of the state security network was determined by the fact: by whom they could get close to Antall.

Although the state security is regarded as “the most Stalinist segment of the Kádár regime” by Rainer, it is not the world of total repression. Although it is not about equal forces, we cannot say that the role of the observed or the role of the denouncing observer was that of total defencelessness. The best example is the formalised bargain which József Antall made with the authority, and which made it possible for him that, after removing him from his teaching position, he could still be working in the intellectual field: this deal was initiated by Antall himself, and it was made on the basis of a bureaucratic scenario constructed by him. This case proved not only that for the first time the state security was not omnipotent; if it was not supported by other sub-systems it proved to be powerless. They did not even manage to remove Antall from his professorship, although the educational government was capable of it even given the lack of state security tools.¹⁵

The other work which could be mentioned as another example is Dániel Bolgár's essay. It criticises the Hungarian variant of the contemporary history, because, despite the diversity in the viewpoints, it works with the conception rooted in the totalitarian approach. Namely, the will of the totalitarian dictatorship reached the “common” people, and there it diverged (in this sense that it was different from the totalitarian paradigm), despite the fact that it was an explanatory activity in the opposite direction has been neglected. Bolgár, in his case study on an undercover agent who was roped in by the State Defence Authority in the 1950s, examined how the identification practice of the state defence was formed by the self-identification practice carried out by the “Bolshevik” language created by the regime, or more specifically, taken over from the Soviet Union. Bolgár's conclusion is that the dictatorial state with the help of the state defence did not actually create the totalitarianism of the system, but told it to himself in this way. The protagonist of his story was identified as the main enemy of the state. In spite of this he managed to survive the terror of the 1950s,

15 RAINER, M. J.: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957 – 1989*. Budapest 2008, pp. 16 – 19 and p. 158.

and he managed to enforce his will rather successfully. The reason for this is, says Bolgár, that he was able to speak the “Bolshevik” language: those who were not willing to do this and who cannot be written by the language of the authority questioned the entire Bolshevik system of thoughts.¹⁶

The moralising way of speech, in connection with the state security and especially with the denouncers, is connected to the vindication of the totalitarian approach; it is its reason and consequence at the same time. The aim of the majority of the works is naming the political and moral men and women in charge (secret agents, officers and leaders of the state security and their political principals), usually with the aim of moral pillorying. It seems we can talk about the collaborators only either in the voice of moral justice or forgiving, or we pronounce them victims.¹⁷ The questions of these kinds of works do not spring from scientific curiosity, but they are from political debates and from the media, and their aim is – as I have already mentioned – mainly the search for identity. That’s why their results can be defined and assessed in the context of politics and publicity; meanwhile their scientific utilisation is far more questionable. The main problem is neither the moral justice itself, nor is it that the historians should stick to this kind of speech, as the historians cannot draw themselves out of the ethical norms of their society. The bigger problem is that the moralising approach results in methodological and thematic narrowing in the search of state security documents, e.g. the search of everyday life is denied, as the *Alltagsgesichte* questions the totality of oppression. But, unlike in Germany, where there have been huge debates about the everyday life of the Nazi regime and the German Democratic Republic, there are no similar debates here in Hungary. Therefore, the historians who are using different points of view usually talk to each other without really listening and without deeply understanding each other’s points of view.

Because of the variety of state security documents and the endless thematic richness of the social and the cultural history, it is not necessary to justify what kind of opportunities are in the processing of the documents which was made by the state security. The personal files and the different registers for example, can be used for searching the staff, the agents’ network, or rather the social background of the observed people.

16 BOLGÁR, D.: Ököl és toll. Azonosítási játék az államvédelemnél. In: BÓDY, Z. – HORVÁTH, S. – VALUCH, T. (eds.): *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Budapest 2010, pp. 153 – 165.

17 BERKOVITS, B.: Erkölcstelen besúgók, tehetséges áldozatok, áldozatos erkölcsbírók. In: *anBlok*, 2009, No. 3, pp. 6 – 14.

I do not mean the quantitative analysis in the first place, but rather the examination of the relationship of the society and the state and the political institutions, i.e. what kind of picture was created by the state security about certain people, and how this picture influenced their personalities. Sándor Horváth presented it with the juvenile subculture example: how the police and other institutions created the notion of “*galéri*” (gang in English), and then how the picture created by the authority’s discourses became part of the identity of the young.¹⁸ The state security documents, the agents’ reports and the different official summaries are perfect for examining the everyday life. These are not only important for reconstructing the opinions and the general mood in the society, but they can be interesting irrespective of the aim of the observation. They can be interesting because of the “circumlocution”, the “blathering” of the secret agents, because that kind of information was not valuable for state security organs.

So far there have been only a few attempts to analyse in a narrative way the state security documents as texts, although they are very important to research of the self-representation of political police and their reality-making activity. By this we can reconstruct the process when the state defence and the state security created the social reality which proved its own functioning and legitimised its whole role. The reports can be untrue concerning concrete data and facts, but this does not mean at all that the picture of the society which is drawn here is untrue. In cases of this kind of critical and hermeneutic research of the texts, the mentioned incorrectness in facts is not a barrier to the research, but it is a component with meaning and importance for the researchers.

The comparison of state security documents with alternative sources can be fruitful; I mean the reminiscences and oral history interviews. The personal features, the subjectivity of these are not disturbing facts, but they can be read as something worth searching for. (The oral history is recollection, which is not the sheer evocation of the past, but the re-creation of it to a certain effect.) From these we can get to know a lot, which are not in the documents: I do not mean the data and facts in the first place, but

18 HORVÁTH, S.: Hooligans, spivs and gangs. Youth Subcultures in the 1960s. In: RAINER, M. J. – PÉTERI, G. (eds.): *Muddling Through in the Long 1960s. Ideas and Everyday Life in High Politics and the Lower Classes of Communist Hungary*. Trondheim Studies of East European Cultures and Societies, No. 16. Trondheim 2005; HORVÁTH, S.: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Budapest 2009; HORVÁTH, S.: Patchwork identities and folk devils: youth subcultures and gangs in socialist Hungary. In: *Social History*, Vol. 34., 2009, No. 2, pp. 163 – 183.

rather how the people lived their lives, more precisely how they remember how they lived of the events of that time.¹⁹ (I'd like to mention that in the Historical Archives we have just started the interviews with the earlier undercover agents and state security officers).

Summing up, it can be said that in Hungary the research about the state security are concentrating mainly on the apparat, while the research of the functioning of the system, its influence on the society is underplayed. However the “presence” of the state security cannot be described as the history of oppression and rebellion. Though there are some attempts which presume a not unilateral relationship between the rulers and dependants, they pay attention to the interaction between them, moreover they try to get rid of the traditional schemes of the persecutor and the persecuted. The breakthrough in this field is still to come.

In the end, I would like to make two notes. In the first place, my paper focused on the situation of the scientific research of the state security documents. I did not deal with the public confrontations in connection with this topic. Because they are usually aligned with the political fractions, therefore I should take aside in this debate unintentionally on either side, and because these debates sparking in the newspapers do not have many professional benefits. Secondly the picture drawn here about the state of the research of the state security documents, though not arbitrary, is by all means subjective. It reflects my personal professional opinion, my interest and my conviction about what kind of research themes, directives and methods could be fruitful. In my opinion, manifesting this attitude is more ethical than putting myself in the omnipotent judging position.

19 The first work using this method: TÓTH, E. Z.: „Én fiókos szekrény voltam, és a teásbőgrével táncoltam egész este.” A szombathelyi Dialógus békemozgalom az ügynökjelentésekben és az emlékezetben. In: *Betekintő*, 2009, No. 1. URL: http://www.betekinto.hu/2009_1_toth. Can be mentioned Tamás Szőnyei's book on the working of the state security around the Hungarian popular music; Szőnyei utilised not only state security documents, but interviews with musicians too: SZŐNYEI, T.: *Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960 – 1990*. Budapest 2005.

SúčasnÉ dejiny a výskum dokumentov štátnej bezpečnosti v Maďarsku

Tibor TAKÁCS

Politické dejiny sústreďujúce sa na štát určovali hlavný prúd maďarskej historiografie po roku 1989 a stali sa výraznejšími v porovnaní so 70. a 80. rokmi 20. storočia. Má to personálne dôvody (vedúce posty v profesionálnej sfére a inštitúciách zastávajú politickí historici) a dôležitú úlohu hrajú aj obchodné zámery vydavateľov. (Stalo sa módnym písať zhrnutia dejín Maďarska). Avšak najdôležitejšou skutočnosťou mohla byť túžba zmeniť pochybné interpretácie bývalého politického systému. Po tom, čo sa krajina vymanila zo sovietskej závislosti, bolo možné vyjadriť národnú identitu. V rámci národnej suverenity opäť vznikol politický život a vytvorila sa možnosť prepísať dejiny. Funkcia historických štúdií v prepisovaní národného kánonu sa v mnohých aspektoch podobá na 19. storočie, keď sa formovala história ako vedecká disciplína. Takisto jazyk, ktorý sa používal v maďarských historických publikáciách, bol skostnatený, zdedený z 19. storočia. Jeho teoretické pozadie vychádza z „naivného realistického“ pozitivizmu vedeckej praxe tej doby.¹

V súčasnosti je dominancia histórie sústredenej na národ oveľa zreteľnejšia. Dôvody na to možno hľadať vo vyššie uvedených skutočnostiach: z pohľadu národnej identity sú udalosti 20. storočia najdôležitejšie, teda existoval rastúci tlak prepísať minulosť v spojitosti s týmto obdobím. Navyše, hlavne v súvislosti s povojnovým obdobím, nejde tu len o prepisovanie,

1 GYÁNI, G.: A rendszerváltástól a jövő „várható hatásáig”. In: *Magyar Tudomány*, 2004, č. 11, s. 1193 – 1201; GYÁNI, G.: Trends in contemporary Hungarian historical scholarship. In: *Social history*, roč. 34, 2009, č. 2, s. 250 – 260.

v skutočnosti bolo treba históriu napísať. Pred rokom 1989 nejstvovali takmer žiadne historické zhrnutia o ére Rákosiho (teda 50. roky 20. storočia) a žiadne neboli o Kádárovej ére (po roku 1956). Navyše, písanie dejín revolúcie z roku 1956 bolo naliehavou úlohou, keďže Kádárova éra zakázala spomínať túto udalosť dokonca aj ako kontrarevolúciu. Nebolo teda náhodou, že po roku 1989 sa vtedajší historici zamerali na rok 1956, keďže 50. roky sa môžu chápať ako predvoj k revolúcii, a 60., 70. a 80. roky možno vnímať ako pomstu a boj so spomienkami na revolúciu.²

Úloha roku 1956 sa v súčasných maďarských dejinách spracovávala z pohľadu totality. Prejavuje sa to dvoma spôsobmi. Na jednej strane väčšina historikov používala ako východiskový bod fakt, že rozhodnutia totalitného systému určovali budúcnosť celej spoločnosti do najmenších detailov, a preto stoja za skúmanie iba rozhodnutia vrchnej časti politického systému. Následne sa výskumníci zamerali hlavne na vedenie komunistickej strany. Typickými príkladmi tohto obdobia sú politické biografie³ a záznamy riadiacich orgánov reorganizovanej strany, riadiacej štát, alebo vlády Jánosa Kádára.⁴ (Mimochodom, tieto pokračujú v praxi publikovania zdrojov, ktorá je typickou pre archívársky založené tradície

-
- 2 HORVÁTH, S.: A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásához. In: *Századvég*, Ú. f. 40, s. 13 – 20.
 - 3 Najhodnotnejším príkladom je RAINER, M. J.: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet. 1896 – 1953*. Budapešť 1996; RAINER, M. J.: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Második kötet. 1953 – 1958*. Budapešť 1999. Musím tiež spomenúť knihu Györgyho Kövéra snažiacu sa prekročiť normatívne rámce politickej biografie: KÖVÉR G.: *Losonczy Géza. 1917 – 1957*. Budapešť 1998.
 - 4 NÉMETHNÉ V. K. – SIPOS, L. (eds.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11 – 1957. január 14*. Budapešť 1993; NÉMETHNÉ V. K. – URBÁN, K. (eds.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II. kötet. 1957. január 25 – 1957. április 2*. Budapešť 1993; BARÁTH, M. – FEITL, I. (eds.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. III. kötet. 1957. április 5 – 1957. május 17*. Budapešť 1993; BARÁTH, M. – RIPP, Z. (eds.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. IV. kötet. 1957. május 21 – 1957. június 24*. Budapešť 1994; BARÁTH, M. – FEITL, I. – NÉMETHNÉ V. K. – RIPP, Z. (eds.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. V. kötet. 1956. november 14 – 1957. június 26*. Budapešť 1998; HORVÁTH, J. – RIPP Z. (eds.): *Ötvenhat októbere és a hatalom*. Budapešť 1997; KOLTAI G. – RÁCZ, A. (eds.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 8 – 1957. március 26*. Budapešť 2008; KOLTAI, G. – RÁCZ, A. (eds.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II. kötet. 1957. április 1 – 1957. május 27*. Budapešť 2008; BARÁTH, M. (ed.): *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei 1956. november 7. – 1958. január 25*. Budapešť 2009.

maďarskej historiografie.) Na druhej strane – podobne ako v dejinách ľudovej marxistickej strany – vo väčšine prác vidieť určitý čierno-biely postoj: povojnové obdobie sa prezentuje ako boj dobra a zla, komunistov a rebelov (alebo revolucionárov v roku 1956), utláčateľov a utláčaných. Z politického a spoločenského hľadiska je to pochopiteľné, ale z vedeckého pohľadu to prináša mnoho problémov. Upriamim vašu pozornosť iba na jeden z nich: totalitárny prístup prispel k skutočnosti, že súčasní historici konštruujú historické udalosti na základe tých istých činov v minulosti, ako to robili stranícki historici pred rokom 1989.⁵

Vyššie spomenuté skutočnosti rovnako platia aj pre výskumníkov zaoberajúcich sa dokumentmi štátnej bezpečnosti. Po sprístupnení dokumentov sa stal výskum systému a fungovania komunistickej tajnej polície naliehavým, čo implicitne vyžadovalo koncepciu politickej histórie. Uspokojenie „hladu po informáciách“ je úlohou inštitúcie, ktorá spravuje dokumenty štátnej bezpečnosti. Aby sme vytvorili štruktúru dovtedy neznámych typov dokumentov, museli sme predovšetkým vytvoriť systém archívov, ktorý je transparentný, riadi sa princípmi archívov a berie do úvahy vlastnosti dokumentov. Preto sú dejiny organizácie a životopisy vedúcich predstaviteľov štátnej bezpečnosti stredobodom tých výskumov, ktoré sa uskutočnili v Historickom archíve štátnobezpečnostných služieb. Hlavnou úlohou tejto inštitúcie je študovať štátnu bezpečnosť a v jej rámci hlavne fungovanie ústrednej organizácie. Okrem toho patrí k hlavným úlohám výskum spolupráce štátnej bezpečnosti, strany a štátu. Môžeme spomenúť sériu záznamov Poradnej komisie Ministerstva vnútra z rokov 1953 – 1956,⁶ zdrojovú publikáciu organizovania a prvej fázy akcie politickej polície,⁷ alebo životopisy vedúcich predstaviteľov orgánov štátnej bezpečnosti v rokoch 1962 – 1990.⁸

5 Pozri napr. EÖRSI, L.: *Köztársaság tér 1956*. Budapešť 2006, 320 s; Kritika tejto knihy: SZAKOLCZAI, A.: *Népköztársaság tér*, 2006. In: *Élet és Irodalom*, (51.) 20. 22; Cp. TAKÁCS, T.: *A források tere*. In: *Élet és Irodalom*, (51.) 24. 16.

6 GYARMATI, G. –VARGA KATALIN, S. (eds.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953 – 1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések*. Budapešť 2001; GYARMATI, G. –VARGA KATALIN, S. (eds.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Második kötet. Az 1954. július 13. és 1955. december 9. közötti ülések*. Budapešť 2005; GYARMATI, G. –VARGA KATALIN, S. (eds.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953 – 1956. Harmadik kötet. Az 1956. január 18. és 1956. október 15. közötti ülések*. Budapešť 2006.

7 KRAHULCSÁN, Z. – MÜLLER, R. (eds.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946*. Budapešť 2009.

8 www.abtl.hu/archontologia.

Hlavný dôvod pretrvávania inštitucionálneho a politického prístupu je, že výskum štruktúry štátnej bezpečnosti sa ani zďaleka neskončil. Príčinou je na jednej strane skutočnosť, že výskumné kapacity Historického archívu štátnobezpečnostných služieb sú obmedzené. Zatiaľ čo zákon LXVII z roku 1996 (pozmeňujúci zákon XXIII z roku 1994), ktorý názvom predchodcu – Historický úrad – pridelil úradu úlohu historického skúmania dokumentov, zákon III z roku 2003, ktorým sa vytvoril Historický archív štátnobezpečnostných služieb túto úlohu už nespomenul vôbec. Vedúci tejto inštitúcie však trvali na pokračovaní výskumov – aj keď v obmedzených podmienkach. Väčším problémom bolo, že potrebné zdroje neboli dlhý čas k dispozícii alebo neboli dostupné vôbec. Aj keď sa dokumenty štátnej bezpečnosti dali skúmať od roku 1997, na začiatku boli do Historického úradu privezené iba dokumenty Správy III/III⁹ bojujúcej proti vnútornému nepriateľovi (a navyše to bolo malé a nekompletné množstvo). Prevoz dokumentov ďalších organizačných častí do Historického archívu štátnobezpečnostných služieb sa začal v roku 2003, preto sa mohol riadny a komplexný organizačný, historický a biografický výskum začať len pred pár rokmi. Avšak, dokumenty, ktoré sú pre výskumníkov dostupné, sú nekompletné, pričom z obdobia pred rokom 1956 nie sú dostupné takmer žiadne operačné dokumenty. Je nevyhnutné rozšíriť výskum štátnej bezpečnosti o dokumenty komunistickej strany a Ministerstva vnútra, ktoré sú uschované v iných archívoch. (Dokumenty zaoberajúce sa vytvorením politickej polície a prvej fázy jej fungovania sa dajú nájsť v iných archívoch. Publikácie, ktoré vydali tieto dokumenty, neobsahujú takmer žiadne materiály z Historického archívu.)¹⁰

Výskumy dokumentov štátnej bezpečnosti nevykonávajú exkluzívne zamestnanci Historického archívu. Od transformácie v roku 2003 (z Historického úradu na Historický archív) dostalo povolenie na výskum približne 1 200 ľudí. Počas roka pracuje v archíve asi 250 – 300 výskumníkov a cirkulácia v študovni neustále narastá: zatiaľ čo v roku 2004, prvom celom roku svojej existencie, navštívili výskumníci Historický archív 1 600-krát, v roku 2009 to bolo takmer 3 200-krát. Podľa tohto ukazovateľa je táto inštitúcia na druhom alebo treťom mieste medzi maďarskými archívami, zatiaľ čo je na prvom mieste, ak vezmeme do úvahy počet dokumentov, ktoré sa v nich uchovávajú.

9 III. správa III. hlavnej správy Ministerstva vnútra. III. hlavná správa bola samotnou štátnou bezpečnosťou.

10 KRAHULCSÁN, Z. – MÜLLER, R. (eds.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből I. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946*. Budapešť 2009.

Musím spomenúť, že voči Historickému archívu a hlavne jeho predchodcovi bola vznesená kritika, pokiaľ išlo o spôsob spracovávanía dokumentov a anonymizáciu. Výskumníci by mali brať do úvahy, že táto inštitúcia musí vykonávať niektoré činnosti zo zákona, napr. zachovávať prísnu ochranu údajov. Najväčšia diskusia o zákonoch týkajúcich sa výskumov sa vedie o tom, že aj keď od roku 2003 možno skúmať všetky dokumenty štátnej bezpečnosti, podľa zákona prijatého v roku 1996 za tajných agentov možno považovať iba tých spolupracovníkov, ktorí boli zamestnaní internou bezpečnostnou službou, teda Správou III/III. Takže ak niekto, napríklad historik, nazve osobu, ktorá v skutočnosti pracovala pre rozvedku alebo kontrarozvedku, agentom, má veľkú šancu, že pôjde pred súd, a ešte väčšiu šancu, že súdny spor prehrá.

Vyššie spomenuté čísla poukazujú na nárast výskumníkov a adekvátne k tomu jestvuje aj veľký počet prác (kníh, štúdií, zdrojových publikácií, ale aj filmov a multimediálnych produktov), ktoré boli na základe týchto dokumentov publikované. Tí, čo prichádzajú do archívov, sú iba súkromní bádatelia a nepracujú v tíme. Na jednej strane je výsledkom veľká tematická rôznorodosť a z týchto prác dostávame veľa informácií o fungovaní štátnej bezpečnosti. Na druhej strane, aj napriek tomu, že výskumníci vkladajú do rozličných oblastí obrovskú energiu, neuskutočnili seriózne pokusy o dôkladné skúmanie hlavného funkčného mechanizmu štátnej bezpečnosti a jej charakteristík.

Prácam takmer úplne chýba epistemologické a metodologické adresovanie problému. Jednou z mála výnimiek je János Rainer, pre ktorého je základnou otázkou, čo sa môžeme dozvedieť z dokumentov štátnej bezpečnosti, najmä zo správ agentov. Poukazuje na skutočnosť, že treba brať do úvahy dialogickú pozíciu, v ktorej boli tieto dokumenty vytvorené: agent musel brať do úvahy očakávania svojho predstaveného, štátnej bezpečnosti, alebo očakávania dôstojníka, ktoré v podstate definovali logiku, štruktúru a jazyk dokumentov, vytvorených za určitých okolností. Nie je to len neformálna, ale skutočne relevantná otázka, problém, ktorý je natoľko dôležitý z pohľadu historického poznávania, že Rainer považuje dôstojníkov za spoluautorov týchto dokumentov.¹¹ Gyöngyi Farkas prišiel skúmaním historickej hodnoty spisov polície a súdnych procesov k záveru, že tieto správy sú spoločným produktom vypočúvanej osoby a dôstojníka, ktorý zapisuje ich slová. Inými slovami, svedectvá sú výsledkom spomienok

11 RAINER, M. J.: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957 – 1989*. Budapest 2008, s. 16 – 19 a s. 158.

a komunikácie a ako také sa môžu interpretovať ako konštrukcie a nie ako čisté reprodukcie.¹² V súvislosti s historickou hodnotou dokumentov štátnej bezpečnosti György Gyarmati hovorí, že – po odstránení „dezinformácií“ štátnej bezpečnosti – nesú informácie o tej časti minulosti, o ktorej nemáme takmer žiadne iné písomné dokumenty. V súvislosti s tým zdôrazňuje spoločensko-historické použitie dokumentov.¹³

Nedostatočná diskusia, a navyše nedostatok otvorených otázok vo všeobecnosti, ktoré sa týkajú interpretácie, sa dajú odôvodniť skutočnosťou, že väčšina historikov hľadajúcich dokumenty štátnej bezpečnosti sa k týmto dokumentom stavia s naivnou realistickou epistemológiou, ktorá je zakorenená v pozitivizme. Znamená to, že historici nereflektujú skutočnosť, že tieto texty boli vytvorené určitým spôsobom zmysľania typickým pre štátnu bezpečnosť, preto keď bez kritiky akceptujú ich jazyk, akceptujú spôsob zmysľania a logiku sveta štátnej bezpečnosti. Takáto metóda vedie k reprodukcii obrazu nepriateľa štátnej bezpečnosti bez akejkoľvek kritiky. Napríklad, ak bol niekto v 50. rokoch 20. storočia Štátnym bezpečnostným úradom označený ako štátny nepriateľ, tak v súčasnosti tieto dokumenty dokazujú aktívny odboj tejto osoby.¹⁴

Práce pojednávajúce o dokumentoch štátnej bezpečnosti väčšinou používajú nástroje direktívneho modelu ideologicky orientovanej praxe moci. Väčšina prác považuje za východiskový bod, že tajná činnosť štátnej bezpečnosti ovplyvňovala všetky dôležité sféry štátu a spoločnosti. Totalitarizmus dáva východiskový bod tézy, ktorá je klasickým nástrojom na skúmanie aktivít tajnej polície ideologických diktatúr. Avšak práce založené na dokumentoch štátnej bezpečnosti ukazujú, že režim mohol byť totalitný, kým išlo o jeho ciele, ale nebol vševedúci a následne nemohol byť ani všemocný. Spisovatelia, ktorí vo svojich prácach používajú paradigmu totality, uvádzajú príklad, že existoval nejaký priestor pre slobodnú vôľu pre „poddaných“, ľudia neboli len pasívnou súčasťou systému, ale vytvárali

12 FARKAS, G.: *Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. (A társadalom-történet-írás lehetséges forrásai.)* In: *Aetas*, roč. 21., 2006, č. 4. s. 146 – 171; FARKAS, G.: „A moziban sok szépet láttam a termelőszövetkezeti csoportokról, és mégis a II. r. vádloznak hittem” Egy „kulák-per” és szereplői 1950-ből. In: HORVÁTH, S. (ed.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában.* Budapest 2008, s. 94 – 115.

13 GYARMATI, G.: Nem mind arany, ami... A szocialista rendszer állambiztonsági iratainak történeti forrásértéke. In: MAJTÉNYI, G. – SZABÓ, C. (eds.): *Rendszerváltás és Kádár-korszak.* Budapest 2008, s. 127 – 139.

14 Pozri TAKÁCS, T.: Szövegek, tények, stratégiák. A történelem és forrásai. In: *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 2008, č. 4, s. 353 – 362.

si svoje okolnosti. Iba niekoľko výskumných programov ukazuje spojenie štátnej bezpečnosti a „spoločnosti“ nie na základe teórie totality.

Kvôli modernému prístupu a používaniu historickej antropológie i mikrohistorických metód, musím upriamiť vašu pozornosť na knihu Jánosa Rainera o Józsefovi Antalovi, ktorý sa stal prvým maďarským predsedom vlády po slobodných voľbách v roku 1990. Rainer nenapísal životopis a nemal v úmysle porovnávať obraz Antalla, ktorého môžeme poznať z dokumentov štátnej bezpečnosti, so „skutočným“ Antallom. Kniha je o *istom* Józsefovi Antalovi: cieľovej osobe vytvorenej štátnou bezpečnosťou a nie o predstaviteľovi kresťanskej strednej vrstvy 20. a 30. rokov 20. storočia, ani o predsedovi vlády. Kniha nevypovedá iba o tom, ako štátna bezpečnosť sledovala a kontrolovala cieľovú osobu, ale aj o tom, ako cieľová osoba ovplyvnila a formovala fungovanie jednotky štátnej bezpečnosti. Tento vzťah nie je jednostranný: od chvíle, čo je cieľová osoba zrealizovaná (a historik „spozná“ tento status), sledujúci a sledovaný sa navzájom ovplyvňujú. Sledovaná osoba formuje činnosti sledujúcich, jej činy ovplyvňujú ich činy a jej správanie ovplyvňuje ich správanie, podstatu a intenzitu ich práce a – ako to vidieť na prípade Józsefa Antalla v konkrétnych formách – aj sledujúcu organizáciu. Konkrétne, budovanie siete štátnej bezpečnosti bolo podmienené skutočnosťou: prostredníctvom koho by sa mohli dostať bližšie k Antalovi.

Aj keď Rainer považuje štátnu bezpečnosť za „najstalinistickejšiu časť kádárovského režimu“, nie je to svet úplnej represie. Hoci nejde o rovnaké sily, nemôžeme povedať, že rola sledovaného alebo rola udávajúceho bola úplná bezbrannosť. Najlepším príkladom je formálna dohoda, ktorú urobil József Antall s úradmi a ktorá mu umožnila, že po jeho odstránení z profesorskej pozície mohol stále pracovať v intelektuálnej sfére: táto dohoda bola iniciovaná samotným Antallom a bola uzatvorená na základe byrokratického scenára, ktorý vytvoril. Tento prípad potvrdil, nie po prvýkrát, že štátna bezpečnosť nebola všemocná; ak by nebola bývala podporovaná inými podsystémami, ukázala by sa ako bezmocná. Nedokázali ani zbaviť Antalla jeho profesorského miesta, aj keď vláda toho bola schopná aj pri chýbajúcich nástrojoch štátnej bezpečnosti.¹⁵

Druhá práca, ktorú by som mohol uviesť ako ďalší príklad, je esej od Dániela Bolgára. Kritizuje maďarský variant modernej histórie, pretože aj napriek rôznorodosti stanovísk pracuje s koncepciou zakorenenou

15 RAINER, M. J.: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957 – 1989*. 2008, s. 16 – 19 a s. 158.

v totalitárnom prístupe. Konkrétne, vôľa totalitnej diktatúry sa dostala k „bežným“ ľuďom a tam divergovala (v tom zmysle, že je iná ako totalitná paradigma); aj keď sa pozabúda, že to bola vysvetľujúca aktivita v opačnom smere. Bolgár vo svojej štúdií o tajnom agentovi, ktorý bol podvedený Úradom na obranu štátu v 50. rokoch 20. storočia, skúmal, ako sebaidentifikujúca prax vykonávaná „bolševickým“ jazykom, ktorý vytvoril režim, alebo lepšie povedané, ktorý režim prevzal zo Sovietskeho zväzu, vytvárala identifikačnú prax štátnej obrany. Bolgárovým výsledkom je, že diktátorský štát s pomocou štátnej obrany v skutočnosti nevytvoril totalitu systému, iba sa vyjadroval takým spôsobom. Hlavný hrdina jeho príbehu bol identifikovaný ako úhlavný nepriateľ štátu. Aj napriek tomu sa mu podarilo prežiť teror 50. rokov a pomerne úspešne sa mu podarilo presadiť svoju vôľu. Dôvodom bolo, vraví Bolgár, že vedel rozprávať „bolševickým“ jazykom: tí, čo tak nechceli konať a ktorí nemohli byť zapísaní jazykom moci, spochybnili celý bolševický systém myslenia.¹⁶

Moralizujúci spôsob reči v súvislosti so štátnou bezpečnosťou a hlavne s udavačmi je spojený s ospravedlnením totalitárneho prístupu; je to príčina aj následok zároveň. Cieľom väčšiny prác je označiť politicky a morálne zodpovedných mužov a ženy (tajných agentov, dôstojníkov a vedúcich predstaviteľov štátnej bezpečnosti a ich politických nadriadených), zvyčajne s cieľom morálneho pranierovania. Zdá sa, že o spolupracovníkoch vieme hovoriť iba spôsobom morálnej spravodlivosti či odpustenia alebo ich vyhlásime za obeť.¹⁷ Otázky tohto druhu prác nevznikajú z vedeckej zvedavosti, ale pochádzajú z politických diskusií a z médií a ich cieľom je – ako som už spomenul – najmä hľadanie identity. Ich výsledky preto môžu byť definované a hodnotené v kontexte politiky a publicity, zatiaľ čo ich vedecké využitie je oveľa otáznejšie. Hlavným problémom nie je samotná morálna spravodlivosť ani to, že historici by sa mali držať tohto spôsobu vyjadrovania, keďže historici sa nemôžu oddeliť od etických noriem spoločnosti, v ktorej žijú. Väčším problémom je, že moralizujúci postoj má za následok metodologické a tematické zužovanie pri hľadaní dokumentov štátnej bezpečnosti. Napr. hľadanie bežného života sa odmieta, keďže *Alltagsgesichte* považuje totalitu útlaku za pochybnú. Ale na rozdiel od Nemecka, kde sa viedli veľké diskusie o každodennom

16 BOLGÁR, D.: Ököl és toll. Azonosítási játék az államvédelemlél. In: BÓDY, Z. – HORVÁTH, S. – VALUCH, T. (eds.): *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Budapest 2010, s. 153 – 165.

17 BERKOVITS B.: Erkölcstelen besúgók, tehetséges áldozatok, áldozatos erkölcsbírók. In: *anBlok*, 2009, č. 3, s. 6 – 14.

živote v nacistickom režime a v Nemeckej demokratickej republike, u nás v Maďarsku takéto diskusie neexistovali. Preto historici, ktorí používajú rôzne hľadiská, sa zvyčajne rozprávajú bez toho, aby skutočne počúvali stanovisko toho druhého a porozumeli mu.

Vzhľadom na rôznorodosť dokumentov štátnej bezpečnosti a nekonečné tematické bohatstvo spoločenských a kultúrnych dejín nie je potrebné vysvetľovať, koľko príležitostí sa skrýva v spracovaní dokumentov, ktoré boli vytvorené štátnou bezpečnosťou. Osobné spisy a rôzne kartotéky sa dajú použiť na hľadanie zamestnancov, siete agentov alebo aj na skúmanie sociálneho pozadia sledovaných ľudí. Nemám na mysli kvantitatívnu analýzu, ale skôr preskúmanie vzťahu spoločnosti a štátu a politických inštitúcií, teda aký obraz vytvorila štátna bezpečnosť o určitých ľuďoch a ako tento obraz ovplyvnil ich vlastnosti. Sándor Horváth to prezentoval s príkladom mladíckej subkultúry: ako polícia a iné inštitúcie vytvorili pojem „galeri“ (gang) a potom, ako sa tento obraz vytvorený úradmi stal súčasťou identity mladých.¹⁸ Dokumenty štátnej bezpečnosti, správy agentov a rôzne oficiálne zhrnutia sa výborne hodia na skúmanie každodenného života. Tieto sú dôležité nielen na rekonštrukciu názorov a celkovej nálady v spoločnosti, ale môžu byť zaujímavé bez ohľadu na cieľ pozorovania. Môžu byť zaujímavé vďaka „rozvláčnosti“, „bláboleniu“ tajných agentov kvôli takému druhu informácií, ktoré neboli hodnotné pre orgány štátnej bezpečnosti.

Doteraz sa uskutočnilo iba niekoľko pokusov naratívnym spôsobom analyzovať dokumenty štátnej bezpečnosti ako texty, aj napriek tomu, že pre výskum sebareprezentácie politickej polície a jej činnosti vytvárajúcej realitu sú skutočne dôležité. Takto môžeme zrekonštruovať proces, keď štátna obrana a štátna bezpečnosť vytvorili spoločenskú realitu, ktorá preukázala svoje vlastné fungovanie a legitimizovala celú svoju úlohu. Správy môžu byť nepravdivé, čo sa týka konkrétnych údajov a faktov, ale to ešte neznamená, že obraz spoločnosti, ktorý sa tu vykresľuje, je nepravdivý. V prípade takéhoto druhu kritického a hermeneutického výskumu textov nie je vyššie spomenutá nesprávnosť faktov prekážkou vo výskume, naopak, pre výskumníkov má svoj význam.

18 HORVÁTH, S.: Hooligans, spivs and gangs. Youth Subcultures in the 1960s. In: RAINER M. J. – PÉTERI, G. (eds.): *Muddling Through in the Long 1960s. Ideas and Everyday Life in High Politics and the Lower Classes of Communist Hungary*. Trondheim Studies of East European Cultures and Societies, No. 16. Trondheim 2005; HORVÁTH, S.: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Budapešť 2009; HORVÁTH, S.: Patchwork identities and folk devils: youth subcultures and gangs in socialist Hungary. In: *Social History*, roč. 34., 2009, č. 2, s. 163 – 183.

Porovnávanie dokumentov štátnej bezpečnosti s alternatívnymi zdrojmi môže byť užitočné; mám na mysli spomienky a ústne svedectvá formou interview. Osobné črty, ich subjektivita nie sú rušiacimi faktormi, ale môžu sa skúmať ako niečo, čo stojí za námahu. Taktiež zbieranie ústnych výpovedí, ktoré nie sú čírou evokáciou minulosti, ale do určitej miery jej opätovným vytvorením, má svoj význam. Môžeme sa dozvedieť veľa informácií, ktoré nie sú v dokumentoch. Nemám na mysli údaje a fakty, ale skôr to, ako ľudia žili svoje životy, alebo presnejšie, ako si pamätajú na to, ako prežívali udalosti tej doby.¹⁹ (Rád by som spomenul, že v Historickom archíve štátnobezpečnostných služieb sme práve začali rozhovory s bývalými tajnými agentmi a dôstojníkmi štátnej bezpečnosti.)

Môžeme povedať, že v Maďarsku sa výskumy o štátnej bezpečnosti sústreďujú predovšetkým na aparát, zatiaľ čo výskum fungovania systému, jeho vplyvu na spoločnosť je podceňovaný. Avšak, „prítomnosť“ štátnej bezpečnosti sa nedá opísať ako dejiny útlaku a vzbury. Napriek tomu existujú isté pokusy, ktoré predpokladajú nejednostranný vzťah medzi tými, čo vládnu, a tými, čo sú od nich závislí, a venujú pozornosť interakcii medzi nimi, navyše sa snažia zbaviť tradičných schém prenasledovateľa a prenasledovaných. Pokrok v tejto oblasti ešte stále nenastal.

Na záver by som chcel poznamenať dve veci. Moja štúdia sa zamerala na situáciu vedeckého výskumu dokumentov štátnej bezpečnosti. Nezaoberal som sa verejnými konfrontáciami súvisiacimi s touto témou, pretože sú zvyčajne spojené s politickými frakciami – a mal by som sa teda držať stranou – a pretože tieto diskusie iskriace v novinách nemajú veľký odborný význam. Obraz, ktorý som vytvoril o stave výskumu dokumentov štátnej bezpečnosti, je subjektívny. Odzrkadľuje môj osobný odborný názor, môj záujem a moje presvedčenie o tom, aké druhy výskumných tém, pokynov a metód by mohli byť osožné. Podľa mňa je ukazovanie tohto postoja etickejšie ako stavanie sa do pozície všemocného sudcu.

19 Prvá práca používajúca túto metódu: TÓTH E. Z.: „Én fiókos szekrény voltam, és a teásbőgrével táncoltam egész este.” A szombathelyi Dialógus békemozgalom az ügynökjelentésekben és az emlékezetben. In: *Betekintő*, 2009, No. 1. URL: http://www.betekinto.hu/2009_1_toth. Môžeme spomenúť knihu Tamása Szőnyeiho o práci štátnej bezpečnosti okolo maďarskej populárnej hudby; Szőnyeii použil nielen dokumenty štátnej bezpečnosti, ale aj rozhovory s hudobníkmi: SZŐNYEI, T.: *Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960 – 1990*. Budapešť 2005.

Summary

The paper focus on the state of the scientific research of the state security documents in Hungary. It can be said that these researches are concentrating mainly on the apparat, while the research of the functioning of the system, its influence on the society is underplayed. In general, the „presence” of the state security has been described as the history of oppression and rebellion. However the works based on state security documents show that the regime could be totalitarian regarding its aims, though it was not omniscient, and consequently it could not be omnipotent. Though there are some attempts which try to get rid of the traditional schemes of the persecutor and the persecuted, the breakthrough in this field is still to come. The moralising way of speech in connection with the state security and especially with the denouncers is typical of the researches; the main problem is that this approach results in methodological and thematic narrowing in the search of state security documents.

Evaluation and Analysis of State Security Documents as a Source for Modern History

Valeri KATZOUNOV

The topic of State Security and its legacy focuses the evaluation of the communist past and the manner in which the transition was carried out in Bulgaria. The latter has not ceased to engage public consciousness. Bulgarian society expects to find out more about the initiators of the transition and the degree of independence regarding decisions of the Bulgarian political elite since the beginning of the transition process.

Analysis and interpretation of State Security documents is strongly interlinked with the issue of post-communist transitional justice. The historical assessment of the communist era concerns the lives and fates of at least two generations of Bulgarians. A large proportion of them are persons of working age and public influence during the transition period. One of the widely disseminated myths at the beginning of the transition was that only a limited number of Bulgarians were victims of communist repressions, whereas the rest were more or less supporters of the regime.

The other reason for the absence of transitional justice was the use of State Security as a universal alibi for the entire regime. It was above all “the informers” of the special services who were labeled guilty for the so called “deformations”. This helpfully diverted public discontent from the true perpetrators of repressions: the party leadership and the State Security officers.

The absence of clear moral criteria from the very beginning of the transition doomed all attempts at declassification of State Security archives. A positive change in the process was initiated with the establishment of the Committee for Disclosing the Documents and Announcing Affiliation

of Bulgarian Citizens to the State Security and the Intelligence Services of the Bulgarian National Army on April 5, 2007.

Another widely propagated myth maintains that State Security is the guardian of Bulgarian national security. Persons who have knowledge of State Security documents define it primarily as a protector of the safety of the Bulgarian Communist Party.

In his speech of December 1951, Vylko Chervenkov, Prime Minister and leader of the Bulgarian Communist Party, addresses the leaders of the Services with the following words: *“Your leader is the Central Committee and the Politburo. You are organs of the Politburo, our instrument, our eyes, ears, tools. You cannot think otherwise than as the Politburo thinks, you cannot act otherwise than as the Politburo commands.”*

State Security gives priority to collecting information on potential political opposition, Bulgarian émigrés abroad and activities of foreign nationals on Bulgarian territory. Unlike intelligence services in democratic countries, communist-era State Security had an overwhelming priority to organize the so called “active” or “acute operations”, i.e. certain operations aimed at achieving a specific objective, whether within the country or abroad. These operations involved measures such as kidnapping or eliminating opponents of the regime.

Taking into account the high number of active operations, State Security can hardly be considered an information service. It is much rather a structure intended to guard the political legitimacy of the ruling regime. It is precisely for that reason that the analysis of State Security records is essential for the historical assessment of the communist regime in Bulgaria.

There is a significant increase in the importance of State Security in moments of crisis, when political legitimacy is on the decline. The first such moment occurs in the middle of the 1950s, immediately following the death of Stalin and the revelations of the Stalinist terror. The second occurs in the second half of the 1980s, after the beginning of the Perestroika in the Soviet Union. The instrumental role of State Security for keeping the regime stable and intact, in turn, makes it the establishment protecting the status quo and suffocating reform.

One way of promoting myths about State Security in public space is the publication of memoirs of former State Security officers. The large majority of memoir literature is an attempt at justification and indulgence. It is furthermore an attempt to undermine discussions regarding the communist apparatus of repression.

According to this point of view, the opening of the State Security archives will endanger national security and will jeopardize the safety of its keepers during the communist regime: the officers, their agents and informers. An extension of this view is the statement that secret services are a crucial building block in a country's structure, and they assume even greater importance during the Cold War era, in light of the fact that Bulgaria is a border country.

Most prolific by far are authors who seek to shed light on the activities of the Sixth Directorate – the regime's open political police, also known as directorate for "fighting ideological diversion". An overview of its activity can be found in the book of the last Head of the Directorate immediately preceding the fall of communism, Anton Mousakov,¹ and in the book of the last Head of the Sixth Department in the Directorate, Dimitar Ivanov.²

In spite of some difference of interpretation, especially among former officers of the Sixth Directorate, the ultimate aim of all of them is to deny personal responsibility for the crimes of the system.

Critical literature on State Security is rather limited. Much to the regret of historians, it should be noted that critical authors on the topic are mostly investigating journalists. The names of Hristo Hristov, Tatyana Vaxberg, and a number of others stand out. Of particular value are the collections of records of V. Angelov. Although outside of the strictly scientific literature on State Security, the autobiographic book by Veselin Branev, published in 2007, written almost entirely based on the file kept on the author and expanded in the course of the years by different directorates of the State Security, is an essential addition to this list. The book contains a number of documentary records regarding the *modus operandi* of the system.³

Among historians, pioneers in research and publications on the structure and activities of State Security are Jordan Baev and Kostadin Grozev. They summarize available sources on the history of State Security in the introduction to their published collection of documents on the history of the communist special services.⁴ However, the published documents from the archives of the Ministry of the Interior give the impression that the authors of the project were not involved in the process of selection done

1 MOUSAKOV, A.: *The Sixth*. Sofia 1991.

2 IVANOV, D.: *The Sixth Department*. Sofia 2004.

3 BRANEV, V.: *The Followed Man. Memories Evoked by Documents*. Sofia 2007.

4 BAEV, J – GROZEV, K.: *Bulgarian Special Services during the Years of the Cold War, Cold War Research Group – Bulgaria*. Sofia 2005.

by the Ministry of the Interior itself. For this reason they could hardly be quoted as a comprehensive source on the history of the system.

In fact, the first publication of comprehensive critical studies on the history of the State Security were made by the historian Momchil Metodiev.⁵

The absence of critical studies is the main reason Bulgaria is hardly ever mentioned in foreign literature on communist secret services. It is probably the above mentioned text by Jordan Baev and Kostadin Grozev, also published in English, which remains the only substantial research. The same material is also included in the overview of special services in the communist countries, published by the Institute of National Remembrance of Poland.⁶ Carmen González-Enríquez deals with some data on the scope and activity of the Bulgarian State Security in an article on the de-communization in Central and Eastern Europe published in a collection on transitional justice in democratizing societies.⁷

State Security documents are a unique historical source, providing insight on the secret history of Bulgaria under the rule of the Communist Party, or rather the dark side of the “dictatorship of the proletariat” in Bulgaria. They contain information which shatters all myths about State Security and its officers, agents, and informers.

5 METODIEV, M.: *Legitimacy Machine. State Security in the Power Strategy of the Bulgarian Communist Party*. Sofia 2008; METODIEV, M.: *Between Faith and Compromise, The Bulgarian Orthodox Church and the Communist State*. Sofia 2010.

6 BAEV, J. – GROZEV, K.: Bulgaria. In: PERSAK, K. – KAMINSKI, L. (eds.): *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944 – 1989*. Warsaw 2005

7 GONZÁLES-ENRÍQUEZ, C.: De-communization and Political Justice in Central and Eastern Europe. In: BARAHONA DE BRITO, A. – GONZÁLES-ENRÍQUEZ, C. – AGUILAR, P. (eds.): *Transitional Justice in Democratizing Societies*. Oxford University Press 2001, pp. 218 – 245.

Hodnotenie a analýza dokumentov štátnej bezpečnosti ako zdroj modernej histórie

Valeri KATZOUNOV

Téma štátnej bezpečnosti a jej dedičstva sústreďuje v sebe hodnotenie komunistickej minulosti a spôsobu, akým sa v Bulharsku uskutočnila zmena. Táto zmena neprestáva zamestnávať verejné povedomie. Bulharská spoločnosť očakáva, že sa dozvie viac informácií o iniciátoroch zmeny a stupni nezávislosti ohľadom rozhodnutí bulharskej politickej elity od začiatku procesu premeny.

Analýza s interpretáciou dokumentov štátnej bezpečnosti je silne prepojená s otázkou postkomunistického tranzičného súdництва. Historické hodnotenie komunistickej éry sa týka životov a osudov najmenej dvoch generácií Bulharov. Veľká časť z nich boli počas obdobia zmeny ľudia v aktívnom veku a s vplyvom na verejnosť. Jedným z rozšírených mýtov na začiatku zmeny bolo, že iba obmedzený počet Bulharov bol obeťou komunistických represíí, zatiaľ čo zvyšok bol viac-menej podporovateľom režimu. Ďalším dôvodom pre absentovanie tranzičného súdництва bolo použitie štátnej bezpečnosti ako univerzálneho alibi pre celý režim. Za vinných z tzv. deformácií boli označení predovšetkým „informátori“ špeciálnych služieb. Verejnosť ochotne odvrátila nespokojnosť od skutočných pripravovateľov represálií: vedenia strany a dôstojníkov štátnej bezpečnosti.

Absencia jasných morálnych kritérií od samého začiatku zmeny odsúdila k neúspechu všetky snahy na odtajnenie archívov štátnej bezpečnosti. Pozitívna zmena v tomto procese sa začala založením Komisie pre sprístupňovanie dokumentov a oznamovanie príslušnosti bulharských občanov k štátnej bezpečnosti a spravodajským službám Bulharskej národnej armády 5. apríla 2007.

Ďalší veľmi rozšírený mýtus živí presvedčenie, že štátna bezpečnosť bola ochrancom bulharskej národnej bezpečnosti. Ľudia, ktorí poznajú dokumenty štátnej bezpečnosti, ju definujú predovšetkým ako ochrancu bezpečnosti Komunistickej strany Bulharska.

Vylko Chervenkov, predseda vlády a vodca Komunistickej strany Bulharska, sa vo svojej reči v decembri 1951 prihovril vedúcim predstaviteľom tajných služieb týmito slovami: „*Vaším vodcom je ústredný výbor a politbyro. Vy ste orgánmi politbyra, našimi nástrojmi, našimi očami, ušami, pomôckami. Nemôžete zmyšľať ináč, ako zmyšľa politbyro, nemôžete konať ináč, ako politbyro rozkáže.*“

Štátna bezpečnosť dávala väčšiu prioritu získavaniu informácií o politickej opozícii, bulharských emigrantoch v zahraničí a cudzích štátnych príslušníkoch na bulharskom území. Na rozdiel od spravodajských služieb v demokratických krajinách, prioritou štátnej bezpečnosti z komunistickej éry bolo organizovať tzv. aktívne alebo akútne akcie, t. j. určité akcie zamerané na dosiahnutie špecifického cieľa, či už v rámci krajiny, alebo v zahraničí. Tieto akcie obsahovali opatrenia ako unášanie alebo eliminovanie oponentov režimu.

Berúc do úvahy veľký počet aktívnych operácií, štátna bezpečnosť sa dá len ťažko pokladať za informačnú službu. Je to skôr štruktúra vytvorená na to, aby chránila politickú legitimitu vládnuceho režimu. A práve pre historické zhodnotenie komunistického režimu v Bulharsku je analýza záznamov štátnej bezpečnosti nevyhnutná.

V momentoch krízy, keď sa politická legitimita stráca, dôležitosť štátnej bezpečnosti výrazne narastá. Prvý takýto moment nastáva v polovici 50. rokov, bezprostredne po Stalinovej smrti a po odhalení stalinského teroru. Druhý sa objavuje v druhej polovici 80. rokov po začatí perestrojky v Sovietskom zväze. Podstatná úloha štátnej bezpečnosti pri udržovaní stabilného a nedotknutého režimu z nej zasa robí organizáciu chrániacu status quo a potlačujúcu reformy.

Jedným zo spôsobov rozširovania mýtov o štátnej bezpečnosti vo verejnosti je vydávanie pamätí bývalých členov štátnej bezpečnosti. Prevažná väčšina memoárovej literatúry je pokusom o ospravedlnenie a zhovievavosť. Navyše, je pokusom o znemožnenie diskusie ohľadom komunistického represívneho aparátu.

Podľa tohto názoru, otvorenie archívov štátnej bezpečnosti ohrozí národnú bezpečnosť, vystaví do nebezpečenstva ľudí, ktorí ju udržiavali počas komunistického režimu: dôstojníkov, agentov a informátorov. Rozšírením tohto stanoviska je tvrdenie, že tajné služby sú základným

stavebným kameňom v štruktúrach štátu a počas obdobia studenej vojny dosiahli ešte väčšiu dôležitosť, keďže Bulharsko je pohraničnou krajinou.

Najplodnejšími autormi sú tí, ktorí sa usilujú vrhnúť svetlo na aktivity Šiestej správy – otvorenej politickej polície režimu, tiež známej ako správa pre „boj proti ideologickému odklonu“. Prehľad jej aktivít sa dá nájsť v knihe posledného šéfa správy pred pádom komunizmu, Antona Mousakovova,¹ a v knihe posledného šéfa Šiesteho oddelenia Dimitara Ivanova.²

Aj napriek niektorým rozdielom v interpretácii, najmä medzi bývalými dôstojníkmi šiesteho oddelenia, hlavným cieľom je poprieť osobnú zodpovednosť za zločiny systému.

Kritickej literatúry o štátnej bezpečnosti je pomerne obmedzené množstvo. Na veľký zármotok historikov treba poznamenať, že kritickí autori píšuci na túto tému sú väčšinou investigatívni novinári. Vynikajú mená ako Hristo Hristov, Tatyana Vaxbergová a niekoľko ďalších. Osobitnú hodnotu majú zbierky záznamov od V. Angelova. Dôležitým prídavkom k tomuto zoznamu, aj keď mimo prísne vzatej vedeckej literatúry o štátnej bezpečnosti, je autobiografická kniha od Veselina Braneva, vydaná v roku 2007, napísaná takmer úplne podľa spisu vytvoreného na autora, ktorý sa v priebehu rokov rozrástol o dokumenty z rôznych správ štátnej bezpečnosti. Kniha obsahuje veľký počet dokumentárnych záznamov o pracovnom postupe systému.³

Spomedzi historikov patria k pionierom vo výskume a publikovaní o štruktúre a aktivitách štátnej bezpečnosti Jordan Baev a Kostadin Grozev. V úvode k ich vydanej zbierke dokumentov o histórii komunistických špeciálnych služieb sumarizujú dostupné zdroje o histórii štátnej bezpečnosti.⁴ Publikované dokumenty z archívov Ministerstva vnútra však vzbudzujú dojem, že autori tohto projektu sa nezúčastnili na procese výberu, ktorý vykonalo samotné ministerstvo vnútra. Preto ich možno ťažko citovať ako súhrnný zdroj o histórii systému. V skutočnosti prvú publikáciu súhrnných kritických štúdií o histórii štátnej bezpečnosti vydal historik Momchil Metodiev.⁵

1 MOUSAKOV, A.: *Šieste*. Sofia 1991.

2 IVANOV, D.: *Šieste oddelenie*. Sofia 2004.

3 BRANEV, V.: *Sledovaný človek. Spomienky vyvolané dokumentmi*. Sofia 2007.

4 BAEV, J – GROZEV, K.: *Bulharské špeciálne služby v rokoch studenej vojny, výskumná skupina – Bulharsko*. Sofia 2005.

5 METODIEV, M.: *Aparát legitímnosti. Štátna bezpečnosť v stratégii moci Komunistickej strany Bulharska*. Sofia 2008; Tenže: *Medzi vierou a kompromisom: bulharská pravoslávna cirkev a komunistický štát*. Sofia 2010.

Absencia kritických štúdií je hlavným dôvodom, prečo sa Bulharsko málokedy spomína v zahraničnej literatúre o komunistických tajných službách. Vyššie spomenutý text od Jordana Baeva a Kostadina Grozeva, vydaný tiež v angličtine, pravdepodobne zostáva jediným skutočným výskumom. Ten istý materiál sa nachádza aj v prehľade špeciálnych služieb v komunistických krajinách, ktorý vydal Inštitút národnej pamäti v Poľsku.⁶ Carmen González-Enríquez sa v článku o dekomunizácii v strednej a východnej Európe, vydanom v zborníku o tranzícnom súd-nictve v krajinách budujúcich demokraciu, zaoberá niektorými údajmi o sfére a činnosti bulharskej štátnej bezpečnosti.⁷

Dokumenty štátnej bezpečnosti sú jedinečným historickým zdrojom, ktorý umožňuje nahliadnuť do utajenej histórie Bulharska pod vládou komunistickej strany alebo skôr do temnej stránky „diktatúry proletariátu“ v Bulharsku. Obsahujú informácie, ktoré vyvracajú všetky mýty o Štátnej bezpečnosti a jej dôstojníkoch, agentoch a informátoroch.

Summary

The topic of State Security and its legacy focuses in itself evaluation of the communist past and the manner in which the transition was carried out in Bulgaria. The latter has not ceased to engage public consciousness. Bulgarian society expects to find out more about the initiators of the transition, and the degree of independence regarding decisions of the Bulgarian political elite since the beginning of the transition process.

State Security documents are a unique historical source, providing insight on the secret history of Bulgaria under the rule of the Communist Party, or rather the dark side of the “dictatorship of the proletariat” in Bulgaria. They contain information which shatters all myths about State Security and its officers, agents, and informers.

6 BAEV, J. – GROZEV, K.: Bulharsko. In: PERSAK, K. – KAMINSKI, L. (eds.): *Príručka o komunistických tajných službách vo východnej a strednej Európe 1944 – 1989*. Varšava 2005.

7 GONZÁLES-ENRÍQUEZ, C.: De-communization and Political Justice in Central and Eastern Europe. In: BARAHONA DE BRITO, A. – GONZÁLES-ENRÍQUEZ, C. – AGUILAR, P. (eds.): *Transitional Justice in Democratizing Societies*. Oxford University Press 2001, s. 218 – 245.

Recomposing the Dinosaur

The origins and structure of the Romanian political police's archives

Constantin BUCHET

The creation of Securitate – the Romanian political police – in the year 1948 as a tool of repression of the communist regime has involved the emergence of surveillance documents to the entire social scale of Romanian society.

A first step in shaping this “network of terror” was represented by the activity of the intelligence agencies of the former “bourgeois” regime, such as the Special Intelligence Service (SSI) and the General Direction of Police “Siguranța” (in Romanian language). The main objective of this paper is to present a short history of the Romanian communist “political police” documents and to interpret their content.

In this documentary sphere were integrated the “problem files” connected to the historical “bourgeois” parties: the Peasant National Party, The National Liberal Party, The Social Democratic Party, and the “fascist question”, referring to “Mișcarea Legionară” (Legionnaire Movement), a right-wing organisation in Romania, similar to the Croat Ustasa or the Hungarian Cross Arrow and probably the Hlinka Guard in Slovakia.

The initial surveillance files of the Securitate were composed of the documents containing the repression process against the public personalities of the Interwar period, the Orthodox, Roman and Greek-Catholic clergy and former leaders of the police and intelligence apparatus. Romania's Communization process was accelerated by the emergence of the political police Securitate, inspired by the repressive Soviet model of

NKVD that structured the problem files “Collectivization of Agriculture” and “The National Anticommunist Resistance Movement” or “Churches and Cults”. Within these files, we find the repression against Romanian “*kulacs*” (chiaburi)¹ which were opposed to the Communist collectivization policy. For this reason, the communist political police built a special “net of collaborators” in the agrarian world² and in the villages which included the documentary surveillance system on table A with former representatives of the Legionnaire Movement and table B with former “bourgeois” politicians. The National Resistance Anticommunist Movement’s file was divided into surveillance and suppression of anti-Soviet groups composed of former military officers, students, peasants, workers and representatives of the traditional parties.

We must emphasize that the phenomenon of political police was reintroduced in the 1980s, even including surveillance of “the working class”, although Romania had no tradition of the Polish “Solidarność” protest (the Labour Movements in Romania were concentrated in the industrial region of Lupeni, Motru, Baia Borşa, Braşov towns).

The surveillance files were expanded in the years 1970s – 1980s to citizens suspected of being “agents of imperialist powers” and individuals suspected of relations with the KGB or the intelligence services of the Eastern European communist states.

The close political surveillance of Securitate was extended even to the inter-war Communist leaders³, as was the case of Gheorghe Cristescu, first general secretary of the Party. According to these repressive trends, the documentary surveillance maps were opened and former political prisoners who were “hostile manifestations” against “the regime of popular democracy”, a political and ideological objective spread to the 1980s. In the dialectics of documentary interpretation, the Romanian legal framework is based on individual responsibility⁴ and not the collective guilt connecting to simple association of an individual with the former Securitate. For a real and functioning civil society in Romania, it is necessary to know

1 “chiaburi” – peasants or “petit bourgeois” in Romanian agrarian society.

2 BUCHET, C.: *The Collectivization of Romanian agriculture and Securitate’s documents(1950 – 1952)*. In: *Arhivele Securităţii*, vol. 2, 2006, p. 206.

3 BUCHET, C.: *The Imprisoned Social Democracy: 1946 – 1969*, Bucharest 2006, p. 16; KRASNOSELSKI, V.: *The Left in Romania 1932 – 1948*, Aarhus 1991, p. 232.

4 *The European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files*, Chapter Romania, p. 57.

the Communist period, what was said on the “collective reflection over the past” in the East European historical experience.

The National Council for the Study of the Securitate Archives (further only CNSAS, an acronym in the Romanian Language) is an institution of the Romanian public administration, in order to provide files and documents drawn up on Romanian citizens of the former Securitate as political police. In February 2008, the Romanian Constitutional Court invoked the legal parallelism of the Council’s activities and jurisdiction of the courts in assessing problems of political police activities, considering the hearing by the College Council of the former officers and informers as a legal test. Unfortunately, the governmental Ordinance no. 24/2008 has excluded from being checked of officials of the communist apparatus with similar functions, members of the nomenclature that were involved in political police activities. This view was countered by the natural link between the communist party and Securitate, using mass terror as an instrument of Romani society-wide, because we cannot draw a dividing line between the totalitarian political factor, the party and for the structure of the repressive communist political police, the Securitate. In its action demonstrating such assertions, the Council has developed a scientific research on process resistance formations in the Carpathian Mountains and Dobrogea, destroying military and religious elites, and the study of everyday life during the Communist regime.

Ordinance no. 24/2008 introduced two cumulative conditions to determine the status of a political police informer: “*denouncing political activities against the Communist regime*” and “*human rights violations*”. Papers published by the Council tried to prove that the political police were abused by the communist regime in 1948 – 1989, the period between the establishment of Securitate and the Revolution of December 1989.

The new legal framework brought to the Council the need for submission to the court documents relating to officers and informers who carried out political police activities. In the new legal framework, the Council has followed the principle of informing the public and civil society on political police activities performed by Romanian officials in power, and for those publicly visible, such as presidents of associations of national interest: academics, judges, clergy; for this last category checks are made at the request of the Romanian officially recognized churches. Those conducted by the College Council, are based on the idea of individual culpability, not the stiff sentence of collective guilt, which would undermine human rights and freedoms under the terms of the rule of law.

In Romania there is not a lustration's law and the Council does not have an office for implementation of *vetting procedure*, the model advanced by the Polish Institute of National Remembrance. The CNSAS has verified *ex officio* or upon *request*, memberships of former Security or informers which belonged to the informative net of Communist political police. The presidential and parliamentary elections are automatic checks for other cases (the functions in public administration); checks are made on request.

The National Council for Studying Securitate Archives researches the documents which certified the political police's (Securitate) involvement in repressive acts against citizens during the period of the years 1948 – 1989.

While many analysts insist on researching more technical aspects of the Securitate archives, it should be remembered and emphasized that the system of repression was greater than the sum or "collection" of individual case the Securitate worked on.

Many circles of the former Securitate apparatus don't admitted to being a repressive institutional body of the communist regime and insist that it was a patriotic structure with the aim of defending the state's security in the face of domestic and foreign agents threatening Romania's independence and sovereignty.

Reading the Securitate's files we must recognize the Communist party as a criminal organisation including their members, together with the political police's officers ("the shield and sword of the Party"), who were involved in planning, organizing and guiding crimes against peace, war crimes (under the Soviet military yoke), crimes against humanity and crimes against property according to the norms of international law.

The Council may identify individual subjects of the crimes, define the concept of collaboration based on documentary materials, identify collaborative and repressive institutions and their managers. All these historical facts shall be evaluated by the National Council with a view towards genocide and crimes against humanity, because we must remember the "*wooden language*" of the Communist regime relating to the class of "ancien Regime" (Old Regime): "counterrevolutionaries", "bandits", "imperialist agents" and "enemy of the Soviet Union".

In the broad sphere of *social genocide*, we find in the structure of Securitate's files actions intended to physically exterminate all or part of the population belonging to an ethnic (the Saxon from Transylvania which were deported to Soviet Union), racial (the case of the Roma minority),

religions (small neo-protestant groups and in the 1950s years repression against the Muslim Tatars from Dobroudja), *social* (the expropriation of small farmers – Kulaks), or political group (the historical parties) by killing, torture and the intentional creation of unsustainable living conditions for the whole or part of such a group of persons.

An essential documentary body of the Council's archive is represented by the information surveillance files (*dosare de urmărire informativă*) which contains the nicknames of followed persons.

According to the Securitate archival guidelines, we find in its structure several type of documents about torture, forced labour in the detention camps ("*colonii de muncă*"), political, racial and ethnic persecution, deportation or forced relocation (the case of citizens from the Banat region who were relocated in Bărăgan), expulsion from the Romanian territory, including the regions of Bassarabia and Northern Bucovina.

Among the case files the National Council received from the Romanian Information Services (S.R.I.) were the files of the so-called "Bourgeois Political Parties" (on the traditional Liberal, Peasant and Social-Democrat Parties) "Anticommunist Resistance Movement" and "Cooperativization of agriculture", where the repressive actions in this approach are defined by unlawful incarceration, the forced collectivisation of farms and the nationalisation of property.

The question or case files (*dosare de problemă*) are another type of files of Securitate which included violations of human rights, civil freedom, and the religious freedom in the name of "proletarian revolution" and "revolutionary dictatorship of proletariat". The "social racism" of superiority of the proletariat was used to justify the crimes against humanity in the process of creating "a new man of the new society".

Legal/criminal investigation files (*dosarele penale/dosare de anchetă*) include information about the "popular justice" of the Communist regime engaged in gross violations of the existing laws and the universally recognised norms of international law. Anyone who did not support the totalitarian regime was accused as "a counter-revolutionary element" or "a people's enemy". Many persons were arrested without any charges and most often committed for trial by "popular court" which administered punishment at their own exclusive discretion rather than according to law.

The *operativ fonds* (*fondul operativ/informativ*) has consisted of the victims' surveillance procedure reflecting on reports, notes-reports, synthesis, photographs and results of technical monitoring.

Ideological coercion of nomenklatura and structural violence of Securitate should be seen as the main tools of the Communist regime which propagated seizure of power by force, and it was not merely a theoretical view (the case of workers uprising in Braşov – 1987, and the riot from Timişoara, a prelude to the bloody Romanian Revolution in 1989).

Relating to the historical experience of Romania, on 28th July 1940, the Soviet Union made Romania relinquish Bassarabia and Northern Bukovina, which were immediately occupied by the Red Army Troops.

During the Communist regime in the Soviet Moldova (former Bassarabia), nearly a million persons were subjected to repression, 90 000 persons were deported to Siberia and 200 000 people died from the intentionally caused famine in the period 1946 – 1947.⁵ According to the political phenomena of repression, about 3 000 000 persons were subjected to arbitrary persecution, defamation and humiliation and about 300 000 persons were forced to flee to the West.

Many historians consider that the collaboration concept should include the executive, officials and employees of the central and local authorities, but we could include in this category the workers, peasants, students or military officers.

The network collection (fond de reţea) consisted of personal files⁶ (dosare personale) of the Securitate's informers (informatorii Securităţii) and persons who refused to collaborate with the Communist political police.

The Securitate's framework-documents provided opened files for information network members ("agentura", from Soviet information's work) were the informers (informatori), residents (rezidenţi), supporting individuals (persoane de sprijin) and hosts of meeting place (gazdă – casă de întâlniri).

An informer's file⁷ (dosarul personal de reţea) contained the recruitment method, the basis of recruitment (voluntary collaboration, « patriotic duty », blackmail, financial payment – « recompensă »), the collaboration pledge (commitment, synthesis and reports in which the officer evaluated the "productivity" of the informer), and finally, the abandonment report with reasons for informer's deactivating.

5 The Communication of S. Kolesnik, prosecutor of the Moldavian SSR to N. G. Koval, Secretary of the Central Committee, dated 3rd September 1946. In: CAPLIN, V. C.: Statistics of Victims of stalinism. In: *Voprosy Istorii*, 1989, no. 4.

6 TRANCOTĂ, C.: *Istoria Securităţii regimului comunist din România (1948 – 1964)*, Bucharest 2003, pp. 125 – 140.

7 TĂNASE, S.: *Evidenţa reţelei informative a aparatului de Securitate*. In: *Sfera Politicii*, 1997, no. 52, p. 39.

Znovuzrodenie dinosaura

Počiatky a štruktúra archívov rumunskej politickej polície

Constantin BUCHET

Založenie Securitate – rumunskej politickej polície – v roku 1948 ako represívneho nástroja komunistického režimu prinieslo vznik dokumentácie o sledovaní ľudí naprieč celou rumunskou spoločnosťou.

Prvý krok vo vytváraní tejto „siete teroru“ predstavovala činnosť spravodajských agentúr bývalého „buržoázneho“ režimu, ako boli Špeciálna spravodajská služba a Generálne riaditeľstvo polície „Siguranța“ (v rumunčine). Hlavným cieľom tohto príspevku je prezentovať stručný prehľad dokumentov rumunskej komunistickej „politickej polície“ a interpretovať ich obsah.

Do tejto oblasti dokumentácie boli integrované „problematické zväzky“, ktoré sa týkali bývalých „buržoáznych“ strán: Roľníckej národnej strany, Národnej liberálnej strany, Sociálnodemokratickej strany a „fašistickej otázky“, čo sa týkalo „Mișcarea Legionară“ (Legionárskeho hnutia), pravicovej organizácie v Rumunsku, podobnej hnutiu Ustaša v Chorvátsku alebo maďarskej strane Šípové kríže, a asi aj Hlinkovej garde na Slovensku.

Prvé zväzky Securitate o sledovaní sa skladali z dokumentov, ktoré obsahovali represívne postupy voči verejným osobnostiam medzivojnového obdobia, pravoslávneho, rímskokatolíckemu a gréckokatolíckemu kleru a bývalým veliteľom polície a spravodajského aparátu. Postup komunizmu urýchlilo vytvorenie politickej polície Securitate inšpirovanej sovietskym represívnym modelom NKVD, ktorá sledovala problémové zväzky ako „Kolektivizácia poľnohospodárstva“ a „Národné protikomunistické odbojové hnutie“ alebo „Cirkvi a kulty“. V týchto zväzkoch nájdeme aj represie

voči rumunským „kulakom“ (chiaburi)¹, ktorí boli proti komunistickej politike kolektivizácie. Komunistická politická polícia preto vybuodovala osobitnú „sieť spolupracovníkov“ pre oblasť poľnohospodárstva² a dediny, ktorá obsahovala systém dokumentácie sledovania. V časti A to boli bývalí reprezentanti Legionárskeho hnutia a v časti B bývalí buržoázni politici. Zväzok Národného protikomunistického odbojového hnutia bol rozdelený na sledovanie a potláčanie protisovietskych skupín, ktoré sa skladali z bývalých vojenských dôstojníkov, študentov, roľníkov, robotníkov a predstaviteľov tradičných politických strán.

Musíme zdôrazniť, že fenomén politickej polície sa opätovne zaviedol v 80. rokoch minulého storočia, kedy sa dokonca začalo sledovanie „robotníckej triedy“, i keď Rumunsko nemalo tradíciu protestov ako v prípade poľského hnutia „Solidarita“ (Hnutia pracujúcich sa v Rumunsku sústreďovali v priemyselných oblastiach v mestách Lupeni, Motru, Baia Borşa, Braşov).

Zväzky o sledovaní sa v rokoch 1970 – 1980 rozšírili aj o občanov, ktorí boli podozriví, že ide o „agentov imperialistických mocností“ a o jednotlivcov, ktorých podozrievali zo vzťahov s KGB alebo spravodajskými službami komunistických štátov východnej Európy.

Securitate rozšírila podrobné politické sledovanie dokonca aj na medzivojnových komunistických vodcov,³ ako to bolo v prípade Gheorghe Cristescu, prvého generálneho tajomníka strany. Podľa týchto represívnych trendov sa otvorili sledovacie mapy a bývalí politickí väzni, ktorí „prejavovali nepriateľské postoje“ voči „ľudovodemokratickému režimu“ sa stali politickým a ideologickým cieľom až do 80. rokov. V dialektike dokumentačnej interpretácie je rumunský právny rámec založený na zodpovednosti jednotlivca⁴ a nie na kolektívnej vine, ktorá jednoduchou asociáciou spája jednotlivca s bývalou Securitate. Skutočná a fungujúca občianska spoločnosť v Rumunsku potrebuje poznať komunistické obdobie, čo sa povedalo o „kolektívnej reflexii minulosti“ v historickej skúsenosti východnej Európy.

1 „chiaburi“ – sedliaci alebo „petit bourgeois“ (maloburžoázia) v rumunskej agrárnej spoločnosti.

2 BUCHET, C.: *The Collectivization of Romanian agriculture and Securitate's documents(1950 – 1952)*. In: *Arhivele Securităţii*, roč. 2, 2006, s. 206.

3 BUCHET, C.: *The Emprisoned Social Democracy: 1946 – 1969*. Bukurešť 2006, s. 16; KRASNOSELSKI, V.: *The Left in Romania 1932 – 1948 [Lavica v Rumunsku 1932 – 1948]*, Aarhus 1991, s. 232.

4 *The European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files*, Chapter Romania, s. 57.

Národná rada pre štúdium archívov Securitate (ďalej iba CNSAS, rumunská skratka) je orgán rumunskej verejnej správy, ktorý poskytuje zväzky a dokumenty politickej polície Securitate o rumunských občanoch. Vo februári 2008 vyvolal Ústavný súd Rumunska právny paralelizmus vo veci činnosti CNSAS a jurisdikcie súdov pri posudzovaní otázky aktivít politickej polície, keď vypočúvanie bývalých dôstojníkov a informátorov zo strany CNSAS posúdil ako právnu skúšku. Nariadenie vlády č. 24/2008 žiaľ vylúčilo úradníkov komunistického aparátu s podobnými funkciami, členov nomenklatúry, ktorí boli zapojení do činnosti politickej polície z okruhu overovaných osôb. Tento názor bol v rozpore s prirodzeným prepojením medzi komunistickou stranou a Securitate, ktoré používali teror ako nástroj v celej rumunskej spoločnosti, pretože nemožno urobiť deliacu čiaru medzi totalitným politickým faktorom – stranou a štruktúrou represívnej komunistickej politickej polície – Securitate. CNSAS dokazujúc takéto tvrdenia svojou činnosťou uskutočnila výskum odbojových formácií v Karpatoch a regióne Dobrogea, zničenia vojenskej a náboženskej elity, a výskum každodenného života v komunistickom režime.

Nariadenie č. 24/2008 zaviedlo dve kumulatívne podmienky pre určenie statusu informátora politickej polície: „*odczudzowanie politycznych aktywności namierzonych przeciwko komunistycznemu reżimowi*“ a „*poruszanie ludzkich praw*“. Štúdie, ktoré CNSAS publikovala, sa pokúšali dokázať, že politickú políciu komunistický režim zneužíval v období rokov 1948 – 1989, teda v období medzi založením Securitate a revolúciou v decembri 1989.

Nový právny rámec priniesol pre CNSAS potrebu predložiť súdu dokumenty týkajúce sa dôstojníkov a informátorov, ktorí boli v politickej polícii činní. V súlade s novým právnym rámcom CNSAS sledovala princíp informovať verejnosť a občiansku spoločnosť o policajných aktivitách, ktoré vykonávali predstavitelia rumunského štátu, teda osoby, ktoré boli viditeľné na verejnosti, ako boli predsedovia združení národného záujmu, akademici, sudcovia, kňazi; na požiadanie oficiálne uznaných cirkví v Rumunsku sa vykonávajú kontroly poslednej uvedenej skupiny, t.j. kňazov. Tie, ktoré vykonáva CNSAS, vychádzajú z názoru o trestnej zodpovednosti jednotlivca, nie o tvrdom odsudzovaní kolektívnej viny, čo by podľa pravidiel právneho štátu podkopávalo ľudské práva a slobody.

V Rumunsku nemáme lustračný zákon a CNSAS nemá právomoc implementovať *proces previerok*, model, podľa ktorého postupuje poľský Ústav národnej pamäti. CNSAS verifikovala *ex officio* alebo *na požiadanie* členstvo bývalej Bezpečnosti alebo informátorov, ktorí patrili do informačnej siete komunistickej politickej polície. Prezidentské a parlamentné

voľby sú automatickou kontrolou pre iné prípady (funkcie vo verejnej správe); kontroly sa vykonávajú na požiadanie.

CNSAS skúma dokumenty, ktoré potvrdili účasť politickej polície (Securitate) v represívnych činoch voči občanom v období rokov 1948 – 1989.

Kým mnohí analytici trvajú na tom, aby sa skúmalo viac technických aspektov archívov Securitate, mali by sme pripomínať a zdôrazňovať, že represívny systém bol niečím viac ako iba „súhrnom“ jednotlivých prípadov, na ktorých Securitate pracovala.

Mnohé kruhy aparátu bývalej Securitate nepriznávajú, že boli represívnym inštitucionálnym orgánom komunistického režimu, a trvajú na tom, že išlo o vlasteneckú štruktúru s cieľom chrániť bezpečnosť štátu voči domácim a zahraničným agentom, ktorí ohrozovali nezávislosť a zvrchovanosť Rumunska.

Čítajúc zväzky Securitate musíme komunistickú stranu uznať za zločineckú organizáciu, vrátane jej členov, spolu s dôstojníkmi politickej polície („štítom a mečom Strany“), ktorí sa podieľali na plánovaní, organizovaní a realizácii zločinov voči mieru, vojnových zločinov (na základe spojenectva so sovietskou armádou), zločinov proti ľudskosti a zločinov na majetku, takto ich definujú normy medzinárodného práva.

CNSAS môže na základe dokumentačného materiálu určiť individuálne subjekty zločinu, definovať pojem spolupráce, určiť spolupracujúce a represívne inštitúcie a ich vedúcich. Všetky tieto historické fakty CNSAS vyhodnotí z hľadiska genocídy a zločinov proti ľudskosti, pretože si musíme pamätať ten „*skostnatý jazyk*“ komunistického režimu týkajúci sa triedy „starého režimu“: „kontrarevolucionári“, „banditi“, „imperialistickí agenti“ a „nepriatelia Sovietskeho zväzu“.

V širokom zábere *spoločenskej genocídy* nachádzame v štruktúre zväzkov Securitate akcie, ktorých cieľom bola fyzická likvidácia celej alebo časti populácie, ktorá patrila k etnickej skupine (Sasi z Transylvánie, ktorých deportovali do Sovietskeho zväzu), rasovej skupine (prípád rómskej menšiny), náboženskej skupine (malé novoprotestantské skupiny a v 50. rokoch represia voči moslimským Tatárom z oblasti Dobroudja), sociálnej skupine (vyvlastnenie malých farmárov – kulakov) alebo politickej skupine (historické politické strany) zavraždením, mučením alebo zámerným vytvorením neudržateľných životných podmienok pre celú skupinu alebo pre časť takejto skupiny osôb.

Podstatnú časť dokumentácie archívu Rady tvoria informačné zväzky o sledovaní (dosare de urmărire informativă), ktoré obsahujú krycie mená sledovaných osôb.

Podľa archívnych príručiek Securitate nachádzame niekoľko druhov dokumentov o mučení, nútených prácach v nápravných pracovných táboroch („*colonii de muncă*“), politickom, rasovom a etnickom prenasledovaní, deportáciách alebo nútenom presídľovaní (prípád občanov z regiónu Banat, ktorých presídlili do oblasti Bărăgan), vyhostení z územia Rumunska, vrátane regiónov Besarábie a severnej Bukoviny.

Medzi zväzkami, ktoré CNSAS získala od Rumunskej informačnej služby (S.R.I.), boli aj zväzky o „buržoázných politických stranách“ (teda o historickej Liberálnej, Roľníckej a Sociálnodemokratickej strane), o „antikomunistickom odbojovom hnutí“ a „združstevňovaní poľnohospodárstva“, kde sa represívne akcie definujú nezákonným väznením, nútenou kolektivizáciou statkov a gazdovstiev a zoštátnením majetku.

Sporné alebo problémové zväzky (dosare de problemă) sú ďalším druhom zväzkov Securitate, ktoré obsahujú porušovanie ľudských práv, občianskych slobôd a náboženskej slobody v mene „revolúcie proletariátu“ a „revolučnej diktatúry proletariátu“. „Sociálny rasizmus“ nadradenosti proletariátu sa používal na ospravedlnenie zločinov proti ľudskosti v procese vzniku „nového človeka novej spoločnosti“.

Súdne vyšetrovacie zväzky (dosarele penale/dosare de anchetă) obsahujú informácie o „ľudovej spravodlivosti“ komunistického režimu, kedy prichádzalo k hrubému porušovaniu jestvujúcich zákonov a všeobecne uznávaných noriem medzinárodného práva. Každý, kto nepodporoval totalitný režim, bol obvinený ako „kontrarevolučný element“ alebo „nepriateľ ľudu“. Mnoho ľudí uväznili bez toho, aby ich obvinili, a väčšinou ich postavili pred „ľudový súd“, ktorý nariadil trest len podľa svojho vlastného uváženia, a nie podľa zákona.

Operatívne fondy (fondul operativ/informativ) obsahovali postup sledovania obetí vo forme správ, poznámok, súhrnných správ, fotografií a výsledkov technického monitorovania.

Ideologický nátlak nomenklatúry a štrukturálne násilie Securitate by sa mali považovať za hlavné nástroje komunistického režimu, ktorý propagoval uchopenie moci silou, a nešlo iba o teoretické názory (prípád robotníkov pri vzbure v Brašove v roku 1987 a nepokoje v Temešvári, ktoré boli predohrou krvavej rumunskej revolúcie v roku 1989).

Pripomeňme historickú skúsenosť Rumunska, keď 28. júla 1940 Sovietsky zväz prinútil Rumunsko, aby sa zrieklo Besarábie a severnej Bukoviny, území, ktoré okamžite okupovali jednotky Červenej armády.

Počas vlády komunistického režimu v sovietskom Moldavsku (bývalej Besarábii) bolo takmer jeden milión ľudí vystavených represiiám, 90 tisíc osôb deportovali na Sibír a 200 tisíc osôb zahynulo v dôsledku úmyselného hladomoru v rokoch 1946 – 1947.⁵ Na základe politického fenoménu represie boli asi 3 milióny osôb vystavených svojvoľnému prenasledovaniu, hanobeniu a ponižovaniu, a asi 300 tisíc osôb bolo prinútených utiecť na Západ.

Mnohí historici sa domnievajú, že pojem spolupráce by mal zahrňovať exekutívu, dôstojníkov a zamestnancov ústredných a miestnych orgánov, ale do tejto kategórie by sme mohli zaradiť aj robotníkov, roľníkov, študentov alebo vojenských dôstojníkov.

Fond o sieti (fond de rețea) sa skladal z osobných zväzkov⁶ (dosare personale) informátorov Securitate (informatorii Securității) a osôb, ktoré odmietli s komunistickou politickou políciou spolupracovať.

Rámcové dokumenty Securitate poskytovali otvorené zväzky o členoch informačnej siete („agentúry“, zo sovietskej informačnej práce), ktorých tvorili informátori (informatori), rezidenti (rezidenți), nápomocné osoby (persoane de sprijin) a hostitelia na miestach určených na stretnutia (gazdă – casă de întâlniri).

Zväzok informátora⁷ (dosarul personal de rețea) obsahoval, akou metódou bol informátor získaný k spolupráci, na akom základe bol získaný (dobrovoľná spolupráca, „vlastenecká povinnosť“, vydieranie, finančná odmena – „recompensă“), záruka spolupráce (syntéza a správy, kde dôstojník vyhodnocoval „produktivitu“ informátora) a napokon správa o zrušení spolupráce s uvedením dôvodov pre deaktiváciu informátora.

5 Korešpodencia S. Kolesnika, prokurátora Moldavskej sovietskej socialistickej republiky s N.G. Kovalom, tajomníkom Ústredného výboru zo dňa 3. septembra 1946. In: CAPLIN, V. C.: Štatistiky o obetiach stalinizmu. In: *Voprosy Istorii*, 1989, č. 4.

6 TRANCOTĂ, C.: *Istoria Securității regimului comunist din România (1948 – 1964)*, Bucharest 2003, s. 125 – 140.

7 TĂNASE, S.: *Evidența rețelei informative a aparatului de Securitate*. In: *Sfera Politicii*, 1997, č. 52, s. 39.

Summary

The Romanian Communist political police documents show us the phenomenon of repression exercised by totalitarian Communist regime defined period of time setting up the Securitate's structures and the Romanian Revolution of December 1989.

Under sign of tough repression, the political police was restored in the 80's, remembering the idea of "class struggle" in the 1950s, although Ceaușescu regime said that Romania does not have political prisoners.

To restore the historical truth and respecting the rights and civil liberties, the Council assured citizens the right to access their own files and disclosure the Communist political police, an important social fact in building the rule of law in Romania.

The scholarly examination of the communist topic was supported by the establishment of the National Council for the Studying of Securitate Archives, in 2000.

Spisy bývalej ŠtB

Ján ČARNOGURSKÝ

Pád komunistického režimu v bývalom Československu sa uskutočnil mäkko, takmer hravo a – priznajme si – predovšetkým pod vplyvom medzinárodnej situácie. V okolitých krajinách komunizmus buď už padol (Poľsko), alebo podstúpil zásadné zmeny na ceste k svojmu definitívnemu pádu. 17. novembra 1989 sa iba v Československu ešte udržiaval pôvodný dogmatický komunizmus. Bol však už úplne vyprázdnený, neschopný odolávať vlastnými silami medzinárodným vplyvom a samozrejme aj domácemu odporu. O slabosti komunizmu v Československu v novembri 1989 svedčí paradoxná skutočnosť, že záverečné hnutie k jeho pádu vyvolala nepravdivá správa o zastrelení študenta počas pražskej demonštrácie 17. novembra 1989. Postupné odhaľovanie zákulisia komunistického režimu viedlo najskôr k informáciám o existencii množstva tajných spolupracovníkov komunistickej Štátnej bezpečnosti (ďalej iba ŠtB) a postupne aj k odhaľovaniu jej spisov. Bol to proces, ktorý prebehol v rozličnej podobe vo všetkých stredoeurópskych komunistických krajinách.

Vyvrcholením tohto procesu na Slovensku bolo prijatie zákona č. 553/2002 Z. z. o pamäti národa. Zákon uložil Ústavu pamäti národa (ďalej iba ÚPN) zverejniť na internete zoznamy tajných spolupracovníkov, kádrových príslušníkov ŠtB, ako aj prenasledovaných osôb. Zverejňovanie sa začalo na jeseň 2004 a vyvolalo v spoločnosti veľkú pozornosť, zintenzívnilo debatu o minulom režime, ako aj o spolupracovníkoch bývalej ŠtB a v tomto zmysle bolo pripomenutím si minulosti, čo samo osebe je pozitívne. Žiaľ, negatívnou stránkou zverejňovania zoznamov spolupracovníkov bývalej ŠtB a sprístupnenia ich spisov bola absolutizácia zoznamov aj spisov vypracovaných bývalou ŠtB. Absolutizácia sa uskutočňovala najmä

v novinových rozhovoroch, ktoré sprevádzali zverejnenie dokumentov bývalej ŠtB. Prezentovali v nich dokumentáciu bývalej ŠtB o jednotlivých spolupracovníkoch ako nadmieru spoľahlivú. Napr. v denníku SME zo dňa 22. decembra 2004 citovali výrok vtedajšieho predsedu správnej rady ÚPN Jána Langoša: „*SIS vraj súdy prehrala preto, lebo sa nepodarilo dokázať, že osoby spolupracovali aktívne, a v jednom alebo dvoch prípadoch sa im podarilo preukázať, že podpisy boli sfalšované [...]*“

Predseda správnej rady ÚPN Ján Langoš to v relácii *Téma dňa* televízie TA3 vylúčil. „*Dôstojníci ŠtB používali veľké privilégia, mali v rukách obrovskú moc nad civilným obyvateľstvom. Komunistickí funkcionári nedovolili zneužitie funkcií, lebo to bol ich mocenský nástroj. Ak by dôstojníci ŠtB robili takéto podvody, podstupujú obrovské riziko nielen straty zamestnania, existencie, ale aj straty života.*“

Podľa Langoša je pochopiteľné, že ľudia, ktorí spolupracovali s komunistickou tajnou políciou, sa k tomu neradi priznávajú. „*Tak ako sa neradi priznávali Nemci, ktorí boli v orgánoch nacistickej ríše.*“ Útoky na dôveryhodnosť zoznamov podľa neho pôsobia veľmi pochybne.

Rozhovorov s členmi vtedajšieho vedenia ÚPN uverejnili vtedajšie médiá v podobnom duchu viacero. Predstavitelia ÚPN sa v nich vyjadrovali v takom zmysle, že bývalá ŠtB si dôkladne preverila každého kandidáta na postavenie tajného spolupracovníka, takže bolo vylúčené, aby bol zaregistrovaný ako tajný spolupracovník bývalej ŠtB človek, ktorý nesúhlasil s poskytovaním informácií. Navyše bývalá ŠtB mala mať vypracovaný vnútorný kontrolný systém, ktorý by takýmto prípadným pokusom zo strany príslušníkov ŠtB dôkladne čelil. Bývalých príslušníkov ŠtB mali postihnúť prísne disciplinárne tresty, ak by sa neoprávnené zaregistrovanie osoby ako tajného spolupracovníka odhalilo.

Ale skutočnosť bola taká, že značné množstvo osôb bývalá ŠtB zaregistrovala ako svojich tajných spolupracovníkov bez toho, aby tieto osoby s tým súhlasili, alebo dokonca o tom vôbec vedeli. K takýmto registráciám tajných spolupracovníkov viedol práve vnútorný systém bývalej ŠtB, ktorá plánovala získanie určitého počtu tajných spolupracovníkov na jednotlivé útvary v priebehu každého roka. Odhaľuje to samotná publikácia ÚPN 1988 – *rok pred zmenou*.¹ Vnútorne materiály bývalej ŠtB, ktoré sa v publikácii uverejňujú, obsahujú aj rozpis tajných spolupracovníkov a počty, ktoré majú jednotlivé útvary ŠtB získať v priebehu nasledujúceho

1 BALUN, P. (ed.): 1988. *Rok pred zmenou. Zborník a dokumenty*. Bratislava 2009, 364 s.

roka. Určenie počtov tajných spolupracovníkov pre jednotlivé útvary znamenalo, že celkové počty boli rozpísané na jednotlivých kádrových pracovníkov a plnenie úlohy, čiže získavanie tajných spolupracovníkov, sa samozrejme kontrolovalo. Napríklad na s. 143 uvedenej publikácie je rozpis počtu tajných spolupracovníkov, ktoré mal v priebehu roku 1983 získať II. odbor (boj proti vnútornému nepriateľovi). Spolu to bolo 21 tajných spolupracovníkov. Tento počet bol rozpísaný na jednotlivé oddelenia.

Smernice pre prácu s kontrarozviedkou vydané rozkazom federálneho ministra vnútra č. 8/1972 z 10. februára 1972 síce v článku 59 ukladali, aby budúcich tajných spolupracovníkov (agentov) získavali na základe podpisu písomného súhlasu so spoluprácou, ale rovnaký článok smerníc umožňoval pominúť písomný súhlas, ak by podpis písomného záväzku mohol ohroziť dobrý vzťah kandidáta s kontrarozviedkou. V takom prípade postačí kandidátov ústny súhlas. V januári 1978 bol rozkaz zmenený rozkazom ministra vnútra Československej socialistickej republiky č. 3/1978 *Smernice pre prácu so spolupracovníkmi kontrarozviedky*. Ustanovenia o získaní tajného spolupracovníka sa obsahovo nezmenili. Riadiaci dôstojníci ŠtB túto možnosť smerníc využívali, a keď zaostávali za získaním predpísaného počtu tajných spolupracovníkov, zaregistrovali ako tajného spolupracovníka aj osobu, ktorá o tom vôbec netušila. Ako správy od takéhoto tajného spolupracovníka vykazovali buď celkom nevinné informácie, ktoré od takejto osoby získali pri stretnutiach, alebo správy, ktoré získali napr. odpočúvaním a potrebovali ich vložiť niekomu do úst. Dost' často zaregistrovali ako tajných spolupracovníkov kňazov, ktorých navštevovali najskôr v sprievode okresného cirkevného tajomníka, neskôr aj sami. Kňaz ich nemohol dost' dobre vyhodiť z fary, keď prišli k nemu na návštevu, a obsah vcelku nevinného rozhovoru potom príslušník ŠtB vykázal ako informáciu od tajného spolupracovníka – kňaza.

Vo svojej právnej praxi mám prípady, keď sa v spise osoby vykazanej ako agent ŠtB nachádza aj písomný záväzok ku spolupráci, avšak napísaný a najmä podpísaný cudzou osobou. Falšovanie podpisu je niekedy zjavné a v niektorých prípadoch k takému záveru prišiel súdny znalec z odboru písomoznalectva. Po zverejnení prvých krajských zoznamov spolupracovníkov bývalej ŠtB sa na mňa obrátili osoby, ktoré boli v zoznamoch vykázané ako agenti alebo držiteľia konšpiračného bytu, ale takej spolupráce si vôbec neboli vedomí. Zverejnenie zoznamov spolupracovníkov bývalej ŠtB spolu s mediálnymi vyjadreniami predstaviteľov ÚPN – treba konštatovať, že predovšetkým nebohého Jána Langoša – vytváralo v spoločnosti dojem, že každý, kto je v zoznamoch uverejnených na internete

uvedený ako agent, naozaj agentom bol. U takýchto osôb to viedlo ku spoločenskej degradácii, ktorá v niektorých prípadoch mohla postihnúť dokonca aj rodinných príslušníkov. Prichádzali za mnou ľudia, ktorí sa cítili ukrivdení takýmto zverejnením a zaradením svojho mena medzi tajných spolupracovníkov ŠtB. Považoval som za spoločensky dôležité, aby takíto ľudia mali prístup k právnej pomoci a mohli sa kvalifikovane brániť proti nepravdivému osočeniu. Bral som preto na zastupovanie pred súdom prípady ľudí, ktorí nepodpísali písomný záväzok k spolupráci s bývalou Štátnou bezpečnosťou, alebo prinajmenšom tvrdili, že takýto záväzok nepodpísali.

Začal som podávať žaloby pôvodne proti ÚPN aj Ministerstvu vnútra o určenie, že žalobca bol neoprávnene zaregistrovaný ako spolupracovník bývalej ŠtB, a uloženie povinnosti ÚPN, aby výrok rozsudku zverejnil na svojej internetovej stránke. ÚPN sa až doteraz bráni najmä tvrdením, že nie je tzv. pasívne legitimovaný, že iba plní povinnosť uloženú mu zákonom, aby zverejnil zoznamy spolupracovníkov bývalej ŠtB bez práva do nich zasiahnuť. ÚPN podľa § 36 ods. 3 zákona taktiež nezodpovedá za pravdivosť a vierohodnosť zverejnených materiálov. Existuje však rozhodnutie Najvyššieho súdu č. R 38/96, podľa ktorého samotné neoprávnené zverejnenie osoby ako spolupracovníka bývalej ŠtB predstavuje zásah do ochrany osobnosti takej osoby a za zásah zodpovedá inštitúcia, ktorá zoznamy spravuje, čiže na Slovensku ÚPN. Obranu, že ÚPN si plní iba zákonnú povinnosť, a preto ho nemožno žalovať ani v prípade neoprávneného zaradenia osoby medzi spolupracovníkov ŠtB, sudy ani v jednom prípade neuznali. Koniec koncov viaceré úspešné rozsudky žalobcov proti ÚPN už zverejnené na internetovej stránke ÚPN svedčia o tom, že túto obranu sudy neuznali.

V konaní č. 45C 81/05 Okresného súdu Bratislava II vypovedal svedok J. O., náčelník oddelenia ŠtB v Bratislave v 70. a 80. rokoch. Svedok vypovedal: „*Stávalo sa, že sa zväzky vytvárali v podstate „umelo“, mnohokrát sa klamalo. Falšovali sa i podpisy a to len z toho dôvodu, aby pracovníci vykazovali taký počet a stav tajných spolupracovníkov, ako to prikazoval plán. [...] Správy sa často prifarbovali. Ja som síce správu o verbovke podpísal, avšak nikdy som si týchto ľudí neoveroval. [...] Mali sme stanovený určitý počet agentov, ktorý sa mal splniť. Tento počet bol stanovený buď na mesiac, na štvrtrok, alebo na polrok. Každý odbor mal oddelenia [...] a za polroka malo naše oddelenie naverbovať napr. 20 – 30 nových agentov. Ak sa preto operatívny pracovník príslušného oddelenia „chcel zachrániť“, jednoducho sfaľšoval všetky doklady. V prípadoch, kedy stanovené počty naverbovaných*

agentov neboli dodržané, príslušný operatívny pracovník bol postihnutý tak, že nedostal napr. odmenu alebo nebol povýšený.“²

V uvedenom konaní sa vyskytla aj iná okolnosť potvrdzujúca účelovosť vedenia spisu o tajnom spolupracovníkovi. Žalobca v uvedenom konaní, ktorého v 70. rokoch ako novinára zaviedli ako agenta ŠtB bez toho, aby o tom vedel, po niekoľkých rokoch potrebovali vyvieť z evidencie, resp. uložiť do archívu, pretože v skutočnosti žiadne informácie neposkytoval. Operatívny pracovník uviedol do tajného spisu o spolupracovníkovi, že ochorel na tuberkulózu, odišiel na liečenie do Vysokých Tatier, a preto dlhší čas bude nepoužiteľný. To bol dôvod uloženia spisu do archívu. V súdnom konaní žalobca teraz preukázal lekárske svedectvo, že nikdy nebol chorý na tuberkulózu. Ak by bol chorý, táto skutočnosť by bola lekársky zistiteľná ešte aj v súčasnosti.

V inom konaní spisovej značky 50C/282/2005 taktiež Okresného súdu Bratislava II v spise žalobcu bol založený písomný záväzok k spolupráci, o ktorom však žalobca tvrdil, že ho nenapísal on, a taktiež tvrdil, že podpis nie je jeho. Súdny znalec z odboru písomoznalctva potvrdil, že podpis na záväzku k spolupráci je falšovaný.

Úspešné súdne spory proti ÚPN o neoprávnenosť evidencie jednotlivých občanov ako spolupracovníkov bývalej ŠtB postavili materiály ŠtB do reálnejšieho svetla. Na jednej strane sú zverejnené, spoločnosť vie, akým spôsobom pracoval komunistický režim, aby sa udržal pri moci, na druhej strane je preukázané, že nemusia byť absolútne pravdivé a spoločnosť si môže voči nim zachovať primeraný stupeň skepsy. Štátna bezpečnosť preto nemôže pracovať dokonca aj v súčasnosti tak, že nepravdivo označí občanov za svojich agentov a takým spôsobom ich uvrhne do spoločenskej degradácie. Ak sa na začiatku zverejňovania materiálov bývalej ŠtB dostal ÚPN nevdojak do postavenia akéhosi vrchného kádrovníka spoločnosti, toto postavenie bolo aj v dôsledku súdnych sporov nabúrané a spoločnosť môže vnímať zverejnené materiály ŠtB bližšie k ich skutočnej realite. Napĺňanie zmyslu zákona o pamäti národa sa tak prehýbilo.

Summary

The given study calls attention to the lawsuits in Slovakia filed due to the fact that the list of the former State Security (ŠtB) collaborators was made public. The author claims that disclosing the registration protocols

2 Citácia podľa súdnej zápisnice.

with the names of ŠtB secret collaborators violated the rights of some citizens. He took part as a plaintiff in several of these lawsuits and using examples of judicial decisions he shows that the courts impeached the records given in ŠtB documents. The study deals also with information interpretation on secret collaborators, as well as with the consequences of the disclosures.

Otázky agendy ŠtB z pohľadu zákonov. Pohľad Ústavu pamäti národa

Michal HORELIČAN

Ústav pamäti národa (ďalej iba ÚPN) vznikol na základe zákona číslo 553/2002 Z. z. o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu 1939 – 1989 a o založení Ústavu pamäti národa a o doplnení niektorých zákonov (zákon o pamäti národa) ako samostatná právnická osoba. Medzi jeho úlohy patrí okrem iného sprístupňovať prenasledovaným osobám dokumenty o ich prenasledovaní a zverejňovať údaje o vykonávateľoch tohto prenasledovania a ich činnosti. Na základe § 19 odseku 1 tohto zákona ÚPN zverejnil registračné protokoly agentúrnych a operatívnych zväzkov Štátnej bezpečnosti (ďalej iba ŠtB).

Predovšetkým v súvislosti so zverejnením registračných protokolov čelil ÚPN od svojho vzniku približne 40 súdnym sporom, týkajúcim sa neoprávnenej evidencie žalobcov v zväzkoch ŠtB. Spočiatku väčšina prvostupňových súdov žaloby zamietala z dôvodu nedostatku pasívnej vecnej legitímácie ÚPN ako žalovaného, pričom nepreskúmavali ani skutkový stav. Krajské sudy ako sudy odvolacie väčšinu týchto rozhodnutí zrušili a nariadili súdom prvého stupňa, aby vo veci pokračovali s ÚPN ako žalovaným a vykonali vo veci dokazovanie. Doposiaľ bolo právoplatne skončených asi 20 sporov, približne polovica z týchto žalôb bola zamietnutá ako nedôvodná. Na porovnanie uvádzame, že v registračných protokoloch agentúrnych a operatívnych zväzkov ŠtB týkajúcich sa územia Slovenskej republiky, ktoré má ÚPN k dispozícii, je v kategóriách agent, informátor, rezident a tajný spolupracovník vedených spolu približne 24 000 záznamov.

Ústav sa v takýchto konaniach bráni najmä nasledovnou argumentáciou. Posúdenie pasívnej vecnej legitímácie ústavu: vecná legitímácia je stav vyplývajúci z hmotného práva; vecne legitímovaný je ten, kto podľa hmotného práva je skutočne nositeľom tvrdeného subjektívneho práva či tvrdenej subjektívnej povinnosti.¹

ŠtB bola podľa § 9 ods. 1 zákona č. 40/1974 Zb. o Zbore národnej bezpečnosti zložkou Zboru národnej bezpečnosti. Podľa § 18 ods. 3 zákona č. 133/1970 Zb. o pôsobnosti federálnych ministerstiev riadilo Štátnu bezpečnosť Federálne ministerstvo vnútra.

Žalobcovia boli ako spolupracovníci zaevidovaní podľa príslušných smerníc, v prípade väčšiny žalôb išlo o *Smernicu pre evidenciu, štatistiku a administratívu pri kontrarozviednej činnosti A-oper-II-1²* a *Smernicu pre prácu so spolupracovníkmi kontrarozviedky A-oper-I-3*.³ K evidovaniu žalobcov v materiáloch ŠtB došlo teda zo strany bývalých federálnych štátnych orgánov. Podľa ústavného zákona č. 542/1992 Zb. dňom 1. januára 1993 zanikla Česká a Slovenská Federatívna Republika (ďalej iba ČSFR) a jej nástupníckymi štátmi sa stali Slovenská republika (ďalej iba SR) a Česká republika. Týmto dňom zanikli aj štátne orgány ČSFR, jej ozbrojené a bezpečnostné zložky, rozpočtové a príspevkové organizácie napojené na štátny rozpočet a štátne organizácie v pôsobnosti ČSFR zriadené zákonom. Pôsobnosť ČSFR, ktorá jej bola zákonom zverená, prešla na nástupnícke štáty a tým prešla na Slovenskú republiku aj zodpovednosť za neoprávnené zásahy federálnych orgánov a zložiek, ktoré k 1. januáru 1993 zanikli.

Tým je daná pasívna vecná legitímácia Slovenskej republiky. Bolo vecou nástupníckych štátov, a teda aj Slovenskej republiky, či a ako bude legislatívne riešiť právne nástupníctvo jednotlivých federálnych inštitúcií. Právne nástupníctvo federálnych orgánov, ktoré boli zodpovedné za neoprávnený zásah spôsobený bývalou ŠtB, v Slovenskej republike vyriešené nebolo.

Ústav ale nie je právnym nástupcom ŠtB a nezodpovedá za správnosť alebo nesprávnosť, resp. oprávnenosť alebo neoprávnenosť evidencií vedených ŠtB. Podľa § 79 ods. 1 zákona č. 99/1963 Zb. občianskeho súdneho poriadku „*ak je účastníkom štát, návrh musí obsahovať označenie štátu a označenie príslušného štátneho orgánu, ktorý bude za štát konať*“. Niektorí žalobcovia žalovali Slovenskú republiku, pričom za príslušný štátny orgán označili ÚPN. Ústav však nie je štátny orgán, ale verejnoprávna ustanovizeň.

1 WINTEROVÁ, A. a kol.: *Civilní právo procesní*. Praha 1999, s. 151.

2 Rozkaz ministra vnútra Československej socialistickej republiky číslo 4, ročník 1978.

3 Rozkaz ministra vnútra Československej socialistickej republiky číslo 3, ročník 1978.

V otázkach evidencie v materiáloch ŠtB nerozhoduje o právach, povinnostiach alebo právom chránených záujmoch fyzických alebo právnických osôb. Z tohto dôvodu považujeme za nepoužiteľný aj judikát Najvyššieho súdu Slovenskej republiky R38/1996, ktorý sa týkal konania, v ktorom vystupovala Slovenská informačná služba (ďalej iba SIS). SIS je štátnym orgánom,⁴ a teda môže konať za štát.

Za pasívne vecne legitimovaných možno považovať buď Slovenskú republiku, za ktorú koná konkrétny štátny orgán (domnievame sa, že ak takýto orgán nie je v právnych predpisoch Slovenskej republiky určený, mala by konať vláda Slovenskej republiky ako vrcholný orgán výkonnej moci podľa článku 108 Ústavy Slovenskej republiky, resp. Úrad vlády Slovenskej republiky, ktorý podľa § 1b zákona č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy plní úlohy spojené s odborným, organizačným a technickým zabezpečovaním činnosti vlády), alebo, ak došlo k evidovaniu žalobcu v rozpore s vtedy platnými predpismi, konkrétneho príslušníka Štátnej bezpečnosti.

Druhým zásadným argumentom je otázka, či zverejnenie pravdivých údajov na základe zákona je zásahom do práva na ochranu osobnosti. Ústav zverejnil na svojej internetovej stránke elektronickú kópiu registračného protokolu, ktorý obsahuje mená žalobcov, a zároveň zverejnil aj prepis tohto registračného protokolu. Ústav tak urobil na základe § 19 ods. 1 zákona č. 553/2002 Z. z., teda postupoval na základe zákona a plnil svoju zákonnú povinnosť. Treba tiež dodať, že samotný registračný protokol je archívnym dokumentom a v zmysle zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach doň nie je možné zasahovať alebo v ňom vykonávať zmeny.

V podobnej veci Najvyšší súd Slovenskej republiky v odôvodnení rozhodnutia spisovej značky ICo 34/95 uviedol: „*Za neoprávnený zásah nemožno preto považovať postup pri vydávaní osvedčenia podľa § 9 ods. 1 zák. č. 451/1991 Zb. V takomto prípade, keď príslušný štátny orgán vo vydanom osvedčení uviedol, že žiadateľ je osobou vedenou v bývalých archívnych materiáloch Štátnej bezpečnosti ako osoba uvedená v § 2 ods. 1 zák. č. 451/1991 Zb., ide totiž o plnenie zákonom uloženou povinnosťou.*“ Podobne aj ústav v súlade so zákonom uviedol, že žalobca je evidovaný v registračnom protokole bývalej ŠtB.

Ústav nepozmenil ani nijakým spôsobom neupravil príslušný registračný protokol ani zväzok. Registračný protokol a zväzky skutočne

4 § 1 ods. 2 zákona č. 46/1993 Z. z. o Slovenskej informačnej službe.

obsahujú mená žalobcov. Ústav nie je pôvodcom informácií, ktoré sa nachádzajú v registračnom protokole a zväzkoch, a nenesie za ne zodpovednosť. Súdny zároveň doposiaľ dospeli k záveru, že v týchto konaniach je nárok žalobcov na náhradu nemajetkovej ujmy v peniazoch neopodstatnený. V odôvodnení rozsudku č. k. 6 Co 195/10 – 171 Krajský súd v Bratislave uvádza: „*I keď je nepochybné, že zverejnenie evidencie žalobcu ako agenta v registračnom protokole bývalej ŠtB na internetovej stránke žalovaného predstavuje závažný zásah do jeho osobnostných práv, nemožno prehliadnuť, že žalovaný je zo zákona povinný zverejňovať na svojej internetovej stránke zväzky bývalej ŠtB (§ 19 zák. č. 553/2002 Z. z.) a že – ako správne uviedol súd prvého stupňa – tento zákon mu neukladá povinnosť overovať si pravdivosť údajov, ktoré je povinný zverejňovať. Možno teda zhrnúť, že žalovaný zverejnením údajov o žalobcovi plnil zákonnú povinnosť, i keď na druhej strane treba konštatovať, že účelom zákona č. 553/2002 Z. z. nie je zverejňovať údaje o osobách, ktoré sa ocitli v evidenciách ŠtB, i keď s ŠtB nespôľupracovali. Tu sa prejavuje nedokonalosť právnej úpravy, pretože zák. č. 553/2002 Z. z. na jednej strane žalovanému ukladá povinnosť zverejňovať zväzky a dokumenty bývalej ŠtB bez overenia pravdivosti údajov v nich obsiahnutých a na druhej strane zverejnením nepravdivých údajov dochádza k neoprávnenému zásahu do osobnostných práv dotknutého občana. Po vyhodnotení všetkých uvedených okolností dospel odvolací súd k záveru, že nie sú splnené podmienky pre priznanie náhrady nemajetkovej ujmy v peniazoch žalobcovi podľa § 13 ods. 2 Obč. zák.*“

V zmysle vyššie uvedenej argumentácie sa teda domnievame, že za neoprávnený zásah do osobnostných práv by mal niesť zodpovednosť štát, ktorý je primárnym pôvodcom týchto informácií. Ten by zároveň mal niesť zodpovednosť aj za nemajetkovú ujmu, ktorá vznikla dotknutým osobám.

Z pohľadu skutkového stavu je pre súdy podstatné, či v čase evidencie žalobcov boli splnené predpoklady vyplývajúce z vtedy platných smerníc, najmä *Smernice pre evidenciu, štatistiku a administratívu pri kontrarozviednej činnosti A-oper-II-1*⁵ a *Smernice pre prácu so spolupracovníkmi kontrarozviedky A-oper-I-3*,⁶ resp. smerníc, ktoré im predchádzali. Súdny teda skúmajú, či bol podpísaný záväzok k spolupráci, a v prípade, ak nebol, alebo ak záväzok nepodpísal žalobca, či boli splnené podmienky na zaevidovanie žalobcu aj bez písomného záväzku. Zo samotného priebehu

5 Rozkaz ministra vnútra Československej socialistickej republiky číslo 4, ročník 1978.

6 Rozkaz ministra vnútra Československej socialistickej republiky číslo 3, ročník 1978.

súdnych pojednávani je z dokazovania zrejme, že v niektorých prípadoch mohlo skutočne dôjsť k istej dezinterpretácii až pozmeneniu skutočnosti pri jej zachytení do dokumentov z produkcie ŠtB.

Vyskytli sa napr. prípady, kedy operatívny pracovník sám podpísal záväzok k spolupráci, v jednom prípade sa dokonca ani nepokúšal pozmeniť svoje zvyčajné písmo a podobnosť písma bola viditeľná už na prvý pohľad. Ako svedok v konaní pred Okresným súdom Poprad spisová značka 17C/102/2009 tento operatívny pracovník vypovedal, že žalobcu nepozná, nikdy sa s ním nestretol a celý spis vykonštruoval na základe informácií, ktoré získal na študijnom oddelení, k samotnému podpisu však uviedol, že ho vyhotovili kolegovia. Treba však povedať, že takéto prípady sú skôr ojedinelé a najmä v zložitejších akciách, na ktorých sa podieľali viacerí príslušníci, nebol takýto postup možný.

Osobitnou kategóriou sporov sú spory, pri ktorých sú žalobcovia vedení ako dôverníci. Vo väčšine týchto prípadov súdy žaloby zamietli, nakoľko skutočnosť, že ide o formu nevedomej spolupráce, je zrejmá už z registračných protokolov a vysvetliviek k nim. Napriek tomu, hoci už v roku 1992 vtedajší Ústavný súd ČSFR vyslovil, že kategória dôverník bola kategóriou osôb, u ktorých nie je možné spoľahlivo a bez akýchkoľvek pochybností usúdiť, že s príslušníkmi ŠtB vedome spolupracovali, Najvyšší súd SR rozhodnutím v konaní 5 Cdo 83/2008 zamietol dovolanie ÚPN, pričom v odôvodnení uvádza: *„Uplatňovanie [...] základných práv a slobôd a ich právna ochrana musia byť proporcionálne a vzájomne vyvážené tak, aby sa nadmernou ochranou jedného práva nad únosnú mieru nepotlačila ochrana iného práva. To znamená, že ani existencia zásahu do osobných práv nemusí nevyhnutne viesť k záveru o neoprávnenosti takéhoto zásahu, ak bol dôsledkom uplatňovania iného základného práva a vzhľadom na okolnosti uplatňovania iného základného práva nepresiahol hranice primeranosti. [...] Zverejnenie mena a ostatných osobných údajov žalobcu v evidencii osôb, ktorých sa edičná činnosť v rámci tohto zákona týka, a ktoré spolupracovali so Štátnou bezpečnosťou, keď nebolo sporné, že v osobe žalobcu sa nejedná o osobu, ktorá by s tajnou službou spolupracovala počas obdobia neslobody, prekračuje rámec zákonnej licencie z hľadiska rámca a obsahu predmetného zákona, jeho účelu a je spôsobilé zasiahnuť do chránených osobnostných práv žalobcu. Tým skôr, ako správne uviedol i odvolací súd, že charakteristika a označenie osôb, uvedených v evidencii ako spolupracovníkov s tajnou službou, a nedostatočné odlišenie osôb, ktoré boli v evidencii len vedené (žalobca ako dôverník) a s tajnou službou nespupracovali, môžu byť (a zrejme aj sú) širokou verejnosťou, ktorá má k elektronickej evidencii prístup, vnímané*

ako spoločné, t. j. ako osoby, ktoré ak sú v evidencii uvedené, jednoznačne s tajnou službou „spolupracovali“. V danom prípade preto nie je obhájitelný záujem spoločnosti ako tzv. „vyšší princíp“ na tom, aby sa údaje o takýchto osobách zverejňovali bez ich súhlasu.“ Tento prípad bol však osobitý aj tým, že odvolací súd dospel k záveru, že žalobca bol ako dôverník zaevidovaný v rozpore s vtedy platnou smernicou.

Domnievam sa, že vo svetle týchto skutočností je miesto ÚPN o to dôležitejšie. Nemôžeme pripustiť, aby v demokratickom právnom štáte boli práva jeho občanov ovplyvňované nepravdivými údajmi z dokumentov bývalej ŠtB, na druhej strane je tiež neprípustné, aby čiastočnú nedôveryhodnosť niektorých dokumentov zneužívali osoby, ktoré s komunistickou tajnou službou skutočne spolupracovali.

Na záver by som rád uviedol slová Václava Talicha, významného českého dirigenta, spoluzakladateľa Slovenskej filharmónie, ktorý bol po druhej svetovej vojne krivo obvinený z kolaborácie s nacistami: „*Revoluce má svoje práva, revoluce má taky právo ukřivdit člověku. Ale když už jsme z revoluce venku, tak by bylo zapotřebí jednou se podívat, komu jsme šlápli, když jsme revoluci dělali, na nohy a abychom tu křivdu konečně spravili.*“⁷

Prijatie zákona o pamäti národa a založenie ÚPN bolo veľkým krokom v snahách o vyrovnanie sa s totalitnou minulosťou, musíme však dbať o to, aby tá naša revolúcia nešla cestou nevinných obetí, aby sa z nej nestala len ďalšia totalita.

Summary

The author points out to the argumentation used by the Nation's Memory Institute against those who sued ÚPN for disclosing their names recorded on the list of secret collaborators of the former State Security. He deals also with the responsibility of ÚPN for data presented in the published registers, as well as with the question who is a legal successor of the former State Security. He finds that ÚPN only fulfilled its duty assigned by law by disclosing the registration protocols. Giving examples of selected decisions adopted by courts he shows the relevance of his arguments.

7 Citované podľa zvukového záznamu reči Václava Talicha počas nahrávania s Českou filharmóniou pre Supraphon dňa 28. mája 1952. Záznam bol vydaný na CD nosiči *Václav Talich Special Edition 10*, č. SU3830, Supraphon Music a. s., 2006.

Pokusy o pozmeňovanie záznamov v registračných protokoloch KS ZNB S-ŠtB Bratislava

Jerguš SIVOŠ

Rekonštrukcia organizačnej štruktúry, personálneho obsadenia a činnosti jednotlivých útvarov Štátnej bezpečnosti (ďalej iba ŠtB) je jednou z hlavných úloh Ústavu pamäti národa (ďalej iba ÚPN). Ide o náročnú a dlhodobú úlohu, najmä s ohľadom na časovú dĺžku obdobia komunistickej totality, mohutnosť jej represívneho aparátu, skartáciu množstva archívnych dokumentov súvisiacich s činnosťou ŠtB, ale aj personálne možnosti ústavu.

V prvej fáze sa naša pozornosť zamerala na rekonštrukciu organizačnej štruktúry. Opierali sme sa o niektoré už publikované údaje¹ a rozkazy ministrov vnútra Československej socialistickej republiky (ďalej iba ČSSR), ktoré súviseli so zriadením, organizačnými zmenami, resp. zrušením XII. správy Zboru národnej bezpečnosti (ďalej iba ZNB). Ich súčasťou boli aj organizačné poriadky XII. správy ZNB obsahujúce popis hlavných úloh správy a jej odborov.

Následne sme sa sústredili na personálne obsadenie náčelnického aparátu a funkčných a výkonných útvarov XII. správy ZNB. Vychádzali sme pri tom z kmeňovej knihy XII. správy ZNB² a personálnych spisov jednotlivých prí-

1 ŽÁČEK, P.: *ŠtB na Slovensku za „normalizácie“*. *Agónia komunistickej moci v zvodkách tajnej polície*. Bratislava 2002; PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2004.

2 Kmeňová kniha slúžila na evidenciu početného stavu správy a jej jednotlivých útvarov. V chronologickom poradí v nej boli zaznamenávané všetky zmeny, týkajúce sa funkčného zaradenia príslušníkov správy, t. j. prijatie do služobného pomeru, prepustenie

služníkov. Získali sme tak prehľad o počte príslušníkov a ich zaradení v rámci útvarov XII. správy ZNB, ako aj o zameraní činnosti jednotlivých oddelení.

V poslednej fáze sme sa podrobne venovali zmapovaniu konkrétnej činnosti XII. správy. Okrem záujmových problematík, objektov a osôb sme sa zameriavali aj na rekonštrukciu agentúrno-dôverníckej siete XII. správy. Základom výskumu boli plány práce a zhodnotenia činnosti XII. správy ZNB a jej odborov, zväzky konšpiračných a prepožičaných bytov, vyúčtovacie doklady zvláštnych finančných prostriedkov a registratúrne denníky.

Pri rekonštrukcii a dokumentácii činnosti XII. správy ZNB sme zistili pokusy o pozmeňovanie záznamov v registračných protokoloch v 29 prípadoch. Konkrétne u týchto osôb boli v origináloch registračných protokolov Krajskej správy Zboru národnej bezpečnosti Správy ŠtB (ďalej iba KS ZNB S-ŠtB) Bratislava pozmenené údaje, ktoré by ich identifikovali ako tajných spolupracovníkov ŠtB.³ Dodnes v protokoloch tieto osoby figurujú ako prenasledované osoby, resp. záujmové osoby v inej ako pôvodne registrovanej kategórii tajný spolupracovník.

Znamená to, že neznáme osoby sa pokúsili preukázateľne po páde režimu v roku 1989 pozmeniť údaje o spolupráci s ŠtB, ktoré v registračných protokoloch zaznamenali príslušníci ŠtB, pričom všetky zistené pokusy o pozmeňovanie záznamov boli vykonané v prospech spolupracovníkov, ktorí mali byť zbavení podozrenia zo spolupráce a preradení do registračných kategórií zodpovedajúcich prenasledovaným osobám, resp. záujmovým osobám v inej ako pôvodne registrovanej kategórii tajný spolupracovník.

Zo štúdia archívnych materiálov vyplynulo, že zmenené záznamy sa týkajú agentov odboru XII. správy ZNB, ktorý sa zameriaval na boj proti vnútornému nepriateľovi. Návrh na skartáciu 42 zväzkov tajných spolupracovníkov 6. oddelenia I. odboru XII. správy ZNB, ktoré rozpracovávalo exponentov tzv. pravice, disentu, bývalých predstaviteľov stranických a štátnych orgánov, predstaviteľov vedy, kultúry, ozbrojených zložiek a diplomatického zboru, schválil náčelník správy plk. Štefan Homola⁴ 6. decembra

zo služieb ZNB a presuny v rámci organizačného celku, resp. útvarov federálneho ministerstva vnútra.

- 3 Registračné protokoly jednotlivých krajských správ ZNB boli základné evidenčné pomôcky, kde boli prírastkovým spôsobom v chronologickom poradí registrované založené agentúrno a operatívne zväzky. V Západoslovenskom kraji registrovali v jednom registračnom protokole zväzkovú agendu viaceré zložky ŠtB, napr. správa ŠtB KS ZNB Bratislava, XII. správa ZNB, spravodajská zložka 11. brigády pohraničnej stráže a iné.
- 4 Štefan Homola (1937, Drážovce) pôsobil vo funkcii náčelníka XII. správy ZNB od 1. 8. 1986 do 9. 2. 1990. Bližšie pozri: ŽÁČEK, Pavel: Causa Štefan Homola. In: *Reflex*, č. 41, 1992, s. 66 – 69.

1989. Podľa záznamu v registračnom protokole boli všetky uvedené zväzky nasledujúci deň, t. j. 7. decembra 1989, skartované. V priebehu decembra zničili pracovníci XII. správy ZNB aj ďalšie dokumenty pochádzajúce z činnosti tejto zložky ŠtB. Skartácie prebiehali v garáži správy ŠtB KS ZNB Bratislava na ulici Februárového víťazstva, skartované alebo celé časti zväzkov sa ničili v štúrovskej celulózke a tzv. živé zväzky ničili vo vlastnej réžii operatívni pracovníci ŠtB, ktorí ich dovtedy viedli.

Aj napriek tomu sa zachovalo množstvo archívnych dokumentov z proveniencie XII. správy ZNB, ktoré sa použili pri rekonštrukcii. Tieto sa nachádzajú prevažne vo fondoch Archívu ÚPN v Bratislave a Archívu bezpečnostných zložiek v Prahe. Ide predovšetkým o plány práce XII. správy a jej operatívnych odborov, periodické (ročné, štvrtročné) hodnotiace správy XII. správy ZNB a jej operatívnych odborov, zvláštne finančné prostriedky, zväzky konšpiračných a prepožičaných bytov a registratúrne denníky.

Plán práce XII. správy ZNB stanovoval konkrétne zameranie činnosti jej jednotlivých odborov. Rozpracovával ročné vykonávacie plány centrálnych kontrarozviednych útvarov v Prahe (v rokoch 1974 – 1988 II., X. a XI. správa Federálneho ministerstva vnútra, resp. ZNB, v roku 1989 II. správa ZNB). Predkladal ho náčelník XII. správy ZNB a po zapracovaní pripomienok funkcionárov centrálnych správ ZNB ho schvaloval 1. námestník federálneho ministerstva vnútra. Plány práce objasňujú ciele, ktoré ŠtB sledovala využívaním tajných spolupracovníkov.

Periodické (ročné, štvrtročné) hodnotiace správy XII. správy ZNB a jej operatívnych odborov obsahujú rekapituláciu činnosti a zhodnotenie výsledkov kontrarozviednej práce v jednotlivých prípadoch a problematikách, ako aj stavu agentúrno-dôverníckej siete. Zhodnotenie činnosti II. odboru (vnútorný nepriateľ), vypracované vždy začiatkom nasledujúceho roka, zasielali analytici XII. správy ZNB náčelníkovi X. správy ZNB (centrálneho správy ZNB zameraná na boj proti vnútornému nepriateľovi) a príslušníkovi KGB, pridelenému na Správu kontrarozviedky v Bratislave.

Zvláštne finančné prostriedky (ďalej iba ZFP) predstavovali finančné prostriedky vyčlenené na krytie výdavkov v súvislosti s agentúrno-operatívnu činnosťou ŠtB. Úplné vyúčtovacie doklady XII. správy ZNB sa zachovali z rokov 1985 – 1989. Obsahujú dátum vyúčtovania služobných výdajov, krycie meno spolupracovníka ŠtB a jeho registračné číslo zväzku, meno príslušníka ŠtB a útvar (odbor a oddelenie), na ktorom bol zaradený. Obsahujú tiež druh výdaja (A – finančná odmena, resp. dar alebo B – výdavky na pohostenie tajného spolupracovníka), finančnú čiastku, ktorá bola zúčtovaná, a stranu zväzku, na ktorú bol tento doklad založený.

Uvedené dokumenty umožňujú spojiť tajného spolupracovníka s konkrétnym riadiacim dôstojníkom ŠtB, ako aj s útvárom, pre ktorý plnil stanovené úlohy. Umožňujú tiež stanoviť rozsah finančnej časti zväzku tajného spolupracovníka a frekvenciu jeho schôdzok s riadiacim dôstojníkom ŠtB. Tá však mohla byť aj vyššia, najmä ak uvážime, že v mnohých prípadoch pri schôdzke nevznikli žiadne finančné výdavky. Mesačné vyúčtovanie ZFP navyše umožňuje vytvoriť prehľad schôdzkových bytov, ktoré dôstojník ŠtB, riadiaci tajného spolupracovníka, tzv. obhospodaroval.

K ďalším dôležitým dokumentom pri rekonštrukcii, ale aj verifikácii poznatkov patria zväzky konšpiračných a prepožičaných bytov (ďalej iba KB a PB). Tzv. schôdzkové byty predstavovali, podľa smerníc ŠtB, najvhodnejšie miesta na stretávanie sa s tajnými spolupracovníkmi. Boli to utajené miesta, ktoré slúžili „*výhradne ke schůzkam s naprosto spolehlivými a důkladně prověřenými tajnými spolupracovníky*“. Ako smernica ďalej uvádza: „*Objekt, či byt musí umožňovat utajení pravého účelu schůzek před rodinnými příslušníky uživatele, obyvateli domu a okolím* (a to tak v prípade majiteľa prepožičaného bytu, t. j. spolupracovníka ŠtB, ako aj v prípade legalizanta konšpiračného bytu, t. j. príslušníka ŠtB – pozn. J. S.), [...] *po získání PB nebo KB je s legendou v potřebném rozsahu seznamován držitel PB nebo KB a tajní spolupracovníci navštěvující byt*.“⁵ Z toho vyplýva, že konšpiračné, ani prepožičané byty preukázateľne neslúžili na výsluchy osôb v kategóriách prenasledovaných osôb príslušníkmi ŠtB. Z pochopiteľných dôvodov (konšpirácia) teda prenasledovaná osoba nemohla byť zoznamovaná s vopred pripravenou legendou, ako s ňou boli zoznamovaní tajní spolupracovníci. Na základe archívneho výskumu sme doposiaľ identifikovali 122 konšpiračných a prepožičaných bytov, ktoré využívala operatíva XII. správy ZNB. Súčasťou ich zväzkov boli, okrem iného, aj zoznamy operatívnych pracovníkov XII. správy ZNB a tajných spolupracovníkov, dochádzajúcich na tieto byty, ako aj záverečné dôvodové správy o uložení zväzku do archívu. Potvrdili sa tak údaje získané zo zvláštnych finančných prostriedkov, a navyše sa v mnohých prípadoch ukázalo časové rozpätie spolupráce tajných spolupracovníkov s ŠtB. Na uvedených dokumentoch sa totiž nachádza dátum prvej a poslednej schôdzky v konšpiračnom, resp. prepožičanom byte, prípadne dátum, kedy bol tajný spolupracovník odovzdaný do riadenia inému príslušníkovi ŠtB.

5 Archiv bezpečnostních složek (ďalej iba ABS) Praha, fond (ďalej iba f.) A2/7, inventárna jednotka (ďalej iba inv. j.) 89, Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 3/1978 z 25. januára 1978 „*Směrnice pro práci se spolupracovníky kontrarozvědky*“.

Dobrym zdrojom poznania agentúrno-operatívnej činnosti sú registračné denníky (v dobovej terminológii jednacie protokoly) – úradné knihy, slúžiace na evidenciu spisov útvaru. Evidovali sa v nich spisy, ktoré boli zaslané inými, resp., po ich vybavení, iným útvarom čs. kontrarozvedky. Obsahovali tak záznamy, ktoré prichádzali z iných útvarov, resp. odchádzali na iné útvary. Neobsahovali však napríklad agentúrne záznamy, ktoré „neopúšťali správu“, a operatívny pracovník ich zaradil len do ním vedeného zväzku. Registratúrne denníky II. odboru XII. správy ZNB sa zachovali z rokov 1974 – 1976, 1979 – 1981 a z roku 1989. Označujú spisovú značku, dátum vzniku dokumentu, pôvodcu, rozsah, stručný obsah, ako aj podstatnú informáciu, vyplývajúcu z agentúrneho záznamu, meno príslušníka ŠtB, ktorý spis vybavoval, počet listov, rozdeľovník (útvary, kam bol spis zaslaný – napr. X. správa ZNB, Sekretariát FMV) a reg. č. zväzku, do ktorého bol zaradený. Z tohto dôvodu je možná presná identifikácia tajného spolupracovníka, od ktorého informácie pochádzajú. Registratúrne denníky teda poskytujú prehľad, k akým osobám a skutočnostiam podávali informácie tajní spolupracovníci, a tiež o uložení týchto správ do ich zväzkov.

Zrekonštruované prípady

Štátna bezpečnosť budovala sieť tajných spolupracovníkov a dôverníkov cielavedome ako najdôležitejší a nenahraditeľný zdroj získavania informácií a poznatkov zo záujmového prostredia. Využívanie tajných spolupracovníkov, charakterizované ako „*hlavný prostriedok činnosti kontrarozvedky*“, vyplývalo z konkrétnych zámerov ŠtB. Získanie, riadenie, výchova, nasadzovanie a preverky tajných spolupracovníkov sa riadili príslušnými smernicami. Poznatky a informácie od tajných spolupracovníkov konfrontovali dôstojníci ŠtB s výsledkami odpočúvania, sledovania, prehliadok bytov a správ iných agentov. Na ich základe potom určovali hodnovernosť podanej správy a spoľahlivosť agenta. Tú kontrolovali aj v rámci tzv. komplexnej preverky tajného spolupracovníka. Podľa jej výsledku v spolupráci pokračovali alebo ju ukončili.

Činnosť agenta bola kontrolovaná aj prostredníctvom ďalších tajných spolupracovníkov. Spoľahlivá agentúra bola zavedená do tzv. schôdzkových bytov (PB, KB), kde sa minimálne raz za rok konala schôdzka, na ktorej sa okrem riadiaceho pracovníka ŠtB zúčastnil aj vedúci oddelenia, v niektorých prípadoch dokonca náčelník odboru. V roku 1983 mala XII. správa 482 tajných spolupracovníkov, 116 kandidátov tajnej spolupráce a 531 dôverníkov. O rok neskôr na schôdzi stránických a služobných funkcionárov

ministerstva vnútra padlo rozhodnutie o prehodnotení agentúrnej siete a ukončení spolupráce s *neefektívnou agentúrou*. V roku 1985 klesol počet tajných spolupracovníkov na 382, v roku 1986 na 349 a v roku 1987 dokonca na 281. Je potrebné si uvedomiť, že dôležité poznatky boli zasielané priamo do rúk vedúcich funkcionárov komunistickej strany a zástupcov sovietskej KGB, a preto nemohli byť nespoľahlivé a neoverené. S tajným spolupracovníkom, ktorý neposkytoval pravdivé, hodnoverné a podstatné informácie alebo nejavil záujem o stretnutia s dôstojníkom ŠtB, bola spolupráca ukončená.

Ukážka rekonštrukcie zničeného zväzku na príklade tajného spolupracovníka IRIS

Zväzok tajného spolupracovníka s krycím menom IRIS zničili pracovníci ŠtB, podľa záznamu v registračnom protokole, 7. decembra 1989. Zároveň, v snahe zakryť jeho dlhoročnú činnosť v prospech ŠtB, sa neznáme osoby pokúsili v registračnom protokole odstrániť pôvodnú skratku „Ag“ označujúcu zväzok agenta a prepísať záznam o zmene kategórie evidovania z pôvodného znenia: „*Prevedený z osobného zv. na agentúrny*“ na pozmenené znenie: „*Prevedený na osobný zv.*“⁶

Podrobnou rekonštrukciou, štúdiom archívnych dokumentov, ako aj porovnaním a overením získaných poznatkov sa potvrdila snaha o pozmenenie záznamov, ale aj činnosť TS IRIS ako spolupracovníka ŠtB. Z materiálov vyplynulo nasledovné:

Štátna bezpečnosť začiatkom 70. rokov evidovala TS IRIS (reg. č. 11827) ako prenasledovanú osobu. Pod pôvodným krycím menom VOJTECH ho Štátna bezpečnosť rozpracovávala od 29. marca 1971 v pozorovacom a od 5. apríla 1972 v osobnom operatívnom zväzku. Zároveň ho viedla v evidencii ako nepriateľskú osobu. Dňa 5. októbra 1972 odovzdalo 2. oddelenie II. odboru KS ZNB správy ŠtB Bratislava (problematika Francúzsko) zväzok na II. odbor Hlavnej správy ŠtB v Slovenskej socialistickej republike (ďalej iba SSR). Tento útvar ŠtB získal menovaného na jar roku 1973 na spoluprácu s ŠtB a prideliť novému agentovi krycie meno IRIS. Z tohto dôvodu požiadala Hlavná správa ŠtB v SSR dňa 11. decembra 1973 o jeho vyradenie z evidencie nepriateľských osôb.⁷

6 Dostupné na URL <http://www.upn.gov.sk/regpro/zobraz.php?typ=kraj&kniha=61&strana=88&zaznam=55752>.

7 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej iba A ÚPN), f. XII. správa ZNB Bratislava, škatuľa (ďalej šk.) 13, Registratúrny denník II. odboru Hlavnej správy ŠtB v SSR (13. 7. 1973 – 30. 6. 1974).

TS IRIS bol pre ŠtB zaujímavý najmä kvôli svojim kontaktom a vzťahom so záujmovými osobami, ale aj tým, že ho postihol rovnaký osud ako týchto ľudí – musel odísť z pôvodného zamestnania a stal sa nepohodlným. Takto mal dôveru prenasledovaných osôb a mohol sa pohybovať v tzv. nepriateľskom prostredí. Už 6. decembra 1973 sa po prvýkrát stretol s dôstojníkom ŠtB v konšpiračnom byte GAJO, ktorý sa nachádzal v Bratislave na Gajovej 5.⁸ Mjr. Štefana Bobála,⁹ ktorý v tom čase rozpracovával predstaviteľov tzv. pravice, informoval, podľa zachovaných dokumentov, o záujmových osobách ŠtB z prostredia filmu, literatúry, televízie a rozhlasu (Dušan Ruppeldt, Juraj Špitzer, Dominik Tatarka, Alma Münzová, Ján Ladislav Kalina, Milan Šimečka a i.).¹⁰ V januári 1984 prevzal agenta npor. Valentín Mlčky¹¹ a v marci 1986 mjr. Marián Dekan.¹² ŠtB ho v tomto období zameriavala predovšetkým na Dominika Tatarku, no pokúšala sa aj o jeho aktívne nasadenie na Milana Šimečku.¹³ ŠtB pozitívne hodnotila aj jeho kontakty v zahraničí a na ich základe vypracovala plány jeho ďalšieho spravodajského využitia. Podľa záznamov o čerpaní zvláštnych finančných prostriedkov z rokov 1985 – 1989, pracovníci ŠtB odmenili TS IRIS za jeho služby viackrát aj finančne. Posledná odmena je vyúčtovaná 4. decembra

8 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Agentúrne vzťahy, archívne číslo (ďalej iba a. č.) A-120916.

9 Štefan Bobál (1932, Pitvaroš, Maďarsko) vstúpil do ZNB 27. 6. 1955. Od júna 1957 rozpracovával problematiku vodnej dopravy na krajskej správe MV Bratislava, od apríla 1964 na okresnom oddelení ministerstva vnútra v Komárne. Od mája 1969 pôsobil na Hlavnej správe ŠtB v SSR a po reorganizácii, od júla 1974 na XII. správe ZNB, kde pracoval na problematike veda, kultúra a tzv. pravicový oportúnizmus. V máji 1984 prešiel na pražskú II. správu ZNB, na XII. správu ZNB sa vrátil o dva roky neskôr a až do odchodu na dôchodok (30. 9. 1988) pôsobil na analyticko-informačnom odbore.

10 A ÚPN, f. XII. správy ZNB Bratislava, šk. 13, 14. Registratúrne denníky II. odboru XII. správy ZNB.

11 Valentín Mlčky (1952, Česká Lípa) pracoval od 15. 2. 1977 na odbore utajovaného spojenia Správy spojenia MV SSR. Po absolvovaní Vysokej školy ZNB nastúpil začiatkom augusta 1983 na 1. oddelenie II. odboru XII. správy ZNB, kde pôsobil až do januára 1990, keď bol zaradený do záloh pre prechodne nezaradených.

12 Marián Dekan (1947, Dolná Krupá) vstúpil do ZNB začiatkom júna 1970. Začínal ako prekladateľ na odbore spravodajskej techniky Správy ŠtB KS ZNB Bratislava. Od februára 1975 pracoval na odbore boja proti vnútornému nepriateľovi XII. správy ZNB, kde rozpracovával najdôležitejšie prípady (Alexander Dubček, Milan Šimečka a pod.). Začiatkom októbra 1989 prešiel na 2. oddelenie organizačného a analytického odboru. V polovici februára 1990 bol zaradený do záloh pre prechodne nezaradených a 31. 3. 1990 uvoľnený zo ZNB v hodnosti majora.

13 ABS Praha, f. X. správa ZNB, inv. j. 426. Rozpracovanie hlavných úloh ročného plánu práce v problematikách II. odboru XII. správy zo 16. 1. 1986.

1989. Mieru spolupráce TS IRIS s ŠtB dokumentujú záznamy z registračných denníkov z konca 70. rokov, ako aj rozsah finančnej časti zväzku, ktorá mala 233 strán.¹⁴ Spolu s ďalšími archívnymi materiálmi potvrdzuje aktívnu šesťnásťročnú spoluprácu TS IRIS s komunistickou ŠtB.

Výdavky zo zvláštnych finančných prostriedkov – TS IRIS, reg. č. 11827

Dátum	Krycie meno	Reg. č. zväzku	Druh výdavku	Suma v Kčs	Útvar	Riadiaci pracovník ŠtB
31. 1. 1985	IRIS	11827	B	60,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
28. 2. 1985	IRIS	11827	B	40,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
1. 4. 1985	IRIS	11827	B	40,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
3. 6. 1985	IRIS	11827	B	40,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
1. 7. 1985	IRIS	11827	B	50,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
2. 8. 1985	IRIS	11827	B	40,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
2. 8. 1985	IRIS	11827	A	800,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
30. 8. 1985	IRIS	11827	B	30,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
1. 10. 1985	IRIS	11827	B	20,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
29. 11. 1985	IRIS	11827	A	500,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
29. 11. 1985	IRIS	11827	B	50,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
30. 1. 1986	IRIS	11827	B	30,-	XII-II-1	Dekan Marián
30. 3. 1986	IRIS	11827	B	20,-	XII-II-1	Dekan Marián
30. 4. 1986	IRIS	11827	B	30,-	XII-II-1	Dekan Marián
11. 8. 1986	IRIS	11827	A	500,-	XII-II-1	Dekan Marián
17. 12. 1986	IRIS	11827	A	1 000,-	XII-II-1	Dekan Marián
16. 4. 1987	IRIS	11827	A	500,-	XII-II-1	Dekan Marián
23. 7. 1987	IRIS	11827	A	1 000,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
6. 10. 1987	IRIS	11827	B	18,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
13. 10. 1987	IRIS	11827	B	18,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
21. 10. 1987	IRIS	11827	B	18,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
28. 10. 1987	IRIS	11827	B	18,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
25. 11. 1987	IRIS	11827	A	1 000,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
2. 12. 1987	IRIS	11827	B	18,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
9. 12. 1987	IRIS	11827	B	18,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
16. 12. 1987	IRIS	11827	B	18,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
31. 3. 1988	IRIS	11827	B	150,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
27. 7. 1988	IRIS	11827	A	1 000,-	XII-II-1	Míkvy Valentín
14. 12. 1988	IRIS	11827	A	1 000,-	XII-I-6	Míkvy Valentín
15. 3. 1989	IRIS	11827	B	100,-	XII-I-6	Míkvy Valentín
12. 4. 1989	IRIS	11827	A	500,-	XII-I-6	Míkvy Valentín
27. 7. 1989	IRIS	11827	A	1 000,-	XII-I-6	Míkvy Valentín
4. 12. 1989	IRIS	11827	A	1 000,-	XII-I-6	Míkvy Valentín

14 A ÚPN, f. XII. správa ZNB Bratislava, Zvláštne finančné prostriedky, vyúčtovanie služobných výdavkov za rok 1989 – neinventarizované.

Agentúrne záznamy, poznatky a iné dokumenty zo zničeného agentúrneho zväzku IRIS, reg. č. 11827

Dátum	Obsah spisu	Pridelené	Uložené
3. 11. 1972	Roselyne CHENU, novinárka z Paríža	KUPEC	OZ
5. 4. 1973	návrh na odmenu TS krycieho mena „VOJTECH“	BOBÁL	AZ
31. 10. 1973	Marenčinová Dagmar, prac. ST v Bratislave - dožiadanie	BOBÁL	AZ
30. 11. 1973	Marenčin Albert, výsledok previerky	BOBÁL	AZ
7. 12. 1973	Marenčinová Dagmar - správa	BOBÁL	AZ
11. 12. 1973	Návrh na vyňatie z evidencie nepriateľských osôb MARENČIN Albert	BOBÁL	AZ
18. 3. 1974	SOKOL Štefan, scenárista čs. filmu - poznatky	BOBÁL	AZ
18. 3. 1974	Ján TRACHTA, prac. čs. tel. v Bratislave - poznatky	BOBÁL	AZ
18. 3. 1974	TATARKA Dominik, vylúč. z KSS - poznatky	BOBÁL	AZ
17. 4. 1974	ERRERA Roger, univ. prof. - záujem o postihnuté osoby - poznatky	BOBÁL	AZ
29. 4. 1974	MŮNZOVÁ a KARVAŠOVÁ, vylúčené z KSS - poznatky	BOBÁL	AZ
23. 10. 1974	KALINA Ján Ladislav	BOBÁL	?
2. 6. 1975	BENAMOU Geneviera, fr. št. prísl., návšteva SNG	BOBÁL	?
20. 6. 1975	ŠPITZER Juraj, vyl. spisovateľ, obdržanie fejtónu od VACULÍKA	BOBÁL	AZ
27. 6. 1975	ROZNER Ján, býv. red. PRAVDY - hodnotenie pol. situácie	BOBÁL	AZ
28. 7. 1975	RUPPELDT Dušan, názory na Dubčekov List	BOBÁL	AZ
28. 7. 1975	PUTÍKOVÁ Martina – návšteva u J. ŠPITZERA	BOBÁL	AZ
29. 8. 1975	Kolovanie listu L. VACULÍKA v Bratislave medzi vylúčenými osobami	BOBÁL	AZ
12. 9. 1975	PREČAN Vilém, býv. historik z Prahy, napísanie listu SKH? - poznatky	BOBÁL	AZ
12. 9. 1975	MŮNZOVÁ Alma, rozširovanie emigr. závadnej literatúry - poznatky	BOBÁL	AZ
18. 9. 1975	QUIQUERE Georges, franc. novinár, plánovaná návšteva u TS „IRIS“ - správa	BOBÁL	AZ
18. 9. 1975	ŤAŽKÝ Ladislav, býv. spisovateľ - poznatky	BOBÁL	AZ
18. 9. 1975	FRIEDOVÁ - ŠTEINOVÁ Dagmar, prekladateľka cudzojazyčnej lit. - návšteva v Bratislave - poznatky	BOBÁL	AZ
25. 9. 1975	ŠPITZER Juraj, vylúčený spisovateľ, styky s Vaculíkom	BOBÁL	AZ
25. 9. 1975	KARVAŠ Peter, spisovateľ - dramaturg - správa	BOBÁL	AZ
14. 11. 1975	NOPOVÁ Anna, prac. čl. rozhlasu v Prahe – poznatky	BOBÁL	AZ
14. 11. 1975	KALINA Ján Ladislav, odobranie pasov manž. a dcéry	BOBÁL	AZ
20. 11. 1975	KARVAŠ Peter, jeho snahy o znovuprijatie za člena ZSS	BOBÁL	AZ
27. 11. 1975	ŠTOVIČKOVÁ, býv. red. čs. rozhlasu v Prahe - poznatky	BOBÁL	AZ
4. 12. 1975	KALINA Ladislav - názory na vysťahovanie osôb do kap. zahraničia - poznatky	BOBÁL	AZ
12. 12. 1975	ZIKMUND Miroslav, návšteva u JUDr. Dušana RUPPELDTA	BOBÁL	AZ
12. 12. 1975	RUPPELDT Dušan a spol. názory na súčasnú situáciu v ZSSR - poznatky	BOBÁL	AZ

19. 12. 1975	MŮNZOVÁ Alma, názory na zásah bezpečnosti – poznatky	BOBÁL'	AZ
29. 12. 1975	MŮNZOVÁ Alma, rozširovanie závadnej literatúry – poznatky	BOBÁL'	AZ
30. 12. 1975	RUPPELDT Dušan - poskytnutie adresy M. KUSÉHO pre býv. prac. čs. rozhlasu ŠTOVIČKOVU - poznatky	BOBÁL'	AZ
15. 1. 1976	MŮNZOVÁ Alma, rozširovanie závadnej literatúry - poznatky	BOBÁL'	AZ
23. 1. 1976	KALINA Ladislav, ŠIMEČKA Milan, rozširovanie rôznych fejtónov	BOBÁL'	AZ
27. 2. 1976	KALINA Ján, býv. prorektor VŠMU - názory na súčasnú situáciu	BOBÁL'	AZ
19. 3. 1976	EFFENBERGER Vratislav, býv. prac ČSAV - poznatky	BOBÁL'	AZ
23. 3. 1976	ŠPITZER Juraj, býv. prac. LÚ SAV - názory na vystúpenie kpt. Minaříka	BOBÁL'	AZ
23. 3. 1976	ŠPITZER Juraj, býv. prac. LÚ SAV, reagencia na výsluch v akcii VÍR	BOBÁL'	AZ
6. 4. 1976	MŮNZOVÁ Alma, býv. red. - poznatky	BOBÁL'	AZ
16. 4. 1976	ŠPITZER Juraj, názory na XV. zjazd KSČ - poznatky	BOBÁL'	AZ
20. 5. 1976	RUPPELDT Dušan a spol. - názory na riešenie otázky vylúčených osôb – poznatky	BOBÁL'	AZ
27. 5. 1976	CHENU Roseliny, franc. št. prísl., návšteva v ČSSR - poznatky	BOBÁL'	AZ
10. 6. 1976	TATARKA Dominik, býv. spisovateľ, návšteva u básnika SKÁCELA v Brne – poznatky	BOBÁL'	AZ
6. 7. 1976	ŠPITZER Juraj, býv. prac. SAV - reagencia na priebeh porady	BOBÁL'	AZ
6. 7. 1976	KALINA Ladislav, býv. prorektor VŠMU - poznatky	BOBÁL'	AZ
19. 8. 1976	KRULIŠOVÁ Oľga, býv. red. čs. rozhlasu - správa	BOBÁL'	AZ
14. 9. 1976	KARVAŠOVÁ Perla, KRULIŠOVÁ Oľga - býv. redaktorky - poznatky	BOBÁL'	AZ
14. 9. 1976	TATARKA Dominik, býv. spisovateľ, bytom Bratislava, pobyt u rodiny PODLIPNEJ	BOBÁL'	AZ
17. 9. 1976	ŠIMEČKA Milan a spol. - stretnutie so spisovateľmi.	BOBÁL'	AZ
29. 10. 1976	KALINA Ladislav, býv. prorektor VŠMU – poznatky	BOBÁL'	AZ
12. 11. 1976	KARVAŠOVÁ Perla, PLÁVKOVÁ Ota, býv. prac. čs. rozhlasu	BOBÁL'	AZ
26. 11. 1976	VACULÍK Ludvík a Hana PONICKÁ, návšteva u básnika J. SEIFERTA – poznatky	BOBÁL'	AZ
26. 11. 1976	Usporiadanie výstav výtvarných diel niektorých postihnutých výtvarníkov zo Slovenska v ČSR – poznatky	BOBÁL'	AZ
26. 11. 1976	KALINA Ladislav - zámer rozširovať knihu „Teória humoru“	BOBÁL'	AZ
2. 12. 1976	MLYNÁRIK Ján, návšteva u Dominika TATARKU - správa	BOBÁL'	AZ
8. 12. 1976	KALINA Ladislav, býv. prorektor VŠMU - poznatky	BOBÁL'	AZ
8. 12. 1976	MLYNÁRIK Ján, návšteva u D. TATARKU - poznatky	BOBÁL'	AZ
8. 12. 1976	ŠPITZER Juraj, rozhovor s D. TATARKOM - poznatky	BOBÁL'	AZ
8. 12. 1976	TS „IRIS“ návšteva u rodiny TATARKOVEJ - správa	BOBÁL'	AZ
27. 6. 1979	EFFENBERGER Vratislav - dožiadanie	BOBÁL'	AZ
21. 2. 1980	ŠVANKMAYER Ján, režisér Krát. filmu v Prahe, hodnotenie situácie v súvislosti s udalosťami v Afganistane	BOBÁL'	AZ
21. 2. 1980	NOEL Bertrand, fr. št. prísl. - jeho styky s opozič. v ČSSR - správa	BOBÁL'	AZ
18. 7. 1980	MŮNZOVÁ a ŠIMEČKA, ich názory na zamestnanie KUSÉHO - správa	BOBÁL'	AZ
8. 12. 1980	EFFENBERGER Vratislav - hodnotenie situácie v Poľsku - správa	BOBÁL'	AZ

Záver

Štúdium uvedených dokumentov potvrdilo, že údaje o 29 osobách sú v rozpore so záznamami v registračných protokoloch, kde tieto osoby figurujú ako prenasledované osoby.

Znamená to, že neznáme osoby sa pokúsili preukázateľne po páde režimu v roku 1989 pozmeniť údaje o spolupráci s ŠtB, ktoré v registračných protokoloch zaznamenali príslušníci ŠtB. Všetky zistené prípady pokusu o pozmeňovanie boli vykonané v prospech spolupracovníkov ŠtB, ktorí mali byť zbavení podozrenia zo spolupráce a preradení do registračných kategórií zodpovedajúcich prenasledovaným osobám.

Registračné protokoly jednotlivých krajských správ ZNB správ ŠtB (ako základné evidenčné pomôcky, kde boli prírastkovým spôsobom v chronologickom poradí registrované založené agentúrne a operatívne zväzky) aj naďalej zostávajú hodnoverným zdrojom informácií o záujmových osobách (prenasledované osoby a tajní spolupracovníci) a objektoch záujmu ŠtB.

Registračné protokoly nemožno vnímať izolovane, ale len v nadväznosti na tieto zväzky a ďalšie dokumenty o činnosti ŠtB. Rýchle zverejnenie faksimile originálov registračných protokolov krajských správ ZNB správ ŠtB v minulosti bolo základným predpokladom pre rýchlu orientáciu prenasledovaných osôb, ktoré sa dozvedeli, že boli záujmovými osobami ŠtB a mohli následne požiadať o sprístupnenie zväzkov, v ktorých o nich ŠtB zhromažďovala informácie.

Povinnosť zverejniť registračné protokoly vyplývala ÚPN priamo zo zákona a v neposlednom rade išlo aj o ukončenie situácie, keď existovali rôzne špekulácie a neoficiálne zoznamy spolupracovníkov ŠtB ako „živná pôda“ pre možné vydieranie.

Na webovej stránke ÚPN sú zverejnené všetky zistené prípady pokusov o pozmeňovanie registračných protokolov po páde režimu v prospech osôb, ktoré boli spolupracovníkmi ŠtB. Zistené prípady pokusov o pozmeňovanie záznamov v registračných protokoloch nepredstavujú ani promise z niekoľko desiatok tisíc záznamov. Takéto prípady je možné jednoznačne zistiť a preukázať aj v prípade, že agentúrne zväzky boli skartované alebo zničené.

Pokiaľ ide o pokusy pozmeniť záznam v kategórii prenasledovanej osoby na kategóriu tajného spolupracovníka, doposiaľ ani pri súbežne prebiehajúcej rekonštrukcii iných súčastí ŠtB takýto prípad zistený nebol.

Podľa zákona o pamäti národa je ÚPN povinný vykonávať úplné a nestranné hodnotenie doby neslobody. Z toho voči verejnosti vyplýva aj povinnosť, ktorá súvisí s odhaľovaním pravdy o minulosti: zverejňovať zistenia, či nejaká osoba do roku 1989 bola spolupracovníkom ŠtB. Hľadať osoby zodpovedné za pozmeňovanie registračných protokolov po roku 1989 nie je úlohou ÚPN.

Zverejnením zistení o pokusoch pozmeniť záznamy v registračných protokoloch v prípade 29 osôb po novembri 1989, skúmaním veľkého počtu dokumentov, ktoré vytvorila ŠtB, a rekonštrukciou centralizovane riadeného útvaru ŠtB – XII. správy ZNB si ÚPN plní úlohy, ktoré mu vyplývajú zo zákona o pamäti národa.

Summary

The author analyses cases in his contribution, where amendments and changes were made in the registration protocols' records that used to be maintained by the District Administration of National Security Forces, The Administration of ŠtB in Bratislava. He finds that 29 such attempts were identified by the Nation's Memory Institute and he gives an example on which he demonstrates a concrete case of a reconstruction. Previous processing of the documents and the scientific evaluation of the history of ŠtB in Slovakia make the reconstruction of individual cases possible and the contribution of the Nation's Memory Institute in that process is of major significance. But the author's contribution deals with the issue within a wider context and he also describes verification mechanisms used to check the activities of a secret collaborator or hired conspirational flats.

mi pravice z CSR, resp. s akreditovanými novinármi kap. štátov v CSSR, alebo susedných KS.

V akcii "PASKVIL" v spolupráci so S-ŠtB Brno boli aplikované STÚ "DIAGRAM" a "PRESTAVBA". Nesplnená bola úloha rozšírenia STÚ v byte objektu o ďalšiu miestnosť. Nesplnenie úlohy spočíva v technickej stránke aplikácie. Ďalej v akcii boli vykonané niekoľkonásobné pokusy podstavby TS "IRIS" prostredníctvom ďalšieho exponenta pravice, ktoré však boli neúčinné, objekt nemá záujem o kontakt s TS. Realizáciou STÚ "ANALÝZA" bola oper. zadokumentovaná jeho tvorba.

V akcii "RENEGÁT" boli realizované rozkladné opatrenia k zabráneniu, aby neprijal funkciu "mluvčieho CH-77" a prostredníctvom neho rozšírenie členskej základne CH-77 v SSR. Úloha bola splnená.

Realizovanými opatreniami v akcii "STAROSTA" bolo zamedzené spracovanie materiálov a prostredníctvom vplyvných stykov je vyvolávaná nedôvera k tvorbe samizdatov u ďalších objektov. Vzhľadom na to, že je pasívnym členom skupiny, nebola mu udelená plánovaná "výstraha náč. XII. S-ZNB".

Zhodnotenie pracovných výsledkov za rok 1986 po línii II. odboru XII. správy ZNB Bratislava. (Zdroj: A ÚPN)

agentúry - plán získať (15 nových TS - splnené verbovky (9 TS). Nepodarilo sa nám agentúrou presadiť ani v rozhodujúcich prípadoch /ADVOKÁT, RENEGÁT, PASKVIL/ ani v závažných problematikách akonelegálna cirkev, čo bola hlavná orientácia ročného plánu. Celkove v roku aj napriek novým verbovkám nastal pokles agentúry o 12 TS. Príčiny nesplnenia plánu sú v objektívnych dôvodoch - zložitosti práce na spomínaných úsekoch KR práce ale aj subjektívne - nepripravenosť KTS, nízka profesionalita OP a orientácia na ľahšie úseky - pevné objekty.

Dielčie pozitívne výsledky sa docielili v práci s agentúrou po vonkajšom protivníkovi - vykonaná kategorizácia TS a prehodnotenia ich reálnych možností so stanovením cieľov sa pozitívne odrazili u TS KUŠNIER, JAROS, IRIS, KOPANICA aj ďalších, čo bolo oceňované aj zo strany rozviedky.

Zhodnotenie pracovných výsledkov za rok 1987 po línii II. odboru XII. správy ZNB Bratislava. (Zdroj: A ÚPN)

Cielom rozpracovania je, udržať objekta v politickej izolácii a docieľať úplné prerušenie stykov s pravicovými osobami v Bratislave.

Za tým účelom :

a/ Cez TS "IRIS" a "ALEŠ" ako aj využitím STÚ "DIAGRAM" zabezpečiť jej kontrolu najmä z hľadiska prípadného obnovenia jej činnosti a stykov predošlého rozsahu. Podľa získaných poznatkov svedčiacich o obnovení jej predchádzajúcej činnosti pokračovať vo vynútených stykoch k pozitívnemu ovplyvňovaniu a k tomuto účelu využívať i jej manžela. *Alma Münzová*

Termín: priebežný v r. 1982

Plány XII. správy ZNB na využitie TS IRIS v prípade "HETERA" (Alma Münzová) v roku 1982. (Zdroj: A ÚPN)

Položka pokl. den: 802/89

Součást MV: <i>W. S. ZNB Bratislava</i>	
Jméno účtujícího: <i>Kpt. Valentin MLKVÍ</i>	
Zařazení: <i>1. odbor, 6. oddělení.</i>	

Vyúčtování služebních výdajů

za měsíc *december* 19 *89*

Měna: *Kčs*

Část I. – Vydání:

Da-tum	Heslo a evidenční číslo svazku	Strana svazku	Druh výdajů	Částka	Podpis schvalujícího	Poznámka
1	2	3	4	5	6	7
1 <i>4. 12. 1989</i>	<i>"IRIS" 11 827</i>	<i>257</i>	<i>A</i>	<i>1.000,-</i>	<i>[Signature]</i>	<i>dotklad</i>
2						
3						
5						
Vydání celkem:				<i>1.000,-</i>		XXXXXX

MV č. skl. 94/A5

Finančná odmena 1000,- Kčs pre TS "IRIS" vyúčtovaná zo zvláštnych finančných prostriedkov v decembri 1989. (Zdroj: A ÚPN)

C - príslo. = 667

Položka pokl. den.: 521/88

Součást MV: K1.5-ZNB Bratislava	
Jméno účtujícího: Kpt. Valeriá MLKVÍ	
Zařazení: 2. odbor, 1. oddělení.	

Vyúčtování služebních výdajů

za měsíc červen 19 88

Měna: Kčs

Část I. – Vydání:

Datum	Heslo a evidenční číslo svazku	Strana svazku	Druh výdajů	Částka	Podpis schvalujícího	Poznámka
1	2	3	4	5	6	7
27.7. 1988	IRIS 11227	228	A	1.000,-	[Signature]	doklad
27.7. 1988	NIK1 36574	3	B	48,-	[Signature]	bez dokladu
1.8. 1988	RAJ 37653	8	C	323,-	[Signature]	doklad
5						
Vydání celkem:				1.371,-		XXXXXXX

MV č. skl. 94/A5

Finančná odmena 1000,- Kčs pre TS "IRIS" vyúčtovaná zo zvláštnych finančných prostriedkov v júli 1988. (Zdroj: A ÚPN)

Položka pokl. den.: 673/84

Součást MV: K1.5-ZNB Bratislava	
Jméno účtujícího: Kpt. Valeriá MLKVÍ	
Zařazení: 1. odbor, 1. oddělení.	

Vyúčtování služebních výdajů

za měsíc november 19 87

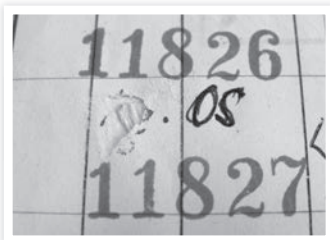
Měna: Kčs

Část I. – Vydání:

Datum	Heslo a evidenční číslo svazku	Strana svazku	Druh výdajů	Částka	Podpis schvalujícího	Poznámka
1	2	3	4	5	6	7
24.11. 1987	IRIS 11227	228	A	1.000,-	[Signature]	doklad
30.11. 1987	GAD 15276	220	C	25,-	[Signature]	doklad
3						
5						
Vydání celkem:				1.025,-		XXXXXXX

MV č. skl. 94/A5

Finančná odmena 1000,- Kčs pre TS "IRIS" vyúčtovaná zo zvláštnych finančných prostriedkov v novembri 1987. (Zdroj: A ÚPN)

Detail zásahu v ľavej časti záznamu o registrácii TS "IRIS" v registračnom protokole. (Zdroj: A ÚPN)

11826	OS	IRIS	Dr.	Albert	Bahník	1/2/21
11827	X	(VOJTECH)	MARENČIN, 26.7.1982	Wernerich	Franciu	Múskový
						210311

- 5. X. 1972	Na osobný					
Na HS-530, 2. odd.	- 5. apríla 1972		1-7 XII. 1989			
Bžava			Kučes			
			Podvodičská Tomava, Senica			

Záznam o registrácii TS "IRIS" v registračnom protokole KS ZNB S ŠtB Bratislava. (Zdroj: A ÚPN)

SEZNAM

pracovníkú a TS dochádzajúcich do KB a PB

reg. č.

Jméno pracovníka, č. služ. průkazu	Útvar odbor oddělení	Registrační číslo, krycí jméno TS	Prvá schůzka dne	Poslední schůzka dne	Důvod ukončení docházky pracovníka nebo TS
Johán Laudník 0A/12 119649	XII. OFMU 2. odd. 1. odd.	TICHÝ 1258N	19. 7. 1982	21. 9. 76	Odvodzení 20. 10. 1981
Rudolf Štábl 0A/12 119693	- -	IRIS 11827	6. 12. 1983	4. 1. 1984	Odvodzení 20. 10. 1984
Buděj Lipták 0A/12 125239	- -	MALÝ 14352	6. 1. 1985	23. 4. 76	Zmena EB a 20.

Záznam o schôdzkovej činnosti TS "IRIS" v konšpiračnom byte XII. správy ZNB "GAJO" so starším referentom II. odboru Štefanom Bobáľom v rokoch 1973 až 1984 a záznam o odovzdaní TS novému „riadiacemu orgánu“ Valentínovi Míkvemu. (Zdroj: A ÚPN)

SEZNAM						
pracovníků a TS docházejících do KB a PB				reg. č.		
Jméno pracovníka, č. služ. průkazu	Otvar odbor oddělení	Registrační číslo, krycí jméno TS	Prvá schůzka dne	Poslední schůzka dne	Důvod ukončení docházky pracovníka nebo TS	
Valentín MLKVÝ	XII.S-ZNB	IRIS	4.12.	6.5.	odvolaná	
OP/W 121544	2/1	11 227	1984	1986	RO Dekan	
Valentín MLKVÝ	XIV.S-ZNB	ALES	5.1.	5.11.	Změna RO	
	2/1	12 238	1984	1985	Dekan	

Záznam o schůdkové činnosti TS "IRIS" v konspiračním bytě XII. správy ZNB "GAJO" so starším referentom II. odboru Valentínom Mlčvkým v rokoch 1974 až 1986 a záznam o odovzdaní TS novému „riadiacemu orgánu“ Mariánovi Dekanovi. (Zdroj: A ÚPN)

001101							
Čl.	Dňa	Zasiel				počet listov	V ec
		ko	dňa	čl.			
1	16.9.	stastuj	-	-	1	Hlávk na zased TU TA 24 v akcii KANAL	
2	17.9.	stastuj	-	-	4	ŠIMEČKA Milan na pož. - Dekanovi po spistoř.	

Přidělná kedy/komu	Vybaveno					Uloženo		Vyrořovací znak a uschovávací jednotka	Záznam o vyřadení
	dňa	komu	ako	snacka	počet listov	12	13		
a. Křivý	16.9.	XII.S-FNH, 6 odd. Blava	Propis						
a. Probat	17.9.	XIV.S-FNH, 6 odd. Blava	Propis						

Záznam z jednacieho protokolu XII. správy ZNB o štvorstranovej správe TS IRIS týkajúcej sa Milana Šimečku, ktorú XII. správa ZNB ako dôležitú odoslala na Sekretariát Federálneho ministerstva vnútra. (Zdroj: A ÚPN)

Detail záznamu v pravej časti záznamu o registrácii TS "IRIS" v registračnom protokole. (Zdroj: A ÚPN)

Detail záznamu v pravej časti záznamu o registrácii TS "IRIS" v registračnom protokole. (Zdroj: A ÚPN)

Interpretácia agentúrnych a operatívnych zväzkov, ktoré vznikli z činnosti ŠtB v období tzv. normalizácie

Lubomír MORBACHER

V úvode príspevku sa pokúsim stručne vymedziť rozdiel medzi pôsobením politickej polície komunistickej strany – Štátnej bezpečnosti (ďalej iba ŠtB) a spravodajskými službami demokratických štátov. Spravodajské služby v štátoch s demokratickou formou vlády by podľa príslušnej legislatívy, resp. demokratickej tradície mali predovšetkým ochraňovať ústavné zriadenie a vlastných občanov pred hrozbami organizovaného zločinu, extrémizmu, medzinárodného terorizmu a hájiť zahraničnopolitické a ekonomické záujmy krajiny. Ich úlohou je špecifickými metódami získavať a vyhodnocovať včasné, relevantné a kvalitné spravodajské informácie pre potrebu kvalifikovaného rozhodovania ústavných činiteľov a štátnych orgánov.

Podľa zákona č. 46/1993 Z. z. o Slovenskej informačnej službe v platnom znení môže informačná služba podľa § 1, ods. 4 svojimi prostriedkami obmedziť práva a slobody občanov len v rozsahu a spôsobom ustanoveným uvádzaným zákonom. Postavenie a pôsobenie Slovenskej informačnej služby od jej vzniku aj napriek viacerým kauzám, ktoré sú s ňou spájané, vrátane tej najzávažnejšej – podozrenie zo zavlčenia vlastného občana do cudziny, nemožno porovnávať s postavením a činnosťou ŠtB do roku 1990.

Už od roku 1945 začala Komunistická strana Československa (ďalej iba KSČ) venovať mimoriadnu pozornosť vznikajúcim spravodajským a štátno-bezpečnostným zložkám. Tieto kľúčové bezpečnostné zložky boli obsadené ľuďmi oddanými komunistickej strane a pripravenými zasiahnuť do boja voči nekomunistickým stranám a odporcom ovládnutia spoločnosti KSČ.

V septembri 1947 vydalo Povereníctvo vnútra správu o „odhalení protištátného sprisahania na Slovensku“.¹ Bezpečnosť v súvislosti so „sprisaháním“ zaistila 707 osôb. ŠtB už vtedy použila nezákonné metódy fyzického a psychického teroru, aby získala nepravdivé svedecké výpovede.

V priebehu roku 1948 získala ŠtB základnú podobu. Model ŠtB, ktorý vznikol, existoval počas trvania celého obdobia totalitného režimu až do roku 1990. ŠtB predstavovala hlavný represívny nástroj na potlačanie základných ľudských práv a slobôd v záujme udržania moci KSČ.

V súvislosti s náročnosťou témy a obmedzeným priestorom sa budem v tomto príspevku venovať zväzkovej agende, ktorá vznikla z činnosti kontrarozviednych súčastí ŠtB v období tzv. normalizácie. Kľúčom k interpretácii agentúrnych zväzkov jednotlivých kontrarozviednych súčastí ŠtB obsahujúcich formálne náležitosti a konkrétny informačný obsah je poznanie úloh a cieľov ŠtB. V tejto súvislosti je dôležité upriamiť pozornosť na zväzky kontrarozviedneho rozpracovania (operatívne zväzky), v ktorých sa zhromažďovali informácie k činnosti tzv. zahraničného a vnútorného nepriateľa.

Charakter kontrarozviedky ŠtB ako politickej polície komunistickej strany vyplýval priamo zo smernice pre činnosť pracovníkov kontrarozviedky (A – oper – I -1) z roku 1972.² Tá definovala, že politický charakter kontrarozviedky vyplýva z jej základného poslania a vyžaduje si dôsledné plnenie politických hľadísk pri plnení jej preventívnej a represívnej funkcie. Predpokladom bol dôsledný triedny prístup všetkých pracovníkov kontrarozviedky pri plnení základných úloh a plnom rešpektovaní KSČ, socialistickej spoločnosti, internacionálnych záujmov socialistického spoločenstva krajín a medzinárodného robotníckeho hnutia. Kontrarozviedka ŠtB mala špecifickými prostriedkami a metódami práce získavať informácie o zámeroch, formách, metódach a prostriedkoch činnosti osôb považovaných za tzv. zahraničného a vnútorného nepriateľa.

1 Cieľom komunistami zinscenovaného sprisahania malo byť obnovenie slovenského štátu a atentát na E. Beneša, ktoré mali pripraviť ilegálne skupiny v spojení so slovenskou emigráciou. Komunistami ovládaná ŠtB takto chcela kompromitovať Demokratickú stranu a jej generálnych tajomníkov a poslancov Jána Kempného a Miloša Bugára a podpredsedu vlády Jána Ursínyho.

2 Archiv bezpečnostných složek (ďalej iba ABS) Praha, fond (ďalej iba f.) A/6, inventárna jednotka (ďalej iba inv. j.) 121, Rozkaz ministra vnútra (ďalej iba RMV) ČSSR č. 54/1972. *Smernice pro zpravodajskou činnost čs. kontrarozvědky*. Ďalej pozri novelizovanú smernicu: ABS Praha, f. A/7, inv. j. 88, RMV ČSSR č. 2/1978. Smernice pro činnost pracovníků kontrarozvědky (A – oper – I – 1).

Konkrétne to znamenalo, že informácie a poznatky získané najrôznejšími súčasťami aparátu ŠtB boli podľa osôb, objektov záujmu a problematík, ktorých sa týkali, zaradované do príslušných zväzkov. Jednotlivé typy operatívnych zväzkov definovali tajné podzákonné normy, ktoré boli prílohami rozkazov ministrov vnútra ČSSR. Medzi zväzky (resp. spisy) kontrarozviedneho rozpracovania podľa spomínaných príslušných smerníc patrili:

- Spis preverovanej osoby, ktorý sa z rôznych dôvodov zakladal na sústreďovanie písomností previerkového charakteru na osoby, ktoré boli pre kontrarozviedku zaujímavé (z hľadiska ich predpokladanej nebezpečnosti vo vzťahu ku komunistickému režimu alebo ich využiteľnosti);
- Signálny zväzok sa zakladal na osoby podozrivé zo štátnobezpečnostnej trestnej činnosti (išlo o tzv. prvohlavové trestné činy – z prvej hlavy trestného zákona, kde boli kodifikované trestné činy proti bezpečnosti republiky) alebo podozrivý jav za účelom preverenia signálu, t. j. potvrdenia alebo vyvrátenia podozrenia zo štátnobezpečnostnej trestnej činnosti;
- Osobný zväzok sa zakladal na osobu, u ktorej bolo už dôvodné podozrenie z páchania štátnobezpečnostnej trestnej činnosti potvrdené;
- Spis nepriateľskej osoby sa zakladal na sústreďovanie písomností (evidenciu zdôvodňujúceho, previerkového a kontrolného charakteru) k osobám, ktoré svojím jednaním alebo politickými postojmi ohrozili, bezprostredne ohrozovali alebo by mohli ohroziť vnútorný poriadok alebo bezpečnosť štátu. Za týmito vágnymi pojmami sa skrývala kontrola a evidencia osôb, z ktorých komunistická strana na základe získaných poznatkov pre ich pôvod, politické, náboženské presvedčenie a akýkoľvek nesúhlas so svojou politikou vytvorila kategóriu občanov druhej triedy. Na základe uznesení najvyšších straníckych orgánov boli preukázateľne orgánmi ministerstva vnútra (jej štátnobezpečnostných súčastí) sledovaní, operatívne rozpracovávaní a evidovaní v 50. a 60. rokoch minulého storočia tzv. bývalí ľudia. Takto dehonestujúco režim pomenoval široké spoločenské vrstvy, ktoré ŠtB „roztriedila“ do šestnástich kategórií. Patrili medzi nich: predstavitelia cirkvi a inteligencie, funkcionári nekomunistických strán, „kulaci“, štátni úradníci a príslušníci

policajných zložiek Československej republiky z rokov 1918 – 1938, riaditelia bánk a tovární, bývalí predstavitelia „buržoázie“ a iní. Neskôr ich ŠtB, ako už bolo uvedené, evidovala ako tzv. nepriateľské osoby v ôsmich kategóriách až do roku 1989;

- Objektový zväzok sa zakladal na inštitúcie a úrady najmä tzv. kapitalistických štátov pôsobiacich na území ČSSR (išlo napr. o všetky zastupiteľské úrady týchto štátov), na centrály a úradovne tzv. nepriateľských rozvedok, emigrantské centrá a iné tzv. nepriateľské organizácie za účelom zisťovania ich činnosti, ďalej na vojenské objekty, hraničné priestory, významné objekty čs. národného hospodárstva. Najmä pri posledne menovanom je potrebné podotknúť, že v zásade išlo rovnako o budovanie agentúrnej siete, ktorou mala mať ŠtB pod kontrolou tzv. nepriateľské osoby a osoby podozrivé z odlišných politických názorov pracujúce v týchto objektoch. Objektové zväzky sa ďalej zakladali na určené „problematiky“ (napr. nelegálna cirkev, voľná mládež a mnohé ďalšie) s cieľom sústreďovať spravodajské poznatky;
- Pátrací zväzok zakladala ŠtB, ak existovalo dôvodné podozrenie, že bol spáchaný štátnobezpečnostný trestný čin spadajúci do vecnej príslušnosti vyšetrovateľa ŠtB a príčiny a páchatel' neboli známe;
- Kontrolný zväzok sa zakladal u kontrarozviednych útvarov, ktoré v podriadenom útvare riadili a kontrolovali dôležitú akciu. Obsahoval kópie plánov postupu a dokumenty o súhrnných výsledkoch rozpracovania, o závažných rozhodnutiach riadiaceho kontrarozviedneho útvaru a o výsledkoch.³

Mnohí si spájajú registračné protokoly jednotlivých súčastí kontrarozvedky ŠtB len so záznamami o zväzkoch agentov ŠtB v jednotlivých kategóriách. Je potrebné pripomenúť, že väčšina registrovaných zväzkov bola založená na osoby, ktoré boli prenasledované, šikanované a vyšetrované ŠtB. Informácie od jednotlivých typov spolupracovníkov smerovali práve k osobám a objektom rozpracovávaným v uvádzaných druhoch zväzkov, resp. spisov. Pri interpretácii informácií obsiahnutých v agentúrnych

3 GULA, M. – VALIŠ, Z.: Vývoj typologie svazků v instrukcích pro jejich evidenci. In: *Securitas imperii*, 1994, č. 2.

zväzkoch je práve preto potrebné obrátiť pozornosť na prenasledované osoby, ku ktorým ŠtB zhromažďovala informácie. Je účelné a logické sa opýtať, v akom vzťahu, kvalite a množstve sú informácie získané agentúrnou cestou k základnému sledovanému cieľu – represii voči prenasledovanej osobe a k čiastkovým cieľom súvisiacim s hlavným. Ďalej je potrebné vyhodnotiť, aký je pomer informácií, ktoré mala ŠtB napr. zo spravodajsko-technických úkonov oproti informáciám z agentúrnej siete.

Pri vyrovnávaní sa s totalitnou minulosťou je dôležitou otázkou pre Ústav pamäti národa zhromažďovanie, analýza, vyhodnotenie a verifikácia informácií obsiahnutých vo zväzkoch operatívneho rozpracovania a agentúrnych zväzkoch vo vzťahu k dokumentácii represii komunistického režimu voči vlastným občanom. Veľmi dôležité sú súvislosti medzi zväzkovou agendou a štúdiom dokumentov z rôznych súčastí kontrarozvedky.

Kvalitu a využiteľnosť poznatkov ŠtB z viacerých zdrojov vo vzťahu k dôsledkom, teda konkrétnej represii, možno ilustrovať konkrétnym prípadom. Dňa 17. februára 1975 dal kapitán Kostun zo štátnobezpečnostnej súčasti krajskej správy ZNB Košice návrh na založenie signálneho zväzku s krycím menom ARCHIVÁR, v ktorom sa mali zhromažďovať poznatky k osobe rímskokatolíckeho kňaza Alojza Tkáča, v tom čase zamestnaného na biskupskom úrade v Košiciach ako archivára. Dôvodom bola hlavne skutočnosť, že Alojz Tkáč „*dňa 23. 10. 1974 na zasadnutí Združenia katolíckych duchovných „Pacem In Terris“ v Košiciach vystúpil a povedal, že v ČSSR je hrubo porušovaná „Deklarácia o ľudských právach“, ktorú podpísala i ČSSR. Porušujú sa ústavné zákony a smernice o náboženskom vyznaní, a to pri prihlasovaní detí na náboženstvo, a útočí sa proti veriacim, ktorí navštevujú kostol. Obhajoval kňazov, ktorým boli odobraté štátne súhlasy, napríklad Urbanca, Giča a ďalších. Tvrdil, že vo Východoslovenskom kraji, hlavne v okrese Trebišov, sú uzavreté kostoly. Odsudzoval protináboženskú propagandu zo strany štátnych a straníckych orgánov.*“⁴

Cieľom ŠtB bolo zistiť vzťahy medzi Alojzom Tkáčom a kapitulárnym vikárom Štefanom Onderkom, či nebol k tomuto vystúpeniu podnietený práve ním. Ďalej zistiť, ako Tkáč ovplyvňuje kňazov a katolícku inteligenciu. V konkrétnom tzv. pláne agentúrno-operatívneho rozpracovania Alojza Tkáča boli vytipovaní spolupracovníci ŠtB, ktorým boli pridelené úlohy, t. j. získavanie konkrétnych informácií, v súvislosti s cieľom, ktorý si

4 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej iba A ÚPN), f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti (ďalej iba KS ZNB) Košice, Zväzky rozpracovávaných osôb, archívne číslo (ďalej a. č.) 11462.

ŠtB vytýčila. Išlo o tajných spolupracovníkov s kryciami menami: ONDREJ,⁵ PIŠTA,⁶ JURAJ,⁷ SAMO,⁸ REDAKTOR,⁹ RADOMKA,¹⁰ VOJTECH,¹¹ DUŠAN¹² a PISÁR.¹³ Získavali informácie o Alojzovi Tkáčovi v rokoch 1974 až 1975. Týmto spolupracovníkom sa nepodarilo prostredníctvom získaných informácií potvrdiť predpoklad, že Alojz Tkáč bol k vystúpeniu podnietený kapitulárnym vikárom Štefanom Onderkom, podarilo sa im však ohraničiť okruh osôb, s ktorými sa Alojz Tkáč stýkal, a poskytnúť konkrétne informácie o názoroch kňazov a laikov, ktorí s ním sympatizovali. Na základe už ŠtB známeho obsahu Tkáčovho vystúpenia v roku 1974 na zasadnutí Združenia katolíckych duchovných „Pacem in Terris“ v Košiciach a vyhodnotenia nových informácií získaných agentúrnou cestou mu bol v roku 1975 po dohode ŠtB s mestským cirkevným tajomníkom v Košiciach Zarembom odňatý štátny súhlas na výkon pastoraácie. Zároveň bolo ukončené jeho rozpracovávanie v signálnom zväzku.

V rokoch 1975 až 1983 bol Alojz Tkáč mimo pastoraácie a pracoval ako vodič električky a lesný robotník. V roku 1983 opätovne získal štátny súhlas, pretože ŠtB nedisponovala informáciami z agentúrnej siete a iných zdrojov, ktoré by preukazovali tzv. nepriateľskú činnosť. Potom, ako sa stal správcom farnosti Červenica, bol na jeho osobu opäť obnovený signálny zväzok s cieľom kontrolovať jeho prípadné „nepriateľské“ aktivity a v prípade závažnejších poznatkov pristúpiť k trestnému stíhaniu. V roku 1985 tajný spolupracovník s krycím menom TATRAN¹⁴ poskytol svojmu riadiacemu orgánovi (ďalej iba RO) nadporučíkovi ŠtB Blanárovi informáciu: „*Prameň* (teda tajný spolupracovník – pozn. L. M.) *ma informoval, že v Prešove na ulici Obrancov mieru číslo 31, 33 býva asi šesť slobodných dievčat, pravdepodobne tajné rehoľnice, čo prameň usudzuje podľa správania a vystupovania na verejnosti. K nim dochádza rím. kat. kňaz Bartolomej Urbanec, ktorý tam bol videný asi 5-krát. Naposledy tam bol spolu s Alojzom*

5 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Agentúrny zväzok, registračné číslo (ďalej iba r. č.) 6593.

6 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Agentúrny zväzok, r. č. 3303.

7 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Agentúrny zväzok, r. č. 9887.

8 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Agentúrny zväzok, r. č. 5700.

9 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Agentúrny zväzok, r. č. 8544.

10 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Agentúrny zväzok, r. č. 5151.

11 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Agentúrny zväzok, r. č. 8439.

12 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Agentúrny zväzok, r. č. 8959.

13 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Agentúrny zväzok, r. č. 11120.

14 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Agentúrny zväzok, r. č. 123 98.

*Tkáčom, (objektom z akcie „Archivár“ pozn. RO). Medzi dievčatami má bývať aj MUDr. Košíková z Košíc, ktorá pracuje v OÚNZ Prešov.“*¹⁵ Zo záznamu v časti „operatívny význam“, ktorý spísal npor. ŠtB Blanár 26. februára 1985, je zrejmé, že tajný spolupracovník TATRAN¹⁶ priniesol tzv. prvotný nepreverený poznatok, čo znamená, že ŠtB touto informáciou dosiaľ nedisponovala z iných zdrojov. V zázname v časti „názor operatívneho pracovníka na zistený poznatok“ to npor. ŠtB Blanár ďalej potvrdzuje: „Ku Tkáčovi ide o prvý poznatok po jeho návrate do pastorácie v r. 1983, že sa zapája do nejakej aktívnej činnosti [...]“¹⁷

Nasledovalo množstvo vynútených stykov, ktorými ŠtB Alojza Tkáča zastrašovala. Z vlastných zdrojov a s oneskorením (získanie výtlačku zo zahraničia) sa ŠtB dozvedela, že Alojz Tkáč uverejnil v roku 1982 v časopise, ktorý vydával Slovenský ústav Sv. Cyrila a Metoda v Ríme, článok *Diagnóza košickej diecézy*. V roku 1986 po oneskorenom zistení o publikovaní tohto článku (ŠtB musela upustiť od trestného stíhania v dôsledku premlčania) s ním príslušník ŠtB npor. PhDr. Ivan Buoc vykonal preventívno-výchovné opatrenie, ktorým ho ŠtB chcela zastrašiť, aby podobné aktivity v budúcnosti nevyvíjal.¹⁸ Napriek stálej kontrole a šikanovaniu zo strany Štátnej bezpečnosti už k odobratiu štátneho súhlasu do roku 1989 neprišlo.

Summary

The author analyses the contents of operational files maintained by the former ŠtB as a historical source of information, and the use of reports made by secret collaborators in particular. He also calls attention to an interconnection between the State Security and the Communist regime. Together with the analysis there is also a summary on categorisation of persons considered to be enemies of the Communist regime, and it brings a comparison of differences between the Secret Services in democratic and Communist countries, and information on individual State Security files as well. In the study there is a concrete case how a file was maintained, its interpretation and the way how the reports coming from the secret collaborators' environment were used.

15 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Zväzky rozpracovávaných osôb, a. č. 11462.

16 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Agentúrne zväzok, r. č. 123 98.

17 A ÚPN, f. KS ZNB Košice, Zväzky rozpracovávaných osôb, a. č. 11462.

18 Tamže.

Výpovedná hodnota dokumentácie ŠtB

Igor CIBULA

Agenda operatívnych zväzkov Štátnej bezpečnosti (ďalej iba ŠtB) je kľúčovou témou, ktorá otvára priestor na objektívne posudzovanie výpovednej hodnoty dokumentácie ŠtB. Význam tejto témy je umocnený aj tým, že sa nevzťahuje iba k ŠtB ako k represívnej inštitúcii komunistického režimu, ale týka sa aj osudov živých ľudí. Pretože sa usilujeme vystupovať ako demokratickí humanisti a na rozdiel od vyznávačov totalitných ideológií pociťujeme zodpovednosť za osud každého jednotlivca, nemôžeme si dovoliť paušálne posudzovanie údajov, ako ich dôkladne zaznamenávala ŠtB, ale musíme každú osobu vo zväzkoch ŠtB definovať vo všetkých súvislostiach jej činov a faktov a nenechať sa zviazať indíciami a podozrievavými predsudkami. Štúdium totalitnej minulosti prostredníctvom pátrania po pravde v archívnej dokumentácii ŠtB si vyžaduje precíznu schopnosť skúmať fakty v ich vnútorných súvislostiach a v konkrétnom spoločensko-historickom kontexte daného obdobia, keď tieto fakty vznikali.

Dokumenty ŠtB nie sú Písmo sväté

Pretože sa opakovane vyskytujú prípady, keď sa pristupuje k dokumentom ŠtB utilitárne so snahou manipulovať s jednotlivými faktami, ktoré obsahujú tieto dokumenty, je nevyhnutné zaoberať sa tým, aká je ich výpovedná hodnota. K tomuto poznamenávam, že niekedy sa stretávame v hodnotení obsahu týchto dokumentov s dvoma krajnosťami. Niektorí vykladajú archívne dokumenty doslova ako Písmo sväté, zatiaľ čo iní sa snažia pravdivosť obsahu dokumentov ŠtB spochybňovať, pričom sa opierajú o niektoré nepresnosti, alebo dokonca preukázateľné nepravdy

uvedené v dokumentoch. Obvykle má motivácia takéhoto prístupu k prezentácii dokumentov Štátnej bezpečnosti politické pozadie, čoho sme boli svedkami najmä v prvej polovici 90. rokov, keď spoločnosť podliehala agentománii a poznatky z archívov ŠtB boli užitočným a účinným nástrojom na kompromitovanie politického protivníka. Týmto konštatovaním sa nepokúšam tvrdiť, že v odôvodnených prípadoch niektorých jednotlivcov nebolo odhaľovanie ich minulosti na základe dokumentov ŠtB spoločensky na mieste – a to platí bez výhrad aj doteraz.

ŠtB bola spravodajská organizácia

Keď si dnes kladieme otázku, aká je výpovedná hodnota dokumentácie ŠtB, tak primárne si musíme uvedomiť, že komunistická ŠtB bola z profesionálneho hľadiska spravodajská organizácia. Pochopiteľne, že jej spravodajská produkcia súvisela s represívnou funkciou tejto inštitúcie, ktorej hlavným poslaním bolo udržiavať a upevňovať dominantné postavenie komunistickej strany v spoločnosti. Napriek dobovým ideologickým deformáciám spravodajský aparát ŠtB fungoval podľa univerzálnych profesionálnych zásad, aké platia v spravodajských službách bez ohľadu na politický režim, ktorému poskytujú svoj servis. Z toho dôvodu ani obsah operatívnych zväzkov ŠtB nemožno interpretovať inak, ako je to v prípade produkcie spravodajských inštitúcií, ktoré pôsobia v demokratických štátoch. Teda z faktografického hľadiska zachovaná spravodajská produkcia ŠtB poskytuje relevantné informácie, ale pri hodnotení zdrojov týchto informácií je potrebné vychádzať z konkrétnych dobovo-historických okolností vzniku týchto informácií, ale aj okolností získavania týchto zdrojov a charakteru týchto zdrojov.

Čo naznačuje agenda operatívnych zväzkov

Na tento aspekt pri skúmaní výpovednej hodnoty dokumentácie ŠtB nepriamo upozornil už pred 16 rokmi Marián Gula vo svojej štúdii *Vývoj typov spolupracovníkov kontrarozviedky ŠtB v smerniciach pre agentúrnu prácu*.¹ Už vtedy konštatoval, že „*nemožno porovnávať spolupracovníkov ŠtB z rokov päťdesiatych a šesťdesiatych, nieto ešte sedemdesiatych a osemdesiatych rokov*“. Ale štúdium agendy operatívnych zväzkov tiež

1 GULA, M.: Vývoj typů spolupracovníků kontrarozviedky StB ve směrnících pro agenturní práci. In: *Securitas imperii*, č. 1, Praha 1994.

naznačuje, že uvedené konštatovanie možno použiť aj pri charakteristike dôstojníkov ŠtB, ich profesionálnej i vzdelanostnej úrovne, ako aj spôsobu ich chápania spoločenských vzťahov a problémov. Okrem toho sa žiada poukázať aj na ten fakt, že podobne sa menili metódy práce ŠtB. Za najzásadnejšiu zmenu možno považovať okolnosť, že metódy brutálneho fyzického nátlaku a zastrašovania z obdobia päťdesiatych rokov boli v ére tzv. normalizácie v určitej miere vystriedané rafinovanejšími postupmi, ktorých cieľ bol však rovnaký: prinútiť záujmovú osobu k spolupráci alebo zabrániť takému jej konaniu, ktoré ŠtB považovala za ohrozenie komunistického režimu.

Nehádzať všetky registrované osoby do jedného vreca

Na takomto pozadí, resp. v takomto rámci možno rozoberať aj osudy a správanie jednotlivcov, ktorí sa ocitli v registroch ŠtB. Z profesionálneho hľadiska možno považovať za neprípustné zjednodušenia, ak sa všetky registrované osoby hádžu do jedného vreca. Hoci nechcem spomínať prípady konkrétnych ľudí, ktorí sa neprávom ocitli v registroch ŠtB v niektorej z kategórií spolupracovníkov komunistickej tajnej služby alebo boli verejne obvinení zo spolupráce s ŠtB, spomeniem len jeden príklad a môj názor, prečo sa mohla táto osoba ocitnúť v evidencii komunistickej ŠtB. Mám na mysli kľúčovú postavu protikomunistickej opozície v Poľsku – Lecha Walesu. V roku 2008 vyšla vo Varšave publikácia od dvoch historikov poľského Ústavu národnej pamäti, ktorá prezentuje túto historickú osobnosť ako agenta komunistickej tajnej polície. Nemal som možnosť poznať fakty v uvedenej publikácii, ale napriek tomu nepochybujem o tom, že Lech Walesa nespoločnicoval s komunistickým režimom.

Bolo možné oklamať dôstojníkov ŠtB?

Walesov prípad uvádzam z toho dôvodu, aby som vyjadril svoj názor na tému, ktorá už vyvolala nielen množstvo kontroverzií, ale aj politických konfliktov. Kladiem profesionálnym historickým pátračom v archívoch komunistickej ŠtB otázku, prečo sa rozsiahlo venujú všelijakým tzv. spravodajským hrám ŠtB – a prečo neprípúšťajú, že prinajmenšom rovnako chytrí mohli byť aj tí, ktorí naoko pristúpili na spoluprácu s ŠtB, ale so zámerom oklamať dôstojníkov ŠtB. Motívy takto konajúcich osôb mohli byť rozličné: napríklad katolícki kňazi chceli získať informácie o tom, aké nebezpečenstvo zo strany ŠtB hrozí iným osobám, ktoré vyvíjajú

aktivity v rámci katolíckeho disentu. Žiada sa mi na tomto fóre poučiť neprofesionálov, že získanie poznatkov o konkrétnom spravodajskom záujme a jeho zameraní je z hľadiska ochrany pred spravodajskou službou veľmi významná informácia. Existuje široké vysvetlenie, prečo mohli niektoré osoby, ktoré registrovala ŠtB, konať v pozícii tzv. dublerov, resp. predstieranou spoluprácou sa usilovali získať dôležité informácie z hľadiska ochrany svojho okolia, minimálne vo vzťahu k vlastným aktivitám, zameraným proti komunistickému režimu. Takéto pokusy však väčšinou neboli úspešné, pretože záujmové osoby narazili na spravodajský profesionalizmus ŠtB, ktorá predstieranie spolupráce odhalila.

Príbeh tajne vysväteného kňaza

Na druhej strane, vyskytli sa prípady, ktoré ilustruje konkrétny príklad z prostredia katolíckeho disentu na Slovensku. Ide o aktivistu tzv. podzemnej cirkvi na Slovensku, pôsobiaceho na výskumnom pracovisku. Súhlasil so spoluprácou so Štátnou bezpečnosťou na úseku vedecko-technickej rozviedky. Poskytoval jej minimum bezvýznamných, tak povediac sterilných informácií zo svojich zahraničných ciest, čím zakrýval svoju činnosť tajne vysväteného kňaza. Vďaka vlastnej spravodajskej hre odpútal pozornosť ŠtB od svojich aktivít v disente, kde zohral významnú úlohu, pričom ŠtB nikdy nezistila, že ide o tajne vysväteného kňaza.

Profesionálna etika versus pravda

Nie je poslaním tohto príspevku doširoka rozoberať tému predstieranej spolupráce s ŠtB, ale nejde mi ani o obhajobu skutočných agentov, ktorí zo strachu pred prenasledovaním seba a svojej rodiny, prípadne zo zisťujúcich dôvodov prijali záväzok spolupráce s ŠtB. Výpovednú hodnotu operatívnych zväzkov ŠtB neznižuje fakt, ak ku každému prípadu registrovaného spolupracovníka ŠtB budeme pristupovať iba na základe preverených skutočností. Nie je to však ľahké z viacerých dôvodov; časť archívnej dokumentácie ŠtB bola zničená prakticky hneď v prvých dňoch po páde komunistického režimu a určitá časť sa môže nachádzať v rukách subjektov, ktoré by ju mohli zneužiť aj v súčasnosti. Svedectvá bývalých dôstojníkov ŠtB pred súdmi o osobách v registroch ŠtB nie sú preukázateľne hodnoverné, a to aj preto, že by bolo v rozpore so zásadami profesionálnej etiky spravodajcov, keby sa vyjadrovali v neprospech svojich bývalých agentov. Okrem toho by to nebolo ani v ich subjektívnom záujme.

Záznamy dôstojníkov ŠtB

Citlivou témou diskusie na tému hodnovernosti výpovednej hodnoty dokumentácie ŠtB bývajú záznamy dôstojníkov ŠtB, ktoré preukazujú mieru aktivity osôb registrovaných ako spolupracovníkov Štátnej bezpečnosti. V záujme objektívnosti si ich hodnotenia vyžadujú všestrannú analýzu v konkrétnom dobovo-historickom kontexte a v širších súvislostiach. Osobitne významné je aj sémantické hľadisko skúmania jazyka a syntaxe týchto záznamov, ktoré pri nekvalifikovanej interpretácii poskytujú negatívny a skresľujúci význam vyjadreniam a konaniu dotknutých osôb. Práve tu sa žiada dôslednosť pri konfrontácii faktografie záznamov s inými doloženými skutočnosťami. K tomu treba poznamenať, že nie vždy musia byť prístupné ďalšie hodnoverné pramene, potrebné na potvrdenie pravdivosti všetkých konkrétností uvedených v zázname. Za takéto pramene nemožno vždy považovať evidenčné pomôcky ŠtB, v ktorých mohli byť zámerne uvedené nesprávne údaje.

Operatívne zväzky ŠtB môžu obsahovať deformácie

I keď sú operatívne zväzky Štátnej bezpečnosti dôležitým prameňom informácií pre historický výskum, musíme ich skúmať kriticky, pretože môžu obsahovať viaceré deformácie. Spomínané záznamy dôstojníkov ŠtB neboli v každom jednotlivom prípade korektné, čo bolo ovplyvnené ich subjektívnym postojom k registrovaným osobám. Tento postoj ovplyvňovali viaceré faktory; napríklad dobrý, resp. zlý úmysel dôstojníka ŠtB, ktorý sa prejavil snahou „pomôcť“ záujmovej osobe tak, aby vzniklo zdanie lojality voči komunistickému režimu. Niekedy dôstojníci ŠtB pod tlakom nadriadených uvádzali v záznamoch nepravdivé údaje, aby formálne splnili na nich kladené úlohy, pretože od toho záviselo ich hodnotenie, prípadne služobný postup. Nie vždy boli pravdivo zaznamenané také okolnosti, ako vydieranie verbovanej osoby alebo jej skutočná ochota k spolupráci.

Zakrývanie agentov ŠtB pod inými menami

Existujú doložené poznatky o tom, že niektoré údaje o konkrétnych osobách tak, ako boli zaznamenané v dokumentoch Štátnej bezpečnosti, nezodpovedajú skutočnosti. Vyskytli sa dokonca aj prípady, že dôstojníci ŠtB evidovali niektorých agentov pod menami iných občanov, aby takýmto spôsobom zakryli ich identitu. Alebo iných agentov evidovali ako

kandidátov tajnej spolupráce, čo tiež vyplývalo z potreby ich kontrarozviednej ochrany. Uvedené príklady nemožno však spoľahlivo preukázať, a preto nemôžu byť argumentom, spochybňujúcim výpovednú hodnotu dokumentácie ŠtB. Pretože po páde komunistického režimu nevznikla v Česko-Slovensku – ani na Slovensku po roku 1992 – zákonná norma, ktorá by zaväzovala bývalých dôstojníkov ŠtB k odhaľovaniu konšpiratívnej praxe tajnej služby bývalého komunistického režimu, štúdium dokumentačných archívov sotva preukáže uvádzané tvrdenia.

Životy tých druhých

Záverom by som chcel podčiarknuť názor, že téma hodnovernosti dokumentácie ŠtB má aj svoj etický rozmer. Pátranie po pravde by malo byť principiálne, zločiny by mali byť potrestané a morálne zlyhania spravodlivo odsúdené. I keď to nie je celkom exaktné a náležité, práve v tejto súvislosti odporúčam ako podnet na premýšľanie nemecký film *Das Leben der Anderen*.² Naznačuje totiž súvislosti a zložitosti, ktoré možno niekomu pomôžu nestranne hodnotiť dobu komunistickej neslobody. Film pôsobivo prezentuje myšlienku, že pravda ukrytá v dokumentoch Štátnej bezpečnosti je zložitejšia, ako sa to na prvý pohľad zdá.³

Summary

The author deals with the issue of the authenticity of the former State Security materials in a polemic way. He mentions possible hidden meanings of the documents and he lays emphasis on the need to study these documents within the historical context. He points also to a threat caused when that issue is generalised. In addition he analyses the option that the State Security officers could have been cheated and misled by their reputed collaborators.

2 „Životy tých druhých“ – Réžia: Florian Henckel von Donnersmarck, 2006.

3 **Poznámka:** Ďakujem kolegom Ing. Jurajovi Kohutiarovi, RNDr. Petrovi Zemanovi a Mgr. Petrovi Tóthovi za konzultácie, ktoré ma pri písaní môjho referátu inšpirovali.

Evidencie bývalej Štátnej bezpečnosti

Ján MACO

Motto: „Evidencie ŠtB, ktoré sú v ÚPN, síce nie sú úplné, ale sú pravé a pravdivé.“

Evidencie Štátnej bezpečnosti (ďalej iba ŠtB), ktoré sú v Ústave pamäti národa (ďalej iba ÚPN), síce nie sú úplné, ale sú pravé a pravdivé. Nechcem presvedčať o pravdivosti tohto výroku, chcem však ukázať, že jeho zdôvodnenie je možné, nezaujaté a rozumné. Na začiatok uvediem skutočný odstrašujúci príklad, ako evidencie zle použiť.

Prípád PILIPČINEC

Objektom prípadu je fyzická osoba Emil PILIPČINEC, narodený 26. februára 1955 v Sobranceiach. Predmetom prípadu sú záznamy ŠtB k objektu. Dňa 28. júna 2004 Slovenská informačná služba (ďalej iba SIS) odstúpila ÚPN materiály bývalej ŠtB za účelom ich prehodnotenia. Spojená komisia tieto materiály prehodnotila a na základe jej stanoviska SIS tieto materiály dňa 20. júla 2004 protokolárne odovzdala ÚPN, ktorý ich v ten istý deň premiestnil z priestorov SIS do Archívu ÚPN. Súčasťou týchto materiálov boli aj:

- **agentúrny zväzok**
Krajskej správy (ďalej iba KS) ŠtB Košice registračné číslo 12598, vedený na osobu Emil PILIPČINEC, narodený 26. februára 1955, obsahujúci dva spisy a uložený do archívneho fondu A v Košiciach pod archívnym číslom 12908;

– **registračný protokol**

KS Košice (poradové číslo knihy 10) s názvom „Registračný protokol od č: 11821 – 12810“ na prvej vonkajšej strane tvrdého čierneho kartónového obalu, s autentifikačným záznamom na druhej vnútornej strane obalu „*Tento protokol agentúrnych a operatívnych zväzkov obsahuje 100 slovom jedného listu a bol vzatý do používania dňa 13. apríla 1976*“ + „*Náčelník SVŠEO (nečitateľný podpis)*“ + dvakrát pečatný povraz, raz pečatná páska, dvakrát nečitateľný pečatný podpis, na rubovej strane 78. listu a lícovej strane 79. listu, ktoré pri otvorení tvoria dvojstranný formulár so záhlavím, 10 riadkami a 11 stĺpcami – 79. list v 8. riadku je záznam k uvedenej osobe:

- dňa 18. mája 1977 ŠtB na svojej krajskej správe v Košiciach zaregistrovala agentúrny zväzok na osobu Emil PILIPČINEC, narodený 26. februára 1955;
- zväzok dostal registračné číslo 12598 z registračného protokolu (vtedy už tzv. všeobecný register) KS ZNB správa ŠtB Košice;
- zväzok bol zavedený na kandidáta tajnej spolupráce (ďalej iba KTS);
- riadiaci útvar bol „2/1“, teda 1. oddelenie 2. odboru košickej KS ŠtB;
- spisový obal (spolu s obalom zväzku reg. č. 12597) prevzal poručík Siman, pravdepodobne kádrový príslušník uvedeného odboru, bez uvedenia dátumu;
- neskôr, dňa 22. augusta 1977 bol zväzok prevedený na A, teda bol zmenený druh zväzku na zväzok agenta;
- zväzok aj Emil PILIPČINEC boli v ŠtB vedení pod krycím menom BLATNÝ.

V 2. stĺpci je červený záznam kandidát tajnej spolupráce (ďalej iba KTS), ktorý je modrým prečiarknutý a pod ním je červený záznam A znamenajúci zmenu druhu zväzku.

– **archívna kniha**

agentúrnych spisov KS Košice pre „fond A“ (poradové číslo 4) pre čísla 11167 až 13063 na liste č. 103 v 8. riadku zhora sú zaznamenané ďalšie informácie:

- archívne číslo: 12908
- druh zväzku: A
- meno: PILIPČINEC EMIL
- narodený: 26. februára 1955
- názov zväzku: BLATNÝ
- registračné číslo zväzku: 12598

Zväzok bol archivovaný v období od 27. januára 1987 a neskôr, podľa poradia v knihe pravdepodobne v roku 1989.

Neskôr, takým istým spôsobom bol odovzdaný aj neroztriedený materiál a medzi nimi s evidenčnými kartami KS Košice aj

– **evidenčná karta**

modrej farby, zjavne neopotrebovaná, vyplnená písacím strojom, na rubovej strane ktorej nie sú žiadne údaje a na lícovej strane sú údaje

priezvisko a meno: PILIPČINEC Emil

dátum narodenia: 26. februára 1955

predchádzajúce meno: –

miesto narodenia: Sobrance

štátne občianstvo: Československá socialistická
republika

bydlisko: Košice Michalovská 15

pôvodné povolanie: študent

terajšie zamestnanie: odborný asistent VŠV Košice

registračné číslo zväzku: 12598

riadiaci orgán: S-ŠtB Košice 2. odbor, 1. oddelenie,
por. Petřík

Červená dátumová pečiatka „10. V. 1984“ (pravdepodobne dátum vyhotovenia karty) – pôvodná karta z roku 1977 bola pravdepodobne používaním poškodená, a preto nahradená duplikátom. Taká istá karta (možno pôvodná z roku 1977) bola odoslaná do Prahy, kde bola založená do centrálnej kartotéky.

Štátna bezpečnosť v 80. rokoch vo svojom centrálnom evidenčnom útvaru SEO (štatisticko-evidenčný odbor federálneho ministerstva vnútra) začala prevádzkovať automatický počítačový systém kartotéky EZO (evidencia záujmových osôb), do ktorého boli prepísané všetky údaje z kartotéky. Údaje tohto systému boli priebežne dopĺňané, opravované a aktualizované, ale iba z kariet, ktoré boli zaradené do kartotéky.

V elektronickom systéme

– **EZO je záznam s údajmi:**

OEČ ¹	0477011
priezvisko:	PILIPCINEC
ďalšie priezvisko:	PILIPCINEC
meno:	EMIL
dátum narodenia:	26. 2. 1955
štátna príslušnosť:	ČESKOSLOVENSKO
dátum zavedenia:	14.05.1984
pozorka 1. správy:	nie
pozorka (ZS GŠ MNO) ²	nie
pozorka SSEP ³	nie
miesto narodenia:	Sobrance
existencia zväzku:	ano
existencia archívu:	nie
zväzky:	1 záznam
registračné číslo:	12598
útvár:	–
odbor:	–
oddelenie:	–
dôvod evidovania:	BLOKOVANA OSOBA
číslo služobného preukazu:	000000
priezvisko blokujúceho pracovníka:	PETRIK

Ku zväzku, pretože sa fyzicky zachoval, samozrejme nie je skartačný protokol.

1 Osobné evidenčné číslo.

2 Spravodajskej správy Generálneho štábu Ministerstva národnej obrany.

3 Systém zjednotenej evidencie poznatkov.

Predmetný zväzok som preskúmal dvakrát, a to v roku 2004 komisió-
nálne a 10. októbra 2010 ako interný bádateľ ÚPN. Na základe uvedených
evidencií a vlastného bádania tvrdím, že na osobu Emil PILIPČINEC,
narodený 26. februára 1955 v Sobranciach:

- ŠtB 18. mája 1977 zaregistrovala agentúrny zväzok registračné číslo
12598 KS ZNB správa ŠtB Košice, krycie meno BLATNÝ, druh
zväzku KTS, riadiaci útvar 1. oddelenie 2. odboru KS ŠtB, zväzok
prevzal poručík Siman bez uvedenia dátumu,
- ŠtB 22. augusta 1977 zmenila druh zväzku na zväzok „agenta“, bez
zmeny krycieho mena, bez zmeny riadiaceho útvaru,
- ŠtB v neznámom čase (pred registráciou zväzku) vyhotovila evi-
denčnú kartu k osobe a zväzku a kartu vložila do kartotéky, exem-
plár v krajskej kartotéke asi 10. mája 1984 zamenila novou kartou,
- 14. mája 1984 osobu a zväzok zaviedla do systému EZO a v rámci
neho pridela OEČ 0477011 – v tej dobe zväzok viedol „PETRIK“,
z čoho vyplýva, že v uvedenej dobe bola karta aj v centrálnej kar-
totéke v Prahe,
- ŠtB zväzok ukončila a uložila v archíve KS Košice vo fonde A –
agentúrne spisy pod archívnym číslom A – 12908 v období rokov
1987 – 1989.

Nič viac, nič menej. Netvrdím, že Emil PILIPČINEC bol alebo nebol
agentom ŠtB. Prípadné ďalšie informácie možno získať iba bádáním ďal-
ších súvisiacich materiálov, najmä spomínaného zväzku.

Dňa 6. novembra 2010 denník KORZÁR uverejnil článok autora
Miroslava Sambora *Volby rektora košickej veteriny sprevádza škandál*.
Článok medzi iným uvádza: „Pravdou je, že vo zväzku bývalej košickej
Krajskej správy ZNB – Správy ŠtB (komunistická tajná polícia - pozn. red.)
figuruje Pilipčinec pod krycím menom „Blatný“ [...] Na 81. strane zväzku
vedeného od 13. 4. 1976 do 27. 9. 1977 je evidovaný pod číslom 12598
s poznámkou, že bol 22. 8. 1977 prevedený z kategórie kandidáta na tajnú
spoluprácu do kategórie agent. Rektori sme ukázali kópiu strany zväzku
ŠtB s jeho menom a iniciálou „A“, čiže označením agenta.“

ÚPN v mojom zastúpení 4. apríla 2004 prekontroloval a prevzal od SIS uvedený zväzok s počtom listov 29. Zväzok som odovzdal riaditeľovi Archívu ÚPN, kde je uložený v archíve vo fonde KE-A. Uvedený zväzok nikto neprezeral až do 10. novembra 2010, keď som zväzok vyžiadal a prehladol ja.

Ak porovnáte moje predchádzajúce tvrdenia a tvrdenia novinára, môžete vidieť síce jemné, ale procesne závažné rozdiely. Sú novinárovi nepresnosti úmyselné, alebo ide o dôsledok nedbalosti? Ak by bol obsah uvedeného agentúrneho zväzku verejne dostupný, potom by boli aj možné komentáre a pripomienky k nemu vrátane stanoviska pána Pilipčinka a odborníkov na danú tému. Uvedený článok by vyvolal začudovanie, že autor si ani neoveril svoje tvrdenia z dostupných evidenčných zdrojov, prípadne že autor si nevyžiadal dostupné dokumenty priamo zo zväzku.

Tri etapy histórie evidencií ŠtB

Za prvú etapu histórie evidencií ŠtB možno považovať obdobie činnosti ŠtB v rôznych organizačných formách, od skrytého začiatku v roku 1945, cez úlohu „ocelovej päste“ od roku 1948, organizačnú konsolidáciu od roku 1957 a personálnu normalizáciu od roku 1969 až do začiatku decembra 1989. Evidencie v tomto období boli vedené a slúžili regulárne, možno na zavrhnutiehodné účely, ale podľa pevne stanovených pravidiel. Podľa riadnych kritérií to boli riadne evidencie.

Za druhú etapu histórie evidencií ŠtB možno považovať obdobie od zániku ŠtB, odkedy evidencie slúžili najmä pre nezákonné a protizákonné činnosti, podľa jediného pravidla „využi chvíľu“ (...keď máš na ne dosah). Do tohto obdobia náležia aj pokusy o ich pozmeňovanie. Pre laickú verejnosť sa táto etapa začala tri dni pred prvými slobodnými parlamentnými voľbami v júni 1990, a to lustračnými aférami „Bartončík“ v Čechách a „Budaj“ na Slovensku. Pre odbornú verejnosť sa táto etapa začala skôr, vo februári 1990 administratívnym zánikom ŠtB. Neskoršie zistenia však posúvajú skrytý začiatok tejto etapy na 5. december 1989, teda krátko po ústavnej zmene a zániku „vedúcej úlohy komunistickéj strany“, keď príslušníci ŠtB v rámci prispôsobovania sa novému režimu evidenčne zničili obrovské množstvo zväzkov. Štatistický príklad: Ak v krajskej správe Banská Bystrica zničili

- v období od 1. januára 1987 do 31. decembra 1987 spolu 367 zväzkov
- v období od 1. januára 1988 do 31. decembra 1988 spolu 325 zväzkov
- v období od 1. januára 1989 do 4. decembra 1989 spolu 307 zväzkov

potom

- v období od 5. decembra 1989 do 17. decembra 1989 to bolo 1 230 zväzkov.

Predtým približne 0,9 zväzku denne, potom 95 zväzkov denne, teda 104-krát viac. Administratívne tieto zničenia boli pochybné – doteraz neboli nájdené žiadne komisionálne protokoly o ich zničení (skartačné protokoly) a je otázne, či tieto zväzky skončili v spaľovni alebo v neoprávnených rukách predvídavých príslušníkov. Tieto záznamy o zničení zväzkov formálne naplňajú evidenčné predpisy, ale po vecnej stránke ich možno považovať za falšovanie a pozmeňovanie evidencie. Preto tento dátum možno pokladať za skutočný začiatok druhej etapy histórie evidencií ŠtB. Za koniec tejto etapy možno formálne považovať prijatie zákona o pamäti národa. To, že je to iba formálny, nie skutočný koniec etapy, svedčí vyše sedemročná história činnosti ÚPN.

Za tretiu etapu histórie evidencií ŠtB možno považovať obdobie po prijatí zákona o pamäti národa, odkedy evidencie (aj všetky ostatné dokumenty) majú slúžiť ako „verejnoprospešné dokumenty“ na skúmanie činnosti ŠtB ako zločineckej organizácie zločineckého komunistického režimu.

Je otázne, či krátke obdobie – od novembra 1991 do decembra 1992 – platnosti tzv. lustračného zákona možno považovať za súčasť už tretej etapy histórie evidencií ŠtB. Podľa vlastného praktického poznania som presvedčený, že nie, a to z nasledujúcich dôvodov:

- krátkosť doby uplatňovania (na Slovensku de iure 16 mesiacov, de facto oveľa kratšie);
- vykonávateľom bola štátna inštitúcia, nie slobodný občan;
- účelom zákona bola ochrana nie verejného, ale úzko štátneho záujmu;

- následkom lustračného zákona na Slovensku od 1. januára 1993 bola renesancia štruktúr ŠtB a ich zásadný vplyv na formovanie samostatnej Slovenskej republiky.

Charakter ŠtB

Na uvedenom jednoduchom prípade Pilipčinec bol stručne ukázaný evidenčný mechanizmus dokumentov ŠtB. Je potrebné tento mechanizmus popísať podrobnejšie. Dôležité je rozhodnúť, aká organizácia bola ŠtB. Verejnosť dodnes považuje ŠtB za spravodajskú službu štátu. Tento názor vehementne hlásali a hlásajú bývalí príslušníci ŠtB. Tento názor ihneď po zmene režimu prevzal aj nový establishment a tento názor verne reprodukovujú novinári aj tzv. bezpečnostní odborníci.

Profesia špióna bola vždy tajuplná a lákavá. Predstavovala šikovnosť a odvalu. Byť bývalým špiónom neznamena spoločenskú hanbu, ale obdiv a širšie možnosti pri uchádzaní sa o prácu. Naopak, profesia policajta je spájaná s rozumovou obmedzenosťou a spoločenskou neohrabanosťou. Spoliehanie sa na fungujúci systém, zbavovanie sa zodpovednosti a možných rizík je príznačné pre politických lídrov, nielen začínajúcich. Konformita s názormi lídrov otvára k nim dvere, a teda vytvára povest dobre informovaného. Toto sú veľmi dobré dôvody, prečo hore uvedení zhodne tvrdia, že ŠtB bola spravodajská služba.

Podľa môjho názoru ŠtB bola policajná služba, ktorá vo väčšej miere ako štandardná policajná služba používala niektoré spravodajské prostriedky a metódy. Rozhodnutie o uvedených rozporných názoroch je vecou širšieho a dôkladnejšieho odborného posudzovania a diskusie. Ak sa pridá charakteristika vládnuceho režimu, potom **ŠtB bola totalitná politická polícia** (Zvýr. J. M.).

Evidencie ŠtB

Základné zhromažďovanie dokumentov administratívne vykonávala ŠtB cez tzv. zväzkovú agendu (zberný hárok, vrátane jeho pomocných dokumentov a vlastné dokumenty). ŠtB evidovala zväzky

- v registračných protokoloch od času ich založenia až do ich ukončenia,

- v archívnych protokoloch od času ich ukončenia a uloženia až do ich prípadného zničenia,
- v skartačných protokoloch od ich zničenia. (Skartačný protokol nebol štandardný priebežný protokol, ale ad hoc dokument pred zničením zväzku vyhotovený vyraďovacou komisiou pre príslušnú úlohu – preskúmať a vytriediť určený archívny fond.)

Okrem toho ŠtB viedla rôzne kartotéky (evidenčné karty, blokačné karty/lístky, lustračné lístky) a ďalšie pomocné materiály cez protokoly písomností. Jednotlivé dokumenty, ak boli odovzdávané mimo zväzkov, boli evidované v podaciach denníkov, prípadne zberných hárkoch. ÚPN prevzal okrem zväzkovej agendy aj súvisiace protokoly (archívne pomôcky). Tak ako chýbali zväzky, chýbali aj niektoré protokoly. ÚPN tieto protokoly a pomôcky považuje za archívne dokumenty a tak s nimi aj zaobchádza.

Skartačné protokoly sú v štádiu evidenčného spracovania. Predstavujú neštruktúrovaný text, z ktorého treba exceptovať údaje. Podľa doterajšieho postupu prác sa dá odhadnúť, že k väčšej časti zničených zväzkov nemáme zodpovedajúce skartačné protokoly. To znamená, že pre veľkú časť evidovaných zväzkov nemáme iné dokumenty ako záznam v registračnom protokole alebo archívnom protokole, prípadne evidenčnú kartu dotknutej osoby.

Vedenie evidencií zväzkov

Životný cyklus zväzku

Úkon	rozhodnutie
prvotný poznatok/úloha	vis maior / plán
návrh na založenie zväzku	operatívec
predloženie návrhu	priamy nadriadený
schválenie návrhu	schvaľujúci náčelník
evidenčná karta do Prahy	schválenie v Prahe
založenie obalu zväzku a registrácia ...	ŠEO krajskej správy
vedenie zväzku	operatívec
zmena charakteru zväzku	schvaľujúci náčelník
kontrola zväzku	schvaľujúci náčelník, Praha
ukončenie a archivácia	schvaľujúci náčelník

vytrieďenie schvaľujúci náčelník
 zničenie schvaľujúci náčelník

Všetky uvedené udalosti boli zapísané do registračného protokolu, evidenčnej karty alebo archívnej knihy a boli hlásené aj do centrály v Prahe.

ŠtB viedla zväzky nasledujúcim spôsobom:

- príslušník ŠtB prijal/zistil ŠtB poznatok (o udalosti, osobe, objekte) alebo nadriadený útvar zadal úlohu,
- (operatívny/analytický/vyšetrojúci) príslušník ŠtB, ktorý zodpovedal za teritórium (problematika, miesto), zistil základné údaje o predmete zväzku (osoba, organizácia, udalosť...) a napísal tzv. Memorandum (spravodajský popis osoby/objektu) a návrh na založenie zväzku – návrh predkladal bezprostredný nadriadený tzv. schvaľujúcemu náčelníkovi útvaru (ak išlo o krajskú správu – na úrovni krajskej správy to bol spravidla náčelník pre ŠtB), návrh obsahoval sledované ciele, navrhované úlohy a prostriedky a zodpovedného príslušníka, ktorý bude zväzok (a úlohu) viesť,
- Krajská správa dvojmo vyplnila evidenčnú kartu, z ktorej jeden exemplár zaslala na centrálny register ministerstva v Prahe. Centrálny register vykonal podľa evidenčnej karty lustráciu, či osoba, na ktorú má byť zväzok zavedený, nie je blokováná pre iný prípad, a či problematika/úloha, pre ktorú má byť vedený zväzok, nie je v danom kraji vyhradená/blokováná pre iný útvar. V prípade, ak novo navrhovaný zväzok nebol v kolízii s doterajšími zväzkami, centrálny register dovolil registráciu nového zväzku a sám zväzok zaregistroval do centrálného registra. (Tu treba rozlišovať medzi registrom zväzkov centrály II. správy ZNB a Centrálnym registrom zväzkov a Evidenciou záujmových osôb, ktoré viedol evidenčný útvar ministerstva – napr. ŠEO).
- Krajská správa po doručení súhlasu z centrálného registra zaevidovala zväzok vo svojom registri zväzkov krajskej správy. Zväzku bolo pridelené registračné číslo a spisový obal (obal zväzku), ktorý vrátane schvaľovacieho listu náčelníka bol odovzdaný zodpovedajúcemu

riadiacemu príslušníkovi ŠtB. Na prvej (vonkajšej) strane obalu bolo napísané registračné číslo zväzku, krycie meno zväzku a stupeň utajenia.

- Riadiaci príslušník do spisového obalu zakladal dokumenty a viedol pomocnú dokumentáciu zväzku. Na druhej (vnútornej) strane obalu boli zaznamenané základné údaje o nositeľovi zväzku (názov organizácie alebo identifikácia osoby vrátane fotografie), druh zväzku, riadiaci útvar a riadiaci príslušník. Všetky záznamy, zmeny a doplnky týchto údajov boli zaznamenané na druhej strane vrátane dátumu a osoby, ktorá vykonala zápis. Tieto doplnky a zmeny boli bezodkladne zaznamenané aj na evidenčnej karte, založenej v krajskej správe, a zaslané do centrálného registra, kde boli zaznamenané na príslušnej evidenčnej karte.
- Riadiaci príslušník písomne navrhol ukončenie vedenia zväzku, a ak schvalujúci náčelník súhlasil, potom riadiaci príslušník napísal záverečnú správu, vytriedil všetky nepotrebné dokumenty, zväzok administratívne ukončil a odoslal do archívu krajskej správy.
- Pracovník archívu spis prijal a najmä ho zaradil do príslušného archívneho fondu (podľa druhu zväzku), zapísal ho do archívneho protokolu a prideliť mu originálne archívne číslo, ktoré vyznačil na 1. strane spisového obalu. V archívnom protokole boli o zväzku napísané základné údaje – údaje osoby, krycie meno a druh zväzku a ich zmeny a pohyb zväzku medzi útvarmi, s uvedením dátumov zmien.
- V registračnom protokole bol uvedený pracovník, ktorý nový spisový obal prevzal, alebo jednacie číslo z protokolu písomností krajskej správy, pod ktorým bol obal doručení riadiacemu útvaru. Riadiaci príslušník spravidla nebol uvedený ani v registračnom protokole, ani v archívnom protokole. Riadiaci príslušník bol uvedený na evidenčnej karte.
- V registračnom protokole aj v archívnom protokole boli vyznačené poznámky o kontrole protokolu a jeho súlade s vecným inventúrnym stavom. Zväčša sú viditeľné odsúhlasujúce „kvačky“, prípadne ceruzkou písané poznámky, kde čo bolo dohľadané.

- Zväzky mohli byť z archívu „obnovené“ – t. j. fyzicky vybraté a an block pridelené riadiacemu príslušníkovi na pokračovanie. Pokračovať sa mohlo s nezmeneným statusom – ten istý druh, ten istý útvar, tá istá problematika, krycie meno a registračné číslo – alebo so zmenenými atribútmi, dokonca až vyňatím zväzku a zaslaním inej krajskej správe alebo centrále. Toto „obnovenie“ bolo vyznačené v archívnom protokole, na spisovom obale, na evidenčnej karte aj v registračnom protokole. Podobným spôsobom mohol byť zväzok delimitovaný na krajskú správu a tam preregistrovaný. O obnovení rozhodoval schvaľujúci náčelník alebo nadriadený orgán.
- Zväzky mohli byť zrušené, zničené alebo zlúčené z/do iného zväzku. Toto mohlo byť vykonané so zväzkom uloženým v archíve, alebo tiež so zväzkom mimo archívu, ktorý bol ukončený a inak by skončil v archíve. Materiál zo zväzku bol zničený alebo presunutý do iného zväzku. O zrušení, zničení alebo zlúčení zväzku rozhodoval schvaľujúci náčelník alebo nadriadený orgán. Úkon zrušenia, zničenia alebo zlúčenia zväzku bol s dátovaním zaznamenaný v registračnom protokole, evidenčnej karte a, ak bol archivovaný, tak aj v archívnom protokole.
- Zväzky boli kontrolované nadriadenými. V prípade rozsiahlej kontroly bol zavedený tzv.
- kontrolný podzväzok s tým istým registračným číslom, ak kontrolu vykonala krajská správa, alebo
- kontrolný zväzok s novým registračným číslom centrálnej správy, ak kontrolu vykonala centrála (napr. II. správa).

Zavedenie kontrolného podzväzku alebo zväzku bolo zaznamenané v registračnom protokole v riadku kontrolovaného zväzku. Výsledkom kontroly bolo obvykle ukončenie alebo obnovenie zväzku alebo zmena druhu zväzku alebo riadiaceho útvaru.

Dôveryhodnosť evidencie zväzkov

Pri hodnotení dôveryhodnosti evidencie zväzkov si treba uvedomiť základný fakt, a to že

- evidencie popisujú formálnu stránku zväzkov, nie ich obsah,
- evidencie popisujú úkony a ciele ŠtB, nie osoby a objekty, na ktoré boli zväzky vedené.

Pravosť

Vzhľadom na uvedený spôsob odovzdania, evidencie ŠtB, ktoré sú v ÚPN, sú pravé.

Pravdivosť

Vzhľadom na zistený súhlas medzi doteraz spracovanými evidenciami, evidencie ŠtB, ktoré sú v ÚPN, sú pravdivé. Pokusy o pozmeňovanie a falšovanie sú rozpoznateľné.

Neúplnosť

Vzhľadom na stav, v ktorom boli do ÚPN odovzdané, považujem tieto evidencie za sčasti úplné. Registračné protokoly krajských správ sú úplné od roku 1962, do roku 1962 sú úplné z malej časti. Archívne protokoly (knihy) krajských správ sú z väčšej časti úplné od roku 1962, do roku 1962 nie sú. Evidenčné karty z krajských správ sú abecedne usporiadané, ale neklasifikované, lebo ich elektronické spracovanie prebieha. Skartačné protokoly z krajských správ sú neusporiadané a neklasifikované, lebo ich archívne a elektronické spracovanie prebieha.

Ak sú v týchto evidenciách chyby, potom to nie sú systémové alebo úmyselné chyby, ale chyby, ktoré sú očakávané, pochopiteľné a ospravedlniteľné. Tieto evidencie mohli byť pozmeňované (najmä krádežami dokumentov a ich častí), ale ich falšovanie (pozmeňovanie obsahu) bolo a je veľmi ťažké, zato ľahko odhaliteľné. Rekonštrukcia pôvodného obsahu je ľahká/ťažká, možná/nemožná podľa množstva doplňujúcich „křížových“ dokumentov. Za veľmi závažný pokus o falšovanie evidencií považujem už skôr spomínané hromadné záznamy o zničení zväzkov v decembri 1989. Nie je dôkaz, sú však závažné indície, podľa ktorých treba tieto záznamy o zničení považovať za pochybné, a preto sa nedá rozhodnúť, ktoré z dotknutých zväzkov boli skutočne zničené a ktoré nie.

Evidencie ŠtB, ktoré sú v ÚPN, síce nie sú úplné, ale sú pravé a pravdivé. Tým nie je predikovaná pravosť alebo pravdivosť ďalších dokumentov ŠtB.

(Dez-)Interpretácia obsahu evidencie

Na začiatku uvedený „prípád PILIPČINEC“ ilustruje formálne jednoduchý prípad ŠtB a jeho evidenciu a možnosť úplnej interpretácie podľa dostupných evidencií. Súvisiaca novinárska kauza ilustruje povrchnú interpretáciu, ktorú podľa právnického hodnotenia možno označiť za dezinterpretáciu. Tento príklad zároveň ukazuje na potrebu vyhľadať a vyhodnotiť všetky súvisiace dokumenty. To sa dá urobiť celoplošným prehľadávaním kilometrov archiválií (reálne nekonečne dlhá doba) alebo použitím kvalitných archívnych inventárov a elektronických evidencií.

Tam, kde sa končí interpretácia evidencie zväzku, začína sa skúmanie vlastného zväzku. Zväzok mohol byť členený na podzväzky a časti a tie pri väčšom rozsahu na diely, ku ktorým boli vlastné spisové obaly. Súčasťou spisového obalu boli nielen zápisy na jeho štyroch stranách (obsahovali základné údaje o nositeľovi zväzku a jeho spravodajskej klasifikácii, často aj jeho fotografiu, a pohyb zväzku medzi útvarmi a dôstojníkmi ŠtB), ale aj vnútorné zoznamy (evidencie) dokumentov vo zväzku (ich zaradenie, vyradenie, počet listov) a zoznam osôb prechádzajúcich zväzkom (abecedne zoradené a údaj, na ktorom dokumente sú). Tieto interné evidencie viedol riadiaci dôstojník zväzku a neboli súčasťou vyšších evidencií. Pri vytrieďovaní dokumentov zo zväzku tieto evidencie zostali zachované, takže aj úplne vytrieďený zväzok obsahoval niektoré ďalšie informácie. Informácie zo spisových obalov a vnútorných evidencií treba považovať za evidenčne (formálne) hodnoverné. Informácie z interných evidencií zväzku sú neutrálne, nikdy neobsahovali vlastnú spravodajskú informáciu. Preto ich interpretácia nemôže byť hodnotiaca, ale môže slúžiť iba ako návod na ďalšie skúmanie. Všetky ďalšie informácie treba hľadať výlučne vo vlastných spravodajských dokumentoch.

Záznam v evidencii (registračný protokol, EZO atď.) a súčasne nedostupnosť predmetného zväzku nabáda na voľné fabulácie a často aj zámerné dezinterpretácie. Podobne ako aj záznam v internej evidencii úplne vytrieďeného zväzku bez dokumentov. Takéto interpretácie sú ľudsky zaujímavé (bulvár), ale spoločensky a odborne neprípustné.

Evidencie ŠtB vrátane interných evidencií vo zväzkoch sú dostatočne hodnoverné, ale:

- dokumentujú iba formálny popis vedenia dokumentov a zväzkov,
- dokumentujú pohľad ŠtB na skutočnosť (výber, hodnotenie).

Preto evidencie bez vlastných dokumentov obsahujú iba indície, nie fakty, a tak ich treba aj interpretovať.

Zverejnenie evidencií

Evidencie ŠtB boli zverejnené

- prvýkrát v roku 1990 ako jednotlivé citácie, vytrhnuté z kontextu a na účel škandalizácie,
- druhýkrát v rokoch 1991 – 1992 ako tzv. Cibulkove zoznamy, používané ako „revolučný nástroj odsúdenia komunistov“,
- prvýkrát ako autorizovaný zoznam v rokoch 2004 – 2005 na webových stránkach ÚPN.

Medzitým sú pravidelne zverejňované rôzne čiastkové informácie o evidenciách, ale ich kvalita a účel sú zväčša pochybné. Iba zverejnenie ÚPN bolo seriózne, lebo udáva zdroje a ich faksimile, spracovateľa a jeho záruky a pripája množstvo odborných hodnotení, súvisiacich s týmito evidenciami. Zverejnenie prostredníctvom ÚPN bolo nielen splnenie zákonnej povinnosti, ale najmä prenesenie problematiky evidencií ŠtB na odbornú úroveň. Tí, ktorí žijú z bulváru a pre bulvár, samozrejme odbornú autoritu ÚPN neuznávajú a žiaľ, zatiaľ svoj názor a interpretácie vo verejnosti presadili ako väčšinový. Je vážnou úlohou ÚPN tento stav zvrátiť.

ÚPN musí spracovávať a zverejňovať evidencie ŠtB vo všetkých možných a dostupných formách. To však nestačí. ÚPN musí zverejňovať návody, ako tieto evidencie používať, a to nielen názory vlastných pracovníkov, ale aj názory iných neanonymných odborníkov a laikov. A samozrejme, musí sprístupniť všetky dokumenty v čo najväčšom počte a v čo najväčšej hĺbke. Zverejnenie evidencií ŠtB je potrebný a záslužný čin. Ale...

Prečo zverejniť evidencie?

Otázku treba postaviť v protiklade – prečo zverejniť a prečo nezverejniť?

Znepokojenie obyčajných ľudí je oprávnené

Zverejnenie dokumentov ŠtB znepokojuje obyčajných ľudí, ktorí prechádzajú alebo sa domnievajú, že prechádzajú týmito dokumentmi. Nerozumejú zložitej štruktúre dokumentov a ich usporiadaniu. Tušia niečo, čo je nejasné a asi aj neslušné, a nevedia, ako sami v týchto dokumentoch vystupujú. Majú obavy o svoje dobré meno. Oprávnené. Oprávnené, pokiaľ vo vzťahu k týmto dokumentom bude prevládať atmosféra škandálov, pokiaľ v spoločnosti budú iba neúplné, jednostranné a účelové informácie a dezinformácie. Oprávnené, pokiaľ dokumenty nebudú prístupné všetkým a nebude známe, že k nim existujú aj iné vyjadrenia ako bulvár a krčmové reči.

Súdne spory

Za nešťastie našej spoločnosti považujem všetky spory na ochranu osobnosti vedené de facto voči dokumentom ŠtB. Moje odmietavé stanovisko k súdnym sporom vyplýva z viacerých dôvodov, a to najmä:

- spory sú vedené voči zverejneným dokumentom – iba vymazanie pamäte môže vrátiť slovo späť – každý verejný spor rozmazáva meritum veci a jatrí spoločnosť – následok prípadne vyhratého sporu je mienka, že dotyčná osoba si dokáže kúpiť svoju spravodlivosť, následok prehratého sporu je strata vážnosti a financií,
- spory sú vedené voči osobám, ktoré nespôsobili ujmu žalujúcej strane, ale javia sa ako ľahký cieľ – následok sporu je mienka, že žalujúci je zbabelý, prípadne chamtivý,
- spory nie sú vedené za právo na pravdivé vyjadrenie, ale proti právu na vyjadrenie – následok sporu je mienka, že žalujúci je v skutočnosti taký, ako je vykreslený v dokumentoch ŠtB,
- spory sú vedené pred nepríslušným tribunálom – všeobecné súdy sú odborne nespôsobilé posúdiť meritum žaloby, v spore nie sú schopné posúdiť pravdivosť dokumentov, a teda nemôžu posudzovať primeranosť ich zverejnenia – navyše pre pripustenie príslušníkov ŠtB ako svedkov môžu byť považované za zaujaté.

Otázka, či všeobecný súd je kompetentný viesť takýto spor, patrí Ústavnému súdu a povinnosť položiť takúto otázku patrí generálnemu prokurátorovi. Namiesto súdnej cesty treba poskytnúť dotknutým osobám iné zadostučinenie. Naopak, považujem za potrebné, aby súd rozhodoval v prípade sporu o bezpečnostnú previerku, či správny orgán použil a vyhodnotil všetky dostupné súvisiace dokumenty a či správny orgán neporušil mlčanlivosť o previerke. Zverejnenie evidencií bez sprístupnenia dokumentov je odsúdeniahodný protispoločenský čin.

Alternatíva k súdnym sporom

Aby bolo umožnené menovité zadostučinenie postihnutým osobám, aby boli poznané osoby, ktoré podporovali ŠtB a aby boli rozpoznané a pomenované mechanizmy v spoločnosti, a v bezpečnostnej službe zvlášť, ktoré umožnili vybudovanie a prevádzkovanie ŠtB, je potrebné vytvoriť podmienky: všetky osoby a inštitúcie, ktoré sú ochotné prevziať osobnú ľudskú a odbornú reputáciu za proces a výsledky bádania, by mali mať možnosť skúmať materiály ŠtB a k nim sa osobne a neanonymne vyjadrovať. Predpoklady pre taký stav sú nasledujúce: aby

- Česká republika vydala Slovensku všetky dokumenty ŠtB (alebo ich kópie),
- Slovenská republika tieto dokumenty riadne sprístupnila a dokumenty boli v čo najväčšej miere známe,
- dokumenty boli archívne spracované a pripravené na sprístupnenie,
- evidencie ŠtB, doplnené o nové evidencie, poznatky a väzby, boli dostupné,
- bol karentový systém k dokumentom,
- bol systém anotácií a komentárov k dokumentom a evidenciám.

Zverejnenie zväzkov ŠtB pomáha pochopiť našu minulosť. Obrovské množstvo dokumentov, značne preriedených a zdanlivo chaoticky usporiadaných, sťažuje a spomaľuje úsilie bádateľov a odstraňuje bežných ľudí, zaneprázdnených starosťami o svoje živobytie. Naopak, láka tých, ktorí

radi lovia v mútnych vodách. Sprístupnenie kvalitných evidencií a ich doplnenie skvalitní prácu bádateľov, a to vysoko špecializovaných profesionálov (historikov, analytikov), ako aj začiatočníkov a príležitostných amatérov. Ku každému dokumentu by mal existovať register súvisiacich dokumentov a vyjadrení tak, aby tieto boli jednoducho a ľahko dostupné. Nešlo by o novú sociálnu sieť alebo anonymnú diskusnú sieť, ale o systém vyjadrení a poznámok zodpovedných ľudí, napríklad registrovaných bádateľov. Tieto individuálne vyjadrenia by boli verejné a neboli by archívne. Na ne by sa mohli vzťahovať súdne rozhodnutia o neprípustnom zasahovaní do práv inej osoby. Vytvoriť a prevádzkovať takýto systém nie je zadarmo a nie je možný okamžite. ÚPN má nadmieru úloh, ktoré s pridelenými prostriedkami ledva zvláda. Na navrhovanú novinku určite nepomyslí štátny rozpočet roku 2011, a tak treba hľadať náhradné riešenia.

Recidíva

Obdobie utajovania skutočného obsahu a zverejňovania čiastkových účelových polopráv a nepráv navodilo o. i. atmosféru nedôvery k akémukoľvek konkrétnemu ucelenému a pravdivému vyjadreniu sa k problematike ŠtB. Zostalo iba tvrdenie príslušníkov ŠtB, že oni boli naslovovzatí odborníci, dodržiavajúci zákony. Dnes všetky škandály a súdne spory používajú príslušníkov bývalej ŠtB za hlavných informátorov, znalcov a rozhodcov. Hlavní spolupáchatelia pokračujú v konaní zla.

V histórii je známy príklad zániku tzv. weimarskej republiky a nástup tretej ríše. Príčinou nebola len celosvetová hospodárska kríza a „nespravodlivý versailleský mier“, ale najmä vnútronemecké spoločenské rozpory a škandalizovanie vlastnej podstaty.

Spochybňovanie, zamlčovanie a škandalizovanie vlastnej minulosti a nesprávne pomenovanie zla môže zmeniť Slovenskú republiku na Slovenskú weimarskú republiku a odtiaľ je iba skok späť do komunistickej minulosti (...)

Summary

The documents of the former Czechoslovak State Security became real archival documents in 2003 when taken over by the Nation's Memory Institute (hereinafter referred to as "ÚPN"). It is unclear how these documents were dealt with before, and especially the period after December

1989 is questionable. The state of the documents taken over is characterised as incomplete and not organised files. The basic registration materials, i.e. registration protocols and archive books are those in the best condition. Their credibility is high and they may be considered to be original and authentic. But it is necessary to take into account that the registrations give evidence only about formal administrative operations and not about real facts, and that these registrations, similarly as other ŠtB documents, do reflect the then reality from the point of view of ŠtB, i.e. in a misinterpreted and tendentious ways. ŠtB registrations, as being archived by the ÚPN now, are first of all catalogue materials where one may search for information and only then a supplementary and auxiliary historical materials.

Today it is popular to use ŠtB registrations in a yellow-press-like way; simplified, inexact and black-and-white interpretations are presented both in mass-media and at courts. A serious research is not interesting, now.

Slovenská informačná služba

P. O. BOX 69, 810 00 Bratislava 1

Č.p.63/963-V-20-42/2004

Bratislava 28.6.2004

VYHRADENÉ

Výtlačok č.:1

Počet listov:1

Počet príloh/počet listov všetkých príloh: V 4/114

Ústav pamäti národa
Kvetná ul. 13
P.O.BOX 87
820 05 Bratislava 2

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA P.O.BOX 66 814 99 Bratislava			
Dátum začiatku:		Číslo utajovanej písomnosti:	
1. 07. 2004		ÚPN-V-28/2004-15	
Počet listov	1	Počet príloh:	4
Počet listov všetkých príloh utajovaných písomnosti:			114

VEC

Odstúpenie materiálov ŠtB za účelom prehodnotenia stupňa utajenia

V súlade s § 27 ods.1 zákona č. 553/2002 Z.z. vám v prílohách odstupujem spravodajské agentúrne spisy 2 ŠtB Košice /príloha č. 1/ a k nim zodpovedajúce evidenčné pomôcky – archívne knihy agentúrnych spisov ŠtB-Košice /príloha č. 2/, neukončené spisy ŠtB-Bratislava /príloha č. 3/ za účelom prehodnotenia stupňa utajenia.

Zároveň vám v zmysle vašej žiadosti o prednostné vybavenie delimitácie spisov po bývalej ŠtB, ktorú ste nám zaslali pod č.p. 487/2004-10 zo dňa 24.5.2004, odstupujem spravodajské spisy ŠtB – požadované osoby 6 /príloha č. 4/ za účelom prehodnotenia stupňa ich utajenia.

Ukončenie prehodnotenia, respektíve zrušenie stupňa utajenia predmetných spisov ŠtB, ktoré zrealizujete v priestoroch Slovenskej informačnej služby, vás žiadam písomne oznámiť.

Riaditeľ

K. Z. [Signature]

Príloha č. 4 k č. p. 68/193-4-22-14/2004
 k č. p. 68/193-4-22-14/2004

Výťahok: 1

Počet listov: 1

Archívne knihy k agentúrnym spisom ŠtB Košice VYHRADENÉ

Por. číslo	Druh evidenciej pomôcky (iného archívneho materiálu)	Evidenčné číslo	Rozsah (počet listov, ks...)	Stupeň utajenia	Pôvodca evidenciej pomôcky (iného archívneho materiálu)	Poznámka (problematika, resp. obsah evidenciej pomôcky, archívneho materiálu)
1	Archívna kniha		200		Agentúrne spisy - Košice	1 - 3384
2	Archívna kniha		202		Agentúrne spisy - Košice	3385 - 6799
3	Archívna kniha		200		Agentúrne spisy - Košice	6800 - 11166
4	Archívna kniha		198		Agentúrne spisy - Košice	11167 - 13063

Odovzdali:

Prevzal:

V Bratislave dňa: 2. 4. 2004

Slovenská informačná služba

P. O. BOX 69, 810 00 Bratislava 1

Č.p.63/963-25-9/2004

POŠTOVANÁ	
Dátum:	11 AUG. 2004
Prílohy:	1784/2004-15
Príjemca:	Príjemca:

Bratislava 20.7.2004

Výtlačok č.: 1

Počet listov: 2

Počet príloh/počet listov všetkých príloh: 4/114

ODOVZDÁVACÍ PROTOKOL

Na základe § 27 zákona NR SR č. 553/2002 Z.z. o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu 1939 – 1989 a o založení Ústavu pamäti národa v znení neskorších predpisov

o d o v z d a l a

Slovenská informačná služba
Ústavu pamäti národa

dokumenty z produkcie bezpečnostných zložiek štátu – najmä ŠtB, ktoré má vo svojej správe od roku 1993 na základe uznesenia vlády SR z 20. apríla 1993 číslo 276 k realizácii zákona č. 451/91 Zb., ďalej zákona NR SR č. 215/2004 Z.z. a zákona NR SR č. 46/1993 o Slovenskej informačnej službe, konkrétne :

- agentúrne spisy ŠtB2 Košice uvedené v prílohe č. 1 od poradového čísla 1 – 1664,
- archívne knihy k agentúrnym spisom Košice uvedené v prílohe č. 2 od poradového čísla 1 – 4,
- neukončené spisy ŠtB - Bratislava uvedené v prílohe č. 3 od poradového čísla 1 – 541,
- spravodajské spisy ŠtB – požadované osoby 6 uvedené v prílohe č. 4 od poradového čísla 1 – 5.

Odovzdanie archívnych kníh, registračných protokolov a zväzkov – základný protokol.
(Zdroj: A ÚPN)

Uvedené dokumenty v označených obaloch a zoznamy spracované podľa zákona fyzicky

odovzdala

komisia Slovenskej informačnej služby v zložení :
Predseda : Ing. Ivan Hirš
Členovia : Bc. Zdenka Benická
 Jana Mikulová

prevzala

komisia Ústavu pamäti národa v zložení :
Mgr. Soňa Lauková
Mgr. Ján Maco

Odovzdávací protokol s prílohou sú vyhotovené v dvoch výtlačkoch. Výtlačok č. 1 pre Ústav pamäti národa, výtlačok č. 2 pre Slovenskú informačnú službu.

V zmysle oznámenia o zrušení stupňa utajenia materiálov ŠtB odstúpených dňa 28.6.2004 (č.p.1787/2004-15 zo dňa 15.7.2004) ruším stupeň utajenia odstupovacieho protokolu č.p. 63/963-V-20-42/2004.

Ladislav Pittner
riaditeľ
Slovenskej informačnej služby

Ján Langoš
predseda správnej rady
Ústavu pamäti národa

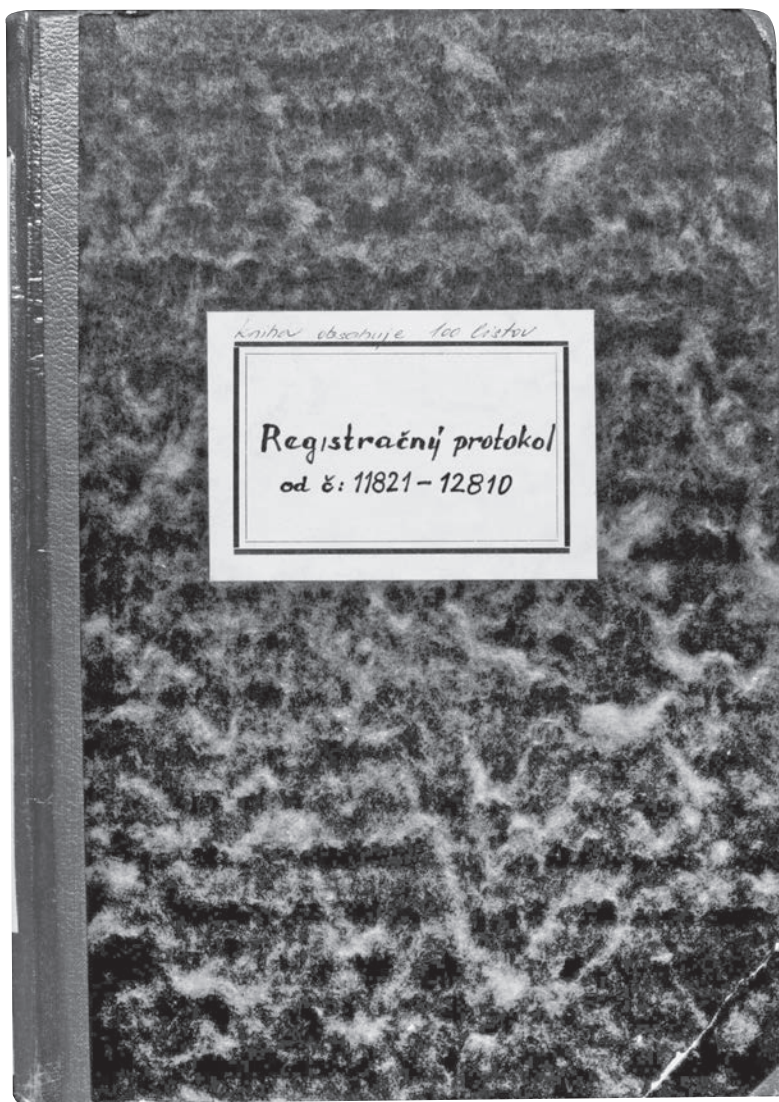
V Bratislave dňa 21.7.2004

Agentúrne spisy ŠtB2 Košice

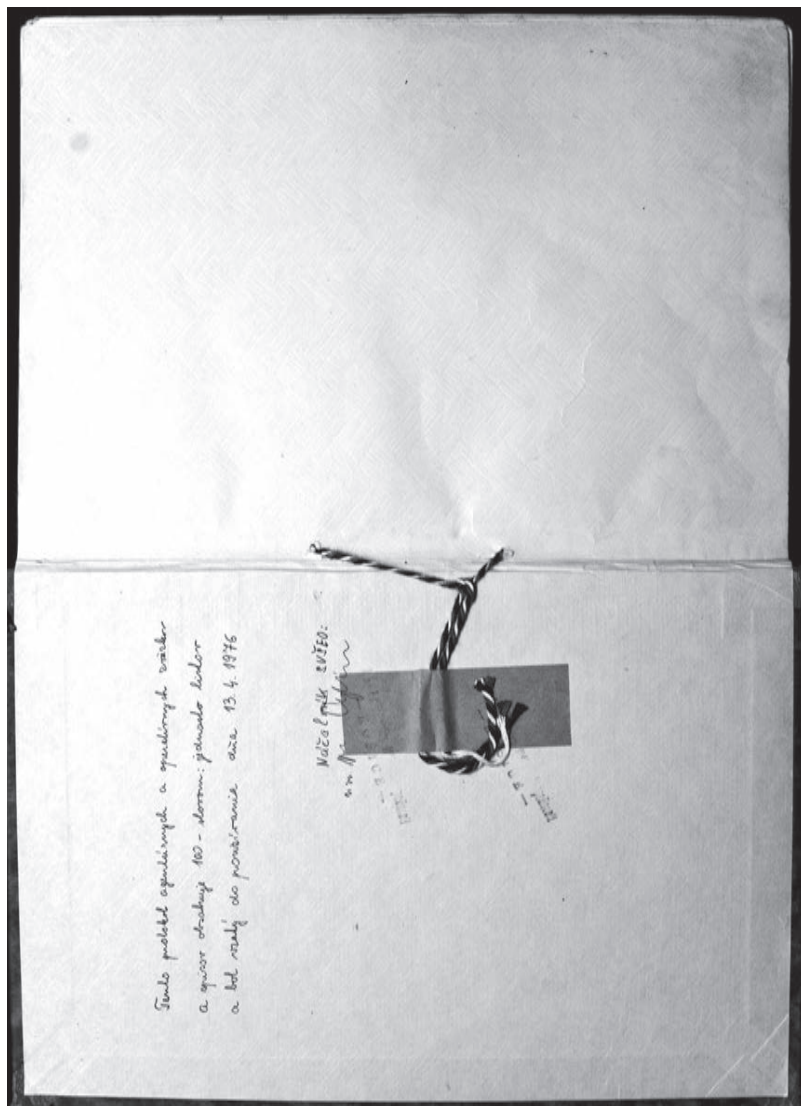
Por. číslo	Registračné číslo	Archívne číslo	Krycie meno	Typ zväzku	Meno a priezvisko	Dátum narodenia	Stupeň utajenia	Poznámka
1581	19502	12897	Tajovník		Juraj Magur	18.10.1948		
1582	20908	12898	Saňš		Stanislav Durilla	26.6.1970		2 spisy
1583	34465	12899	Topas		Miroslav Šalapkva	1.10.1965		2 spisy /alebo r.č. 18705/
1584	18581	12900	Peťo		Peter Lizori	28.7.1967		2 spisy
1585	18702	12901	Domín		Ján Hejpaš	18.7.1967		2 spisy
1586	18795	12902	Bank		Michal Cehlár	14.11.1965		2 spisy
1587	16639	12903	Slavo		Slavomír Lesičko	1.10.1964		2 spisy
1588	15418	12904	Rešé		Marián Mejdák	25.10.1961		2 spisy
1589	18584	12905	Stano		Stanislav Zuboj	29.7.1966		2 spisy
1590	19780	12906	Správca		Gustáv Selaš	12.10.1934		
1591	15241	12907	Filip		Juraj Šurita	30.1.1958		2 spisy
1592	12598	12908	Blatný		Emil Pilišpírec	26.2.1955		2 spisy
1593	19155	12909	Pavol		Pavol Komtoľ	9.7.1968		2 spisy
1594	10112	12910	Všeas		Gabriel Kováč	8.11.1947		2 spisy
1595	8547	12911	Bank		Peter Turek	29.6.1961		2 spisy
1596	21522	12912	Johan		Fedor Rosocha	3.5.1961		
1597	9364	12913	Fág		František Federič	13.7.1943		2 spisy
1598	21061	12914	Kúzeľník		Dušan Magic	16.3.1943		
1599	3303	12915	Pšiša		Ladislav Kondáš	30.9.1919		2 spisy
1600	10410	12916	Pavel		Pavel Čech	26.1.1943		2 spisy

Č. j. 61/84

Odvodzanie archívnych kníh, registračných protokolov a zväzkov – príloha č. 1 str.80/84. (Zdroj: A ÚPN)

Registračný protokol KS Košice – 10. kniha, vonkajší obal. (Zdroj: A ÚPN)

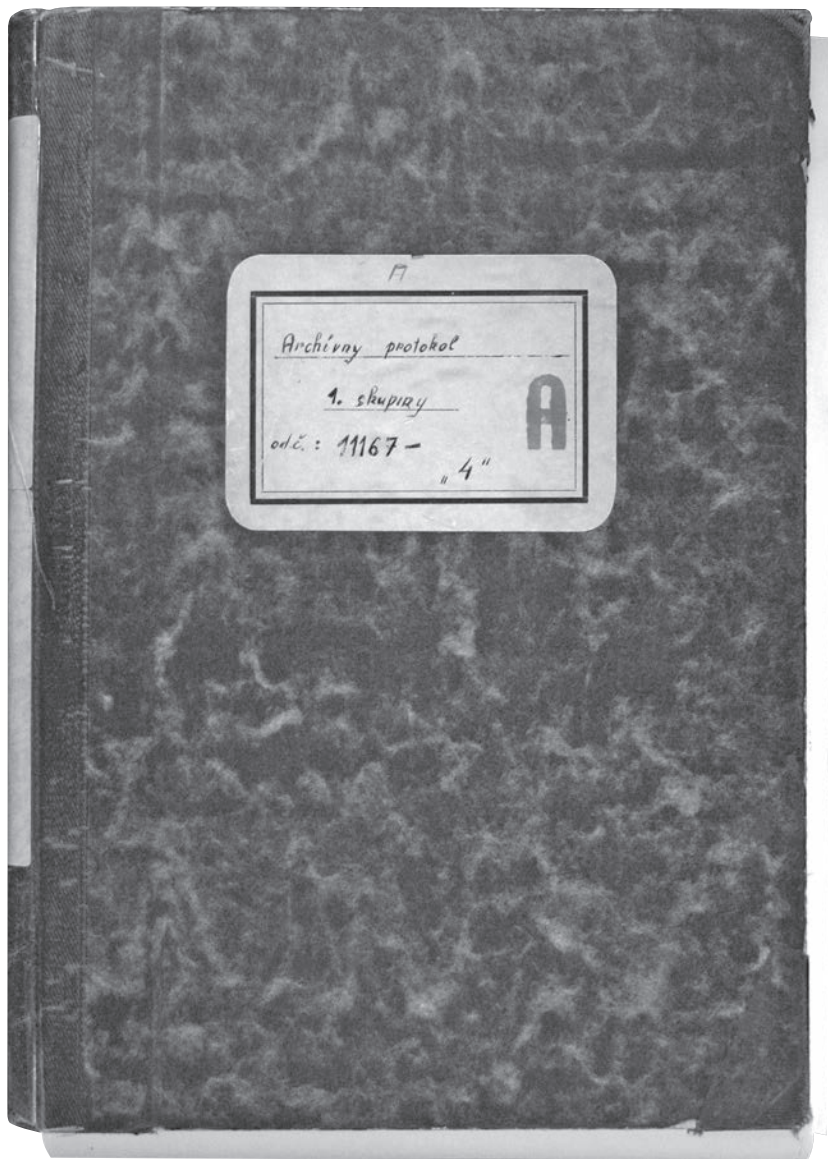

Tento protokol spúšťa a spúšťa sa
a gwar strahy 100 - slova: jehanka kutor
a bol vzalý do povoznice. dca 13. 4. 1976

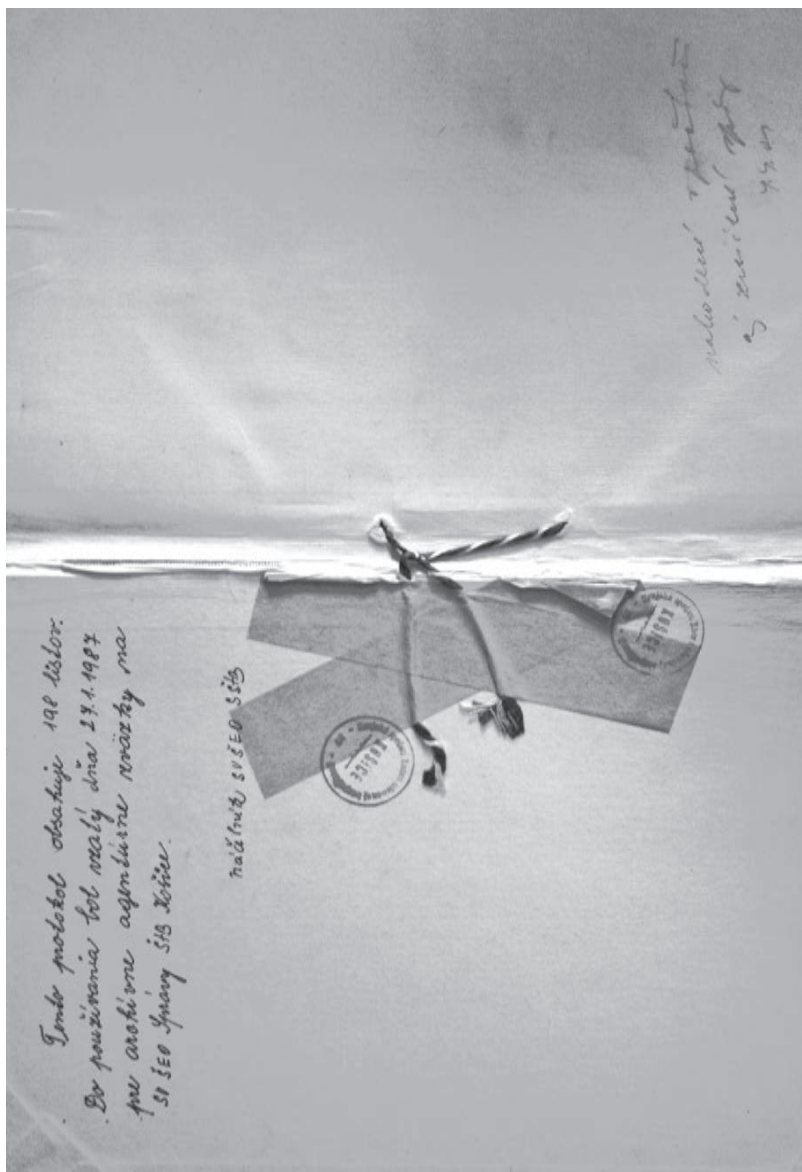
Načal mi v 1500:

am 13. 4. 1976

Registračný protokol KS Košice – 10. kniha, vnútorný obal. (Zdroj: A ÚPN)

Archívny protokol KS Košice – agentúrne zväzky, 4. kniha, vonkajší obal.
(Zdroj: A ÚPN)

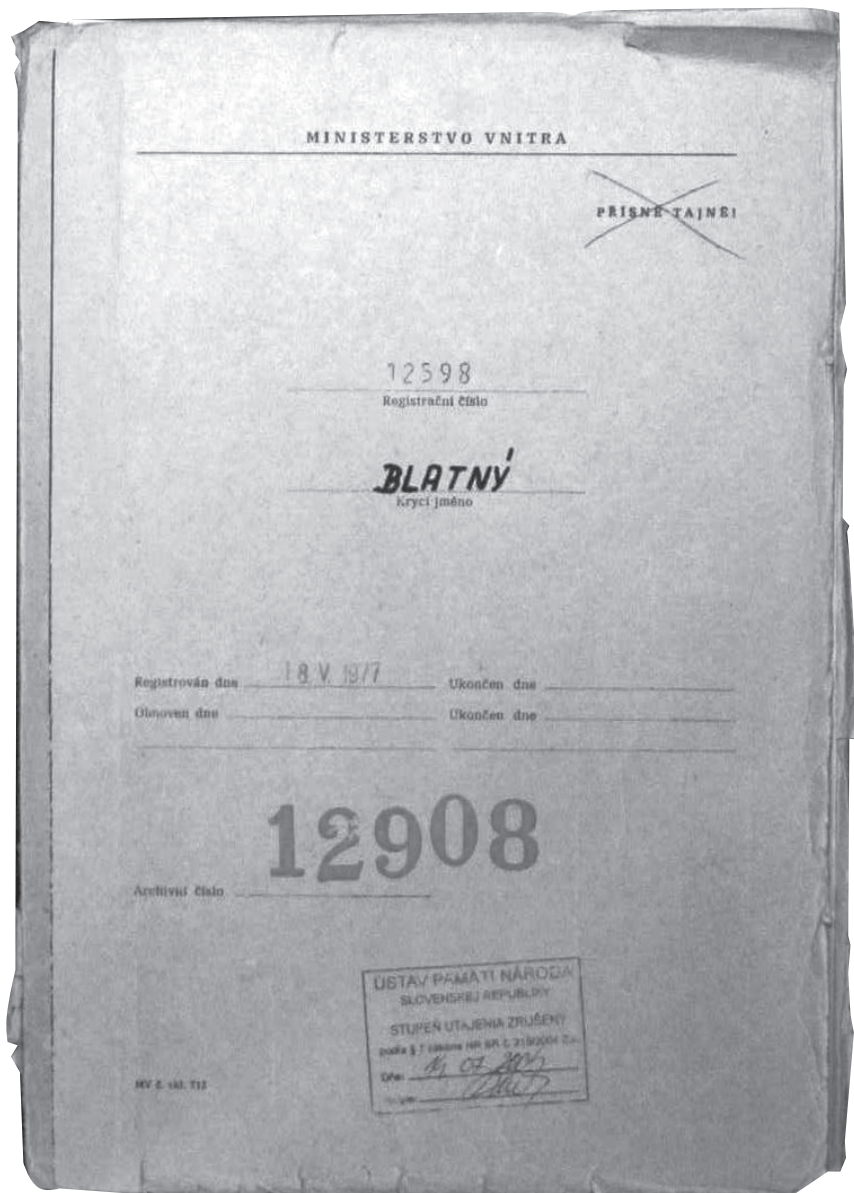

Tento protokol obsahuje 198 listov.
Do používania bol ready dňa 24.1.1987
pre archívne agentúrne rozkazy ma
30 500 Spisový SIB Košice.

načítaná SV 500 SIB

načítaná v priestore
SIB 2371972
4347

Archívny protokol KS Košice – agentúrne zväzky, 4. kniha, vnútorný obal. (Zdroj: A ÚPN)

Agentúrny zväzok reg. č. 12908 z archívu KS Košice – predná stránka obalu.
(Zdroj: A ÚPN)

PILIPČINEC Emil příjmení a jméno		26. 2. 1955 data narození	
ČSSR		Sobrance	
dřívější jméno	státní občanství	místo narození	
Košice Michalovská 15			
bydliště			
š student	odborný asistent		
původní povolání	nynější zaměstnání		
VŠV Košice			
kde je zaměstnán			
registrační číslo svazku	součást - odbor - oddělení, kde je svazek veden a jméno operat. pracovníka	archivní číslo svazku	místo uložení svazku
12598	S-StB Košice 2.odb., 1.odd. por. Petrík		
MV č. skl. 742			
10. v. 1984			

Kartotéka KS Košice – evidenčný lístok PILIPČINEC Emil, lícová strana (rubová strana prázdna). (Zdroj: A ÚPN)

O autoroch

Constantin BUCHET, PhD. (1968), rumunský historik a politológ. Vyštudoval históriu na Univerzite Al. I. Cuza v Jassy, kde obhájil aj doktorandskú prácu (titul PhD.). V súčasnosti pôsobí ako tajomník Národnej rady pre spracovanie archívov Securitate v Bukurešti. Zároveň je členom viacerých vedeckých spoločností a asociácií vrátane Rumunskej akadémie. Vo svojej vedeckej činnosti sa zaoberá modernými dejinami Rumunska a je autorom štyroch monografií.

PhDr. Igor CIBULA (1942), publicista, expert v oblasti spravodajských služieb. Ako spravodajský dôstojník začínil na 1. správe Federálneho ministerstva vnútra (1968 – 1970). Po rehabilitácii v roku 1990 pôsobil na Úrade pre zahraničné styky a informácie. V rokoch 1993 – 1995 bol riaditeľom rozvedky Slovenskej informačnej služby. V rokoch 2006 – 2007 prednášal na Fakulte politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici o spravodajských službách. Od roku 2008 na túto tému prednáša na Fakulte práva Paneurópskej vysokej školy v Bratislave.

JUDr. Ján ČARNOGURSKÝ (1944), bývalý disident, politik a právnik. Vyštudoval právo na Právnickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe a doktorát obhájil na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V období normalizácie pracoval ako advokát, ale pre obhajobu náboženských aktivistov bol z advokátskej praxe vylúčený a režimom prenasledovaný. Po páde komunizmu bol politikom, podpredsedom federálnej československej vlády (1989 – 1990), podpredsedom (1990) a predsedom slovenskej vlády (1991 – 1992), poslancom a ministrom spravodlivosti Slovenskej republiky (1998 – 2002). Je spoluzakladateľom politickej strany Kresťanskodemokratické hnutie, ktorej bol do roku 2000 predsedom. Od roku 2003 pôsobí ako advokát.

Georg HERBSTTRITT, Ph.D. (1965), nemecký historik. Vyštudoval moderné dejiny a katolícku teológiu na Freiburskej univerzite. Pracoval vo viacerých vedeckých inštitúciách. Od roku 1999 pracuje ako vedecký pracovník Oddelenia výskumu a vzdelávania Úradu spolkového splnomocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej Nemeckej demokratickej republiky v Berlíne. Doktorandskú prácu (titul Ph.D.) obhájil v roku 2007 na Humboldtovej univerzite v Berlíne. Ťažiskom jeho vedeckého výskumu sú operácie východonemeckej Stasi proti bývalej Nemeckej spolkovej republike a spolupráca medzi rumunskou tajnou službou Securitate a východonemeckou Stasi.

Mgr. Michal HORELIČAN (1979), právnik. Vyštudoval právo na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti pôsobí ako právnik na Ústave pamäti národa.

PhDr. Jan KALOUS, Ph.D. (1972), český historik. Absolvoval históriu a politológiu na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. V rokoch 1999 – 2007 pôsobil ako dokumentarista Úradu dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu a od roku 2008 pôsobí v Ústave pre štúdium totalitných režimov v Prahe. Vo svojej vedeckej činnosti sa zameriava na výskum bezpečnostného aparátu v rokoch 1945 – 1953, politické procesy s predstaviteľmi KSČ a na udalosti rokov 1968 – 1969.

Valeri KATZOUNOV, Ph.D. (1953), bulharský historik. Pôsobil v Bulharskej akadémii vied a na univerzite v Sofii. Od apríla 2007 do súčasnosti pôsobí ako člen Komisie pre sprístupňovanie dokumentov a označovanie príslušnosti bulharských občanov k štátnej bezpečnosti a spravodajským službám Bulharskej národnej armády. V rámci práce v tomto výbore sa venuje výskumu bulharských komunistických spravodajských služieb. Je spoluautorom publikácie *Dejiny Bulharska v dátumoch* (2004) a autorom viacerých vedeckých štúdií publikovaných v časopisoch, zborníkoch a na internete.

Rafał LEŚKIEWICZ, Ph.D. (1977), poľský historik. Pracuje ako riaditeľ Úradu pre uchovávanie a šírenie archívnych záznamov v poľskom Ústave národnej pamäti – Komisii pre stíhanie zločinov proti poľskému národu. Je autorom monografií o činnosti vojenského okresného súdu v Poznani v rokoch 1946 – 1955. Tiež je autorom a spoluautorom štyroch

ďalších monografií a viacerých vedeckých štúdií a článkov venujúcich sa moderným poľským dejinám a archívnictvu.

Mgr. Ján MACO (1954), absolvent Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 2004 pracuje v sekcii evidencií v Ústave pamäti národa ako bezpečnostný analytik. Po roku 1989 bol dôstojníkom československých spravodajských služieb a v Policajnom zbore pracoval ako informatik, analytik a riadiaci funkcionár.

Mgr. Lubomír MORBACHER, PhD. (1973), historik. Absolvent Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Pracuje ako riaditeľ sekcie dokumentácie v Ústave pamäti národa. Vo svojej vedeckej činnosti sa zaoberá dokumentáciou prípadov usmrtených na hranici v rokoch 1948 – 1989 a personálnou a organizačnou rekonštrukciou útvarov ŠtB. Svoje štúdie najčastejšie publikuje v časopise *Pamäť národa*.

Mgr. Jerguš SIVOŠ, PhD. (1979), historik. Vyštudoval Pedagogickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, odbor história – etická a občianska výchova. Pracuje ako vedecký pracovník v sekcii dokumentácie Ústavu pamäti národa. Vo svojej práci sa zameriava na obdobie komunizmu, presnejšie na pôsobenie Štátnej bezpečnosti a ďalších represívnych štátnych organizácií v tomto období. Je editorom zbierky dokumentov *XII. správa ZNB. Dokumenty k činnosti Správy kontrarozviedky v Bratislave v rokoch 1974 – 1989* (2008) a autorom viacerých vedeckých štúdií, najčastejšie uverejňovaných v časopise *Pamäť národa*.

Tibor TAKÁCS, PhD. (1974), maďarský historik a archivár. Vyštudoval históriu v Debrecíne na Univerzite umení a vied Lajosa Kossutha. Od roku 2002 do roku 2007 pracoval ako archivár v Historickom úrade a neskôr v Historickom archíve štátnobezpečnostných služieb. Od roku 2007 pracuje v tejto inštitúcii ako historik a vedecký pracovník. Medzi ťažiská jeho vedeckej činnosti patrí výskum sociálnych a mestských dejín Maďarska v 20. storočí, ako aj organizácia a pôsobenie politickej polície v Maďarsku po roku 1956. Je autorom viacerých vedeckých a populárno-náučných článkov o moderných maďarských dejinách.

